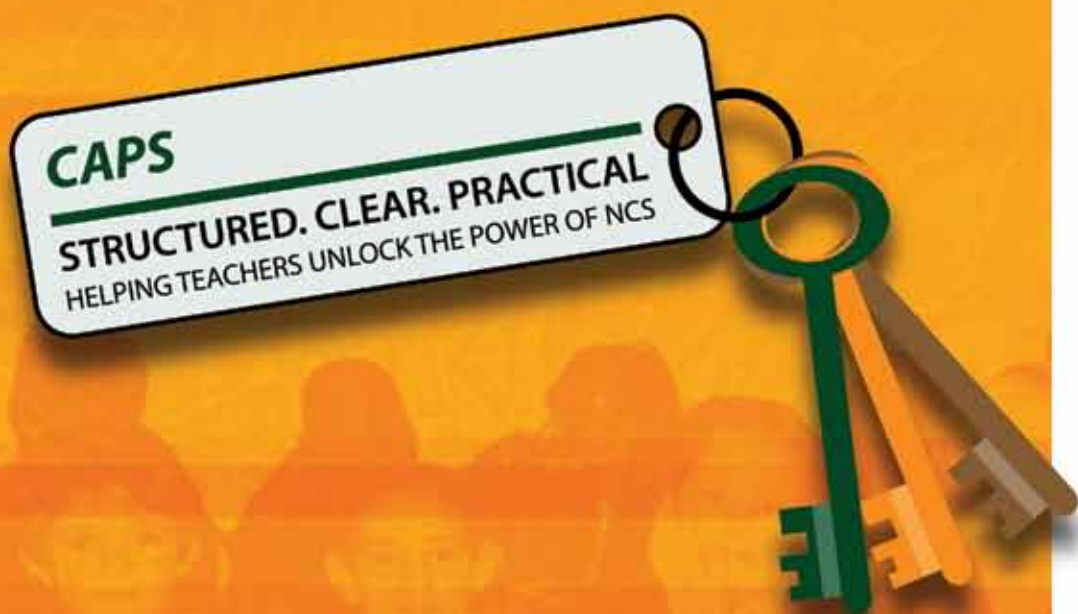

TSHIVENḐA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA VHUVHILI

*Tshitatamennde tsha
Kharikhuḽamu ya Lushaka*

*Tshitatamennde tsha Pholisi ya
Kharikhuḽamu na u Linga*

*Vhuimo ha Nṱha
Gireidi dza 7-9*

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**TSHITATAMENNDE TSHA PHOLISI YA
KHARIKHULAMU NA U LINGA
GIREIDI YA 7 – 9**

**TSHIVENDĀ
LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA VHUVHILI**

DISCLAIMER

In view of the stringent time requirements encountered by the Department of Basic Education to effect the necessary editorial changes and layout to the Curriculum and Assessment Policy Statements and the supplementary policy documents, possible errors may occur in the said documents placed on the official departmental websites.

There may also be vernacular inconsistencies in the language documents at Home-, First and Second Additional Language levels which have been translated in the various African Languages. Please note that the content of the documents translated and versioned in the African Languages are correct as they are based on the English generic language documents at all three language levels to be implemented in all four school phases.

If any editorial, layout or vernacular inconsistencies are detected, the user is kindly requested to bring this to the attention of the Department of Basic Education.

E-mail: CAPSlangcomments@dbe.gov.za or fax (012) 328 9828

Department of Basic Education

222 Struben Street

Private Bag X895

Pretoria 0001

South Africa

Tel: +27 12 357 3000

Fax: +27 12 323 0601

120 Plein Street Private Bag X9023

Cape Town 8000

South Africa

Tel: +27 21 465 1701

Fax: +27 21 461 8110

Website: <http://www.education.gov.za>

© 2011 Department of Basic Education

ISBN: 978-1-4315-0520-3

Design and Layout by: Ndabase Printing Solution

Printed by: Government Printing Works

FOREWORD BY THE MINISTER

Our national curriculum is the culmination of our efforts over a period of seventeen years to transform the curriculum bequeathed to us by apartheid. From the start of democracy we have built our curriculum on the values that inspired our Constitution (Act 108 of 1996). The Preamble to the Constitution states that the aims of the Constitution are to:

- heal the divisions of the past and establish a society based on democratic values, social justice and fundamental human rights;
- improve the quality of life of all citizens and free the potential of each person;
- lay the foundations for a democratic and open society in which government is based on the will of the people and every citizen is equally protected by law; and
- build a united and democratic South Africa able to take its rightful place as a sovereign state in the family of nations.

Education and the curriculum have an important role to play in realising these aims.

In 1997 we introduced outcomes-based education to overcome the curricular divisions of the past, but the experience of implementation prompted a review in 2000. This led to the first curriculum revision: the *Revised National Curriculum Statement Grades R-9* and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* (2002).

Ongoing implementation challenges resulted in another review in 2009 and we revised the *Revised National Curriculum Statement* (2002) and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* to produce this document.

From 2012 the two National Curriculum Statements, for *Grades R-9* and *Grades 10-12* respectively, are combined in a single document and will simply be known as the *National Curriculum Statement Grades R-12*. The *National Curriculum Statement for Grades R-12* builds on the previous curriculum but also updates it and aims to provide clearer specification of what is to be taught and learnt on a term-by-term basis.

The *National Curriculum Statement Grades R-12* represents a policy statement for learning and teaching in South African schools and comprises of the following:

- (a) Curriculum and Assessment Policy Statements (CAPS) for all approved subjects listed in this document;
- (b) *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12*; and
- (c) *National Protocol for Assessment Grades R-12*.

A handwritten signature in black ink, which appears to read 'Angie Motshekga'.

MRS ANGIE MOTSHEKGA, MP
MINISTER OF BASIC EDUCATION

ZWI RE NGOMU

KHETHEKANYO YA 1:	3
1.1 Siangane	3
1.2 Nyangaredzo	3
1.3 Ndivhonyangaredzi ya Kharikhuḽamu ya Afrika Tshipembe	4
1.4 U avhela tshifhinga	6
1.4.1 Vhuimo ha Fhasi	6
1.4.2 Vhuimo ha Vhukati	6
1.4.3 Vhuimo ha Nṱha (Sinia)	7
1.4.4 Gireidi ya 10-12	7
KHETHEKANYO YA 2 U DṼHADZA NYAMBO	8
2.1 Nyambo kha Tshitatamennde tsha Pholisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka	8
2.1.1 Vhuimo ha nyambo	8
2.1.2 Zwikili zwa luambo	10
2.1.3 Ngona dza u funza luambo	11
2.2 Tshifhinga tsho avhelwaho Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili	14
2.3 Zwishumiswa zwa Thikhedzo zwa U funza na U Guda	14
KHETHEKANYO YA 3: MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO	16
3.1 U thetshelesa na U amba	16
3.2 U vhala na U ṱalela	23
3.3 U ṅwala na U ṅekedza: maitele, magudiswa, zwiṱirathedzhi na zwibveledzwa	28
3.4 Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo – mutevhe wa referentsi	32
3.5 Pulane dza u funza	36
3.6 Thebuḽu ya phaḽaladzo ya zwibveledzwa	39
3.6.1 Gireidi ya 7	40
3.6.2 Gireidi ya 8	50
3.6.3 Gireidi ya 9	61

KHETHEKANYO YA 4: U LINGA KHA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA VHUVHILI.....	73
4.1 Marangaphanda	73
4.2 U linga ha ḑuvha ḑiḥwe na ḑiḥwe kana hu si ha fomaḑa	73
4.3 U linga ha fomaḑa	73
4.4 Mbekanyamushumo ya u linga	76
4.4.1 Nyangaredzo ya ṭhoḑea	76
4.4.2 Milingo: Gireidi ya 7 – 9.....	78
4.5 U rekhoda na u vhiga.....	79
4.6 U modareithiwa ha u linga.....	80
4.6.1 U linga ha fomaḑa	80
4.6.2 Mishumo ya u linga ya oraḑa.....	80
4.7 Nyangaredzo.....	80
GUḒOSARI.....	81

KHETHEKANYO YA 1:

1.1 SIANGANE

Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya T-12 (TKL NCS)) tshi ḽalutshedza pholisi nga ha kharikhuḽamu na u linga kha miḽwaha ya u dzhena tshikolo. Gireidi ya T nga Tshivenda ndi Gireidi ya u Tangedza (Gireidi ya T).

U itela u khwinisa kufunzele kwa kharikhuḽamu iyi, ho shandukiswa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka hune tshanduko dza ḽo thoma u shuma nga ḽwedzi wa Phando 2012. Ho bveledzwa ḽiḽwalwa ḽa Tshitatamennde tsha Pholisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka ḽithihi ḽi pfeseseaho hu u itela uri thero iḽwe na iḽwe i vhe na ḽiḽwalwa ḽayo. ḽiḽwalo ḽi ḽi khou ya u shuma vhuimoni ha maḽwalwa a kale ane a nga sa zwitatamennde zwa thero dzoḽhe, Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo ya u Guda na Tsumbamalingele a Thero u bva kha Gireidi ya T-12.

1.2 NYANGAREDZO

(a) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T - 12 (Phando 2012) tsho imela mulayo wa u guda na u funza kha zwikolo zwa Afrika Tshipembe nahone tsho imela zwi tevhelaho:*

- (i) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka tsha thero iḽwe na iḽwe yo randelwaho;*
- (ii) *ḽiḽwalo ḽa pholisi, Pholisi ya Lushaka malugana na ḽhōḽea dza mbekanyamushumo na u aluswa ya Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka Gireidi ya T-12; na*
- (iii) *ḽiḽwalo ḽa pholisi, Phurothokhoḽo ya Lushaka ya u Linga ya Gireidi T-12 (Phando 2012).*

(b) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya T - 12 (Phando 2012) tshi ima vhudzuloni ha zwitatamennde zwa kharikhulamu ya lushaka zwivhili zwine zwa khou shumiswa zwa zwino, zwine zwa vha*

- (i) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya T - 9, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 23406 ya 31 Shundunthule 2002, na*
- (ii) *Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsho Khwinifhadzwaho tsha Gireidi ya 10 - 12, Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 25545 ya 6 Tshimedzi 2003 na Nomboro 27594 ya 17 Shundunthule 2005.*

(c) *Zwitatamennde zwa kharikhuḽamu zwa lushaka sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha pharaḽhukhu ya (a) na (b) zwo faredza maḽwalwa a pholisi a tevhelaho ane a ḽo shandukiswa nga zwiḽuku nga zwiḽuku, vhudzuloni hazwo ha shumiswa Tshitatamennde tsha Kharikhuḽamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T - 12 (Phando 2012). Tshandukiso iyi i ḽo thoma u shumiswa nga 2012-2014.*

- (i) *Zwitatamennde zwa Thero/Sia ḽa u Guda, Tsumbamaitele ya Mbekanyamushumo dza u Guda na Tsumbamaitele a Mbekanyamushumo dza u Linga dza Gireidi ya T- 9 na Gireidi ya 10 -12;*
- (ii) *ḽiḽwalo ḽa pholisi, Pholisi ya Lushaka ya u linga na ndalukano dza zwikolo kha Bennde ya u Pfumbudza na Pfunzo Nyangaredzi, yo rwelwaho ḽari kha Nḽivhadzo ya Muvhuso ya Nomboro 124 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29626 ya 12 Luhuhu 2007;*
- (iii) *ḽiḽwalo ḽa pholisi, ḽhanziela ya Nḽha ya Lushaka (National Senior Certificate): Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF); ḽe ḽa aḽḽadziwa kha Gazethe ya Muvhuso ya Nomboro 27819 ya 20 Fulwana 2005;*

- (iv) *Liṅwalo la pholisi, Khwinifhadzo (Adendamu) ya liṅwalo la pholisi, Thanziela ya Nṱha ya Lushaka: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na vhagudi vha vholefali, le la anḡadziwa kha Gazethe ya Muvhuso ya nomboro 29466 ya 11 Nyendavhusiku 2006, yo katelwa ngomu kha liṅwalo la Pholisi la Pholisi ya Lushaka ya malugana na ṱhoxea dza mbekanyamaitela na u pfukela phanḡa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḡamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T - 12; na*
- (v) *Liṅwalo la pholisi, Khwinifhadzo (Adendamu) ya liṅwalo la pholisi, Thanziela ya Nṱha ya Lushaka: Ndalukano ya Vhukoni ha vhuimo ha 4 ha Muangarambo wa Ndalukano ya Lushaka (National Qualifications Framework (NQF), malugana na Phurothokholo ya Lushaka ya u Linga (Gireidi T - 12), sa zwe ya dzudzanyiswa zwone kha Nḡivhadzo ya Nomboro 1267 kha Gazete ya Muvhuso ya Nomboro 29467 ya 11 Nyendavhusiku 2006.*
- (d) *Liṅwalo la pholisi, Pholisi ya Lushaka ya malugana na ṱhoxea dza mbekanyamaitela na u pfukela phanḡa zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḡamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T - 12, na khethekanyo dzine dza vha kha Pholisi ya Kharikhuḡamu na u Linga sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndima ya 2, 3 na 4 dza heli liṅwalo, zwi vhumba tshipiḡa tsha maga ane a fanela u tevhezwa na maimo kana zwitandadi zwa Tshitatamennde tsha Kharikhuḡamu ya Lushaka tsha Gireidi ya T - 12 (Phando 2012). Ngauralo, u ya nga ha Khethekanyo 6A ya Mulayo wa Zwikolo zwa Afurika Tshipembe (Mulayo wa Vhu 84 wa 1996), i vhumba tshipiḡa tsha mutheo une ngawo, Minista wa Pfunzo ya Mutheo a tshea mvelelo na zwitandadi zwa fhasisa, khathihi na maitela na maga u itela u linga zwine vhagudi vha tea u zwi swikelela kha zwikolo zwa nnyi na nnyi na zwo ḡimisa nga zwoṱhe.*

1.3 NDIHVHONYANGAREDZI YA KHARIKHUḡAMU YA AFRIKA TSHIPEMBE

- (a) Tshitatamende tsha Kharikhuḡamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T - 12 tshi bvisela khagala zwine zwa dzhiwa sa nḡivho, vhukoni na zwa ndeme zwine zwa tea u gudiwa. Tshone i ita uri vhagudi vha wane na u shumisa nḡivho na vhukoni nga nḡila dzine dza ḡisa mbuelo matshiloni avho. Ngauralo, kharikhuḡamu i ṱuṱuwedza uri vhagudi vha vhe na nḡivho yo goḡombelaho ya vhupo hapo, zwi sa ambi u dzhiela fhasi kana u sathula kuhumbulele kwa mashangoḡavha.
- (b) Tshitatamende tsha Kharikhuḡamu ya Lushaka tsha Gireidi ya T - 12 tshi na mishumo heyi:
- u shomedza vhagudi, zwi sa sedzi vhubvo, tshiimo tsha ikonomi na matshilisano, murafho, mbeu, tshiimo tsha mirado na ṱhalukanyo, musi hu tshi netshedzwa nḡivho, vhukoni na ndeme zwa zwine zwa tea u gudiwa uri vhagudi vha khunyeledze mbidzo yavho, na u vha vhashumeli kha vhupo ha havho sa vhadzulapo vha shango lo vhoḡholowaho;
 - u dzudzanya vhuswikeli kha pfunzo ya nṱha;
 - u leludza muratho kha vhagudi u bva kha tshiimiswa tsha vhugudi u ya kha tshiimiswa tsha mushumo; na
 - u netshedza vhatholi mbonwasia yo eḡanaho na vhukoni ha mugudi.
- (c) Tshitatamende tsha Kharikhuḡamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya T - 12 tsho ḡitika nga milayo i tevhelaho:
- Tshanduko ya matshilisano kha vhadzulapo: u vhone uri nangoho tshayandinganyelo ye ya vha i hone siani la pfunzo yo fheliswa, vhudzuloni hayo hu dzudzanywe khonadzeo dzine dza eḡana dza pfunzo u itela zwitshavha zwoṱhe;
 - U guda nga u ḡidzhenisa khazwo na vhusedzi: u ṱuṱuwedza u ḡidzhenisa kha maitela a vhusedzi kha ngudo, u fhirisa u guda ha u tou netshedzwa zwo fhelaho sa yone ngoho;

- Ndivho ya n̄tha na vhukoni ha n̄tha: maimo o linganywaho a fhasisa (gumotuku/minimamu) a n̄divho na vhukoni zwi teaho u swikelwa kha gireidi iñwe na iñwe zwo tiwaho ya dovha ya ñea maimo a n̄tha a swikeleaho kha thero dzothe;
 - U bvela phanda: zwi re ngomu na vhuvha kana zwi re mafhungoni kha gireidi iñwe na iñwe zwi sumbedza u bvela phanda u bva kha zwithu zwa tswititi u ya kha zwa tserekano;
 - Pfanelo dza vathu, vhuṭanganyi ha vathu, fhethuvhupo na vhulamukanyi ha matshilisano a vathu: u dzhenisa pfunzoni maitete na maga ane a tea u tevhedzelwa malugana na vhulamukanyi ha mupo na matshilisano na pfanelo dza vathu sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa ya Riphabuliki ya Afrika Tshipembe. Tshitatamennde tsha Pholisi tsha Kharikhuḽamu na u Linga tsha Lushaka a tshi nyefuli kana u dzhiela fhasi zwithu zwa phambano zwi no nga sa vhushayi, u sa eḽana, murafho, mbeu, luambo, miñwaha/vhukale, vuholefali na zwiñwe;
 - U dzhiela n̄tha kana u ñea ndeme sisiteme ya n̄divho yapo: u ṭanganedza lupfumo lwa ḽivhazwakale na ifa zwa shango ḽino sa zwithu zwa ndeme siani ḽa u fhaṭa mikhwa sa zwe zwa dzudzanyiswa zwone kha Ndayotewa; na
 - U fulufhedzea, u tendisea, zwa ndeme na vhukoni: u dzudzanya pfunzo ine vhuvha hayo vhu a vhambedzea na ha mañwe mashango ho sedzwa tshileme (ndeme), vhugoḽombeli na zwiñwe.
- (d) Tshitatamende tsha Kharikhuḽamu ya Lushaka tsha Gireidi ya 7-12 tsho ḽiimisela u bveledza vhagudi vhane vha kona u:
- topola kana u ṭalusa na u tandulula thaidzo na u ñea muhumbulo kana u dzhia tsheo yo dziaho (u humbula nga n̄ḽila yo vhibvaho);
 - shuma zwavhuḽi u wothe na musi u na vhañwe sa murado wa tshigwada;
 - ḽilanga na u laula mishumo yavho nga n̄ḽila i pfadzaho nahone ine ya nyaula;
 - kuvhanganya, u saukanya, u dzudzanya na u sengulusa mafhungo;
 - davihdzana nga n̄ḽila i pfadzaho musi hu tshi khou shumiswa zwikili zwa u tou vhona, zwiga na luambo nga n̄ḽila dzo fhambanaho;
 - shumisa saintsi na thekhinolodzhi nga n̄ḽila i pfadzaho zwavhuḽi, hu na vhuḽifhinduleli siani ḽa mupo na mutakalo wa vhañwe; na
 - sumbedza u pfesesa ḽifhasi sa tshiimiswa tshine ha vha na vhushaka khatsho. Nga mañwe maipfi, hu tea u ḽivhiwa uri nyimele ya u tandulula thaidzo a yo ngo ḽiimisa nga yothe.
- (e) Vhukateli vhu tea u vha mudzi muhulwane siani ḽa u dzudzanya, u pulana na u gudisa tshikoloni tshiñwe na tshiñwe. Hezwi zwi nga itea musi vhadededzi vhothe vha tshi pfesesa u kona u ḽivha na u tandulula zwi thivhelaho kana u thithisa u guda, vha dovha hafhu vha kona u pulanela nyimele dzo fhambanaho.

Khii kana ndeme ya u langula u vhukateli ndi u vhona uri zwithithisi zwo topolwa na uri zwo shuñwa nga zwiimiswa zwa u ñea thuso zwo teaho nga ngomu ha zwitshavha zwa tshikoloni, hu tshi dzheniswa na vhagudisi, thimu dza u ñea thuso dzo tiwaho kha Tshiṭiriki, thimu dza u thusa dza kha maimo a zwiimiswa. U shuma na zwikundisi kḽasini, vhagudisi vha tea u shumisa zwiṭirathedzhi zwo fhambanaho sa zwe zwa dzheniswa kha *Ndededzi ya u Gudisa na u Guda ha Vhukateli (2010) (Guidelines for Inclusive Teaching and Learning)* ya Muhasho wa Pfunzo ya Mutheo.

1.4 U AVHELA TSHIFHINGA

1.4.1 Vhuimo ha Fhasi

(a) Tshifhingana tsha u gudisa tsha thero dza Vhuimo ha Fhasi tsho ima nga ndila i tevhelaho:

THERO	GIREIDI YA (AWARA)	GIREIDI YA 1-2 (AWARA)	GIREIDI YA 3 (AWARA)
Luambo lwa Hayani	10	7/8	7/8
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma		2/3	3/4
Mbalo	7	7	7
Zwikili zwa Vhutshilo	6	6	7
• Ngivho ya Mutheo	(1)	(1)	(2)
• Vhutsila na Mishumo ya Zwanda	(2)	(2)	(2)
• Ngudo ya Nyonyoloso	(2)	(2)	(2)
• Ngudamutakalo na Matshilisano	(1)	(1)	(1)
TSHIVHALOGUṬE	23	23	25

(b) Tshifhingana tsha u gudisa kha Gireidi ya 1, 1 na 2 ndi awara dza 23. Kha Gireidi ya 3 ndi awara dza 25.

(c) Kha nyambo, awara dza 10 dzo avhelwa Gireidi ya 1 -2 na awara dza 11 kha Gireidi ya 3. Awara dza nthesa kana gumofulu la awara dza 8 na gumotuku la awara dza 7 dzo avhelwa Luambo lwa Hayani na gumotuku la awara dza 2 na gumofulu la awara dza 3 kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma kha Gireidi ya 1 -2. Kha Gireidi ya 3 gumofulu la awara dza 8 na gumotuku la awara dza 7 dzo avhelwa Luambo lwa Hayani na gumotuku la awara dza 3 na gumofulu la awara dza 4 kha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma.

(d) Kha Zwikili zwa Vhutshilo, Ngivho ya Mutheo (Beginning Knowledge) yo avhelwa awara 1 kha Gireidi ya 1 – 2 na awara dza 2 sa zwe zwa sumbedziswa nga awara kha zwitange (buraketse) kha Gireidi ya 3.

1.4.2 Vhuimo ha Vhukati

(a) Tshifhingana tsha u gudisa kha Vhuimo ha Vhukati (Gireidi ya 4-6) tsho dzudzanywa kha thebulu i re afho fhasi nga ndila i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo lwa Hayani	6
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	5
Mbalo (Mathematics)	6
Saintsi ya Mupo na Thekhinolodzhi	3,5
Saintsi dza Matshilisano	3
Zwikili zwa Vhutshilo	4
Vhutsila (Creative Arts)	(1,5)
Ngudo ya Nyonyoloso	(1)
Ngudamutakalo na Matshilisano	(1,5)
TSHIVHALOGUṬE	27,5

1.4.3 Vhuimo ha Ntsha (Sinia)

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Vhuimo ha Ntsha (Gireidi ya 7-9)) tsho dzudzanywa nga ntsha i tevhelaho:

THERO	AWARA
Luambo lwa Hayani	5
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	4
Mbalo (Mathematics)	4,5
Saintsi dza Mupo	3
Saintsi dza Matshilisano	3
Thekhinolodzhi	2
Saintsi dza Ndango ya Ikonomi	2
Ngudo ya Vhutshilo	2
Vhutsila na Mvelele	2
TSHIVHALOGUṬE	27,5

1.4.4 Gireidi ya 10-12

(a) Tshifhinga tsha u gudisa kha Gireidi ya 10-12 tsho dzudzanywa nga ntsha i tevhelaho:

THERO	U AVHELA TSHIFHINGA NGA VHEGE (AWARA)
Luambo lwa Hayani	4.5
Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma	4.5
Mbalo	4.5
Ngudo ya Vhutshilo	2
Tshivhalo tsha fhasisa tsha thero tharu dzine ha nangwa khadzo u bva kha Tshigwada B – Anekitsha B, Thebulu B1-B8 dza liṅwalo la pholisi, <i>Pholisi ya lushaka ya malugana na thodea dza mbekanyamaitele na u pfukela phanda zwa Tshitatamennde tsha Kharikhulamu tsha Lushaka tsha Gireidi ya 7 - 12, zwi tshi bva kha nzudzanyo dza pharagirafu ya 28 ya liṅwalo la pholisi lo bulwaho afho ntsha.</i>	12 (awara 3x4)

Tshifhinga tsho avhelwaho nga vhege tshi nga shumiselwa fhedzi thero dza TKL (NCS) dzi tsho dza tshivhalo tsha fhasisa sa zwe zwa sumbedziswa afho ntsha. Tshifhinga a tshi tei u shumiselwa thero dza u engedzedza dzo engedzwaho kha mutevhe wa thero dza tshivhalo tsha fhasisa. Arali mugudi a tshi tsho u nekeda kana u ita thero dza u engedzedza, tshifhinga tsho engedzwaho tshi tea u avhelwa u itela u nekeda idzi thero.

KHETHEKANYO YA 2: U ḌIVHADZA NYAMBO

2.1 NYAMBO KHA TSHITATAMENNDE TSHA PHOLISI TSHA KHARIKHULAMU NA U LINGA TSHA LUSHAKA

Luambo ndi tshishumiswa tshi shumiswaho kha u humbula na vhudavhidzani. Lu dovha hafhu lwa vha tshishumiswa tsha mvelele na tsha zwa lunako tshine tsha shumisiwa nga vhathu u itela u pfesesa lifhasi line vha khou tshila khalo. U guda u shumisa luambo zwavhudi zwi ita uri vhagudi vha kone u humbula na u wana ndivho, u bvisela khagala vhuvha havho, vhudipfi na mihumbulo, u davhidzana na vhañwe na u langa shango lavho. Lu dovha lwa ñea vhagudi zwivhumbeo zwinzhi na mihumbulo yo pfumaho, nga maanda zwine zwa nga shumiswa u ita uri lifhasi lavho li vhonele li la khwine kha zwine la vha zwone; lavhudi u fhirisa zwine la vha zwone; li tshi pfesesea u fhirisa zwine la vha zwone. Ndi nga luambo hune u fhambana ha mvelele na matshilisano zwa sumbedzwa na u fhatwa, ndi luambo lune lwa nga ita uri zwo fhatwaho zwi shandukiswe, zwi hudzwe na u lulamiswa.

2.1.1 Vhuimo ha nyambo

U guda luambo kha Vhuimo ha nḥa hu katelwa nyambo dzoṭhe dza tshiofisi dza Afrika Tshipembe, sa, Afrikaans, English, isiNdebele, isiXhosa, isiZulu, Sepedi (Sesotho sa Leboa), Sesotho, Setswana, Siswati, Tshivenda, Xitsonga – na Luambo lwa Zwanda na nyambo dzi si dza tshiofisi. Nyambo idzi dzi nga gudwa kha vhuimo a nyambo o fhambanaho.

Luambo lwa Hayani ndi luambo lwa u thoma u wanwa nga vhagudi, ngeno Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma ndi luambo lune lwa gudwa hu tshi engedziwa kha luambo lwa hayani lwa mugudi. Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili ndi luambo lu bvelaho phanda lune mugudi a nga lu guda, u itela uri a kone u vha na vhudavhidzani ho tandavhuwaho na vhukoni ha nyambo nnzhi. Luambo lu nga shumiswa kha tshitshavha kana mvelele nahone lu khwaṭhisa u pfesesa kha u fhatwa lushaka na thanganelano ya mvelele. Vhunzhi ha zwikolo zwa Afrika Tshipembe a zwi gudisi nyambo dza hayani dza vhañwe kana dza vhagudi vhoṭhe vho ñiñwalisaho, fhedzi vha nga funza nthihi kana mbili dza nyambo kha vhuimo ha Luambo lwa Hayani. Zwenezwoha, nga madzina uri Luambo lwa Hayani na uri Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma hu tou ambiwa fhedzi maimo a vhukoni ha u funza luambo, hu si luambo lwapo (Hayani) kana lwe lwa wanwa (sa kha Nyambo dza u Engedza) lini. Hu tshi itelwa ndivho ya pholisi iyi, u kwamiwa huñwe na huñwe ha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma na Luambo lwa u Engedza lwa u Vhuvhili zwi tea u pfesewa uri hu khou ambiwa vhuimo, hu si luambo lwone lune lini.

Vhuimo ha Luambo lwa Hayani vhu ñekedza vhukoni ha luambo zwine zwa ñea zwikili zwa mutheo wa u davhidzana na vhañwe vhathu zwine zwa ṭodea hune ha tshilwa hone na zwikili zwa u kona u pfesesa zwa pfunzo zwine zwa ṭodea kha u guda kha masia oṭhe a kharikhulamu. Hu na khwaṭhisedzo ya u funza zwikili zwa U thetshesela, U amba, U vhalana na U ñwala kha vhuimo uvhu ha luambo. Vhuimo uhu vhu ñekedza vhagudi vhukoni ha zwibveledzwa, u takalela vhudi ha luambo na ha u humbulela vhune ha vha ñekedza vhukoni ha u vhumbulula, u humbulela na u khwaṭhisedza kupfesesela kwa lifhasi line vha tshila khalo. Fhedziha, khwaṭhisedzo na tshikalo tsha zwikili zwa U thetshesela na U amba u bva kha Gireidi ya 7 u ya phanda zwi fhasi ha khwaṭhisedzo ya tshikalo tsha zwikili zwa u vhalana na u ñwala.

Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma (LET) zwi amba luambo lune lu si vhe lwa ñamuni, fhedzi lune lwa shumiswa kha nyambedzano kha tshitshavha, zwi amba uri ndi luambo lwa u guda na u funza kha pfunzo. Kharikhulamu i ñekedza thikhedzo yo khwaṭhaho kha vhagudi vhane vha ḍo shumisa Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma sa luambo lwa u guda na u funza. Mafheloni a Gireidi ya 9 vhagudi avha vha tea u kona u shumisa Luambo lwa Hayani na Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma zwavhudi vhe na vhuḍifulufheli u itela ndivho dzo fhambanaho hu tshi katelwa na u guda.

Afrika Tshipembe, vhagudi vhanzhi vha thoma u shumisa luambo lwa u engedza, English, sa Luambo lwa u Guda na u Funza (LGF). Hezwi zwi amba uri vha tea u swikelela kha vhuimo ha nṱha ha vhukoni ha English. Vha dovha vha tea u kona u vhala zwavhudi nga English.

Vhuimo ha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma vhu dzhia uri musi vhagudi vha tshi swika tshikoloni lwa u tou thoma, zwi a itea uri vha vha vha si na ndivho ya luambo ulwo. Ngauralo, miṁwaha ya u thoma i fanela u tou fombe kha u bveledza vhukoni ha vhagudi u itela uri vha kone u pfesesa na u amba luambo ulwo – zwikili zwa mutheo zwa vhudavhidzani. Kha Gireidi ya 2 na ya 3 vhagudi vha ranga nga u fhaṱa ndivho ya litheresi (u vhala na u ṁwala u bva) henefha kha mutheo wa oraḽa. Vha dovha hafhu vha shumisa zwikili zwa litheresi zwe vha vha vho no zwi guda kha Luambo lwa Hayani lwavho.

Kha Vhuimo ha Vhukati na ha Nṱha, vhagudi vha bvela phanda na u khwaṱhisedza zwikili zwa U thetshelesa, U amba na U ṁwala. Kha vhuimo uvhu vha guda u shumisa Vhuimo ha Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma, English, nahone vha tea u ḡwanesa vha fhethu hune lwa ambiwa hone. U ombedzela huhulu hu teaha u iswa kha u shumisa Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma kha ndivho dza u humbula na u elekanya. Izwi zwi thusa vhagudi u bveledza zwikili zwa akhademi zwa kuhumbulele na kupfesesele (khoginithivi), zwine vha zwi ṱoda musi vha tshi guda thero dzi ngaho sa

Saintsi dza Mupo, Mathemathiki, nz, nga English. Vha dovha vha didzhenisa vhukuma kha zwibveledzwa zwa litheretsha vha dovha hafhu vha thoma u bveledza vhukoni ha u vhona zwa lunako na u humbula kha luambo lwa u engedza lwavho.

Musi vhagudi vha tshi swika kha Vhuimo ha Nṱha, vha tea u vha vho no vha na ndivho yo ṱandavhuwaho ya Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma zwi tshi elana na zwoṱhe zwikili zwa u humbula na u elekanya na zwa u vhukwamani na vhaṁwe zwa maimo a nṱha. Honeho, ngoho ndi ya uri vhunzhi ha vhagudi vha kundelwa u ita nyambedzano kana u davhidzana nga ṁḡila i pfadzaho musi vha tshi khou shumisa Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma. Ngauralo, khaedu kha Vhuimo ha Nṱha ndi ya u dzudzanya thikhedzo u itela vhagudi avho khathihi na u vhona uri ṁetshedzo ya kharikhulamu i khou bvela phanda kha vhagudi avho na u swikelela zwikalo kana maimo sa zwe zwa tetsheliswa zwone kha gireidi dza phanda. Maimo aya a tea u vha nga ṁḡila ine vhagudi vha tea u kona u shumisa Luambo lwa u Engedza nga ṁḡila ya maimo a nṱha hu na ndingedzo dza u vha dzudzanyela musi vha tshi ya phanda na pfunzo dza nṱha kana kha lifhasi ḽa mushumo. Ngauralo, hu khou themendelwa uri, hune zwa konadzea, vhagudi kha Vhuimo ha Nṱha vha tea u gudiswa zwiteṁwa zwithihi kha vhuvhili ha nyambo dzine dza ṁekedzwa kha tshikolo henefho kha mumono wa vhege mbili.

Vhuimo ha Luambo lwa u Engedza lwa u Vhuvhili vhu dzhia uri musi vhagudi vha tshi swika tshikoloni lwa u tou thoma, zwi a itea uri vha vha vha si na ndivho ya luambo ulwo. Ngauralo, miṁwaha ya u thoma i fanela u tou fombe kha u bveledza vhukoni ha vhagudi u itela uri vha kone u pfesesa na u amba luambo ulwo – zwikili zwa mutheo zwa vhudavhidzani. Kha Gireidi dza 4-6 vhagudi vha ranga nga u fhaṱa ndivho ya litheresi (u vhala na u ṁwala u bva) henefha kha mutheo wa oraḽa. Vha dovha hafhu vha shumisa zwikili zwa litheresi zwe vha vha vho no zwi guda kha Luambo lwa Hayani lwavho na Luambo lwa u Engedza lwa u Thoma.

Kha Gireidi ya 7 – 9 vhagudi vha bvela phanda na u khwaṱhisa zwikili zwa u thetshelesa na u amba musi vha tshi khou bveledza zwikili zwa u vhala na u ṁwala.

Musi vhagudi vha tshi swika kha Vhuimo ha Nṱha, vha tea u vha vho no vha na ndivho yo ṱandavhuwaho ya Luambo lwa Nyengedzedzo lwa u Thoma, vuhulu ho sedzwa zwikili zwa u humbula na u elekanya ha maimo a nṱha. Fhedziha, ngoho ndi ya uri vhunzhi ha vhagudi vha kundelwa u ita nyambedzano kana u davhidzana nga ṁḡila i pfadzaho musi vha tshi khou shumisa Luambo lwa Nyengedzedzo lwa u Thoma. Ngauralo, khaedu kha Gireidi dza 4 - 6 ndi ya u dzudzanya thikhedzo u itela vhagudi avho khathihi na u vhona uri nzudzanyo ya kharikhulamu i khou bvela phanda kha vhagudi avho na u swikelela zwikalo kana maimo sa zwe zwa itiswa zwone u itela uri vhagudi vha kone

u swikelela thodea dza gireidi dzi tevhelaho. Maimo haya a tea u vha nga ndila ine vhagudi vha tea u kona u shumisa luambo lwa u engedza nga ndila ya maimo a ntha hu ndingedzo dza u vha dzudzanyela musi vha tshi ya phanda na pfunzo dza ntha kana kha jifhasi la mushumo

Ndivhotiwa dza u guda Nyambo dza u Engedza dza Vhuvhili

U guda Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili zwi fanela u thusa vhagudi u:

- wana zwikili zwa luambo zwo teaho zwa luambo zwa u davhidzana nga ndila kwayo nahone yo fanelaho hu tshi dzhielwa nzhele vha tangedzaho mafhungo, ndivho na nyimele;
- thetshesesa, u amba, u vhala/u talela na u nwala nga luambo ulwo nga vhudifhinduleli na u diphina. Zwikili hezwi na maimo zwi fatha muteo wa u guda wa vhutshilo hothe;
- u bvisela khagala, nga u tou amba na u nwala, vhudipfi hawe u itela uri a pfe o vholowa na u diphina musi a tshi shumisa luambo;
- shumisa luambo na kuhumbulele kwavho u wana zwinzhi nga ha vhone vha ne na mvelele dzo fhambanaho kha shango line vha tshila khalo. Hezwi zwi do vha thusa u amba tshenzhemo yavho na mawanwa avho nga ha shango nga u tou amba na nga u tou nwala
- u shumisa luambo u kona u swikelela na u langa vhudavhidzani kha dziwe nyimele. Litheresi ya mafhungo ndi tshikili tsha ndeme kha uno 'murafho wa mafhungo na u fatha muteo wa u guda ha vhutshilo hothe.
- u shumisa luambo sa yone ndila ya u amba mafhungo nga ha thoho dzo dowealeho; u shumana na zwibveledzwa zwinzhi zwo dowealeho; na u vhala zwibveledzwa u itela u diphina, u wana mafhungo a muteo na u itela vhudavhidzani.

2.1.2 Zwikili zwa luambo

Kharikhulamu ya Luambo lwa Hayani yo vhekanywa u ya nga zwikili zwi tevhelaho:

1	U thetshesesa na U amba
2	U vhala na U talela
3	U nwala na U nekeda
4	Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo

2.1.3 Ngona dza u funza luambo

Ngona ya u funza luambo kha ano zwibveledzwa a disendeka nga tshibveledzwa, vhudavhidzani, thanganelano na zwi lumbamaho kha maitele.

Ngona yo disendekaho nga tshibveledzwa na maitele a vhudavhidzani vhuvhili hazwo zwo ditika kha u dzulela u shumisa na u sika zwibveledzwa. **Ngona yo disendekaho kha tshibveledzwa** i funza vhagudi uri vha vhe vhavhali, vhañwali, vhasedzulusi na vhabveledzi vha zwibveledzwa vha re na vhukoni, vhuḏifulufheli na vhusedzesi. Zwi dzhia u thetshesela, u vhala, u talela na u sengulusa zwibveledzwa u itela u pfesesa uri zwithu zwo bveledzwa hani na uri mvelele dza hone ndi dzifhio. Nga u sedzulusa nga vhuronwane (ha tsatsaladzo), vhagudi vha bveledza vhukoni ha u talusa zwibveledzwa. Zwibveledzwa zwo dziaho ndi zwiko zwa ndeme zwa magudiswa na nyimele kha u davhidzana, u guda ho tanganywaho na u funza nyambo. Maitele o teiwaho kha zwibveledzwa a dovha a bveledza zwibveledzwa zwo fhambanaho u itela ndivho na vthathetsheseli. Kuitele ukwu ku mbo ḡi vha khagala nga u pfesesa uri zwibveledzwa zwi fhatwa hani.

Ngona ya vhudavhidzani a amba uri musi hu tshi guda luambo, mugudi u tea u ḡivha nga maanda luambo lwo livhiwaho khalwo na zwikhala zwa u ḡowela na u bveledza ulwo luambo. Vhagudi vha guda u vhala nga u dzulela u vhala na u ñwala nga u dzula vha tshi ñwala.

U funza luanbo zwi itea nga ḡila yo vanganaho, hu na mudededzi a tshi khou sumbedza maitele avhuḡi, vhagudi vha ita ḡowengoweya ya zwikili zwo teaho nga zwigwada nga murahu ha musi vha sa athu zwi shumisa nga vhone vhane. Tshivhumbeo tsha ngudo iñwe na iñwe tshi tea u vha tshine tsha dzhenisa kḡasi yoṡhe nga murahu ha musi zwi sa athu u gudwa kha zwigwada na u shumisa zwikili zwiswa nga muthihi-muthihi.

Ngona dza u shumisa maitele i shumiswa musi vhagudi vha tshi bveledza tshibveledzwa tsha u tou ñwala na tsha oraḡa. Vhagudi vha dzhenela maimo o fhambanaho a zwa u thetshesela, u amba na maitele a u ñwala. Vha tea u humbula nga ha vthathetsheseli na ndivho musi vhe kati na maitele haya. Izwi zwi ḡo vha thusa uri vha davhidzane na u amba zwine vha khou elekanya nga ḡila yone, Tsumbo, u funza nga ha u ñwalwa a zwi sedzi kha tshibveledzwa fhedzi lini, zwi ḡi sedzavho na ndivho na maitele a u ñwala. Kha maitele a u ñwala vhagudi vha gudiswa ḡila ya u bveledza mihumbulo, u elekanya nga ha ndivho na vthathetsheseli, u ñwala mvetomveto, u dzudzanya mishumo yavho na u ḡekedza tshibveledzwa tshine tsha bvisela khagala kuhumbulele kwavho.

Ngona dza u funza ḡitheretsha

U funzwa ha ḡitheretsha hu tea u sedza kha u funza u itela u pfesesa nahone ha katela zwiṡirathedzhi zwa maitele a u vhala (u rangela u vhala, u vhala na nga murahu ha u vhala. Ndeme khulwane ya u vhala ḡitheretsha kḡasini a si u sokou vhala fhedzi lini, ndi u bveledza u dzhiela nzhele ndeme ya kushumisele kwalwo kana kwo teaho kwa luambo lwo kunakiswaho, lu re khagala, lwa kuambe, nahone zwa talutshedzea nga ḡila i pfalesaho tshoṡhe. Musi vhunzhi ha ḡitheretsha hu zwithu zwa u mvumvusa, u takadza, kana nzumbululo, vhañwali makone vha bveledza nganea, matambwa na zwirendo ngauri vha na mihumbulo, ngelekanyo na maffhungo, maitele, kuhumbulele na vhutendatenda zwine vha tama u kovhekana kana u dzumbululela vhane vha ḡo vhala zwibveledzwa avho. U shumisa luambo nga ḡila ya khumbulelwa ndi ḡiñwe ḡa u dzumbulula, u khwaṡhisa na u ḡea mavhala a zwi bvaho mihumbuloni yavho.

U funza ḡitheretsha a zwo ngo leluwa na khathihi, fhedzi zwi a konda arali hu si na u talusa nga muthu ene muṡe, u elekanya na u fhulufhedzea na mahumbulwa u bva kha vhone vhaṡe vhagudi. Arali vha sa guda u pfesesa ḡitheretsha nga vhone vhaṡe, a vha nga ḡo vha vho guda zwinzhi. Vhadededzi vha tea u sa ḡea talutshedzo na mihumbulo yavho ya ḡitheretsha, fhedzi kha vha tendele u dzhenelela ha vhagudi u ya nga hune zwa konadzea ngaho. U bvisela khagala kupfesesele kwawe a zwi na ndavha uri ndi zwone kana a si zwone. I tou vha ḡila ya u sumbedza zwine zwa vha zwa ndeme kha muvhali.

Maga a vhuḁi a u funza *ḽitheretsha* nga *ḽila* yone a nga katela zwiḽwe kana zwoṽhe zwa zwi tevhelaho:

- U lingedza nga *ḽila* dzoṽhe u vhalesa tshibveledzwa *ḽilasini* hu si na u awelwa ha itwa muḽwe mushumo. Ndi zwa ndeme uri vhagudi vha vhe na muhumbulo wo ṽambaho nga ha zwine zwa khou itea kha muteo wa fhasisa wa tshibveledzwa. Kha vha vhale vhunzhi ha zwibveledzwa *ḽilasini*, vha dovhe vha vhone uri zwirendo zwi vhaliwe *ḽilasini* na zwone.
- U ṽalutshedzelwa ha tshibveledzwa tsha *ḽitheretsha* ndi nyito ya vhuimo ha yunivesithi. Vhagudi kha vhuimo uvhu a vha tei u guda maimo a ṽṽha a u ṽalutshedzela. Honeha, ndivho ya u funza zwiibveledzwa zwa *ḽithertsha* ndi u sumbedza vhagudi uri Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili lu nga shumiswa nga vhuronwane, vhuṽali, u vha na iṽo ḽa muhumbulo na vhukoni ha mvelo. Izwi zwi amba uri hu tea u vha na vhusedzesi ha uri tshibveledzwa tsho sikwa, shumiswa na u dzudzanyululwa hani u itela u bvisela khagala na u ombedzela zwine zwa khou ambiwa. Mushumo u no nga uyo u nga katela u sedzwa ha u vha hone kana u sa vha hone ha zwifanyiso zwa muhumbulo; ndi lushaka lufhio lwa zwifanyiso zwa muhumbulo zwo nangwaho nga muḽwali na uri ndi nga mini; zwivhumbeo zwa mafhungo na kuḽwalelwe kwa pharagirafu kana kuḽwalelwe kwa zwirendo, kunangelwe kwa maipfi; zwiitisi zwi bvelaho phanḽa kha tshibveledzwa, kushumisele kwa zwiga, mubvumo na mivhala zwo teaho. Vhunzhi ha mishumo iyi vhu tea u funzwa ho ḽisendeka nga tshibveledzwa.
- Tshibveledzwa tsha vhusiki tshi tea u ṽumana vhukuma na ngudo ya tshibveledzwa tsha *ḽitheretsha* iḽwe na iḽwe. Nyito dza u ḽwala dzine dza ṽoda u pfesesa vhukuma ha tshibveledzwa tsho vhalwaho dzi nga sumbedza u thusa vhukuma kha u swikelela vhuimo ha vhusiki ha u takalela kha sia ḽa vhagudi. Nyambedzano dza *ḽilasini* dzi nga vha dzi vhuedzaho arali dzi tshi nga dzhenisa mugudi muḽwe na muḽwe. Fhedzi nyambedzano dza *ḽilasi* dzine dza livha kha nyito dza mushumo wa u ḽwala dzi shuma sa ndivho dzi re khagala na u vhuedza vhoṽhe.
- Tsha u fhedzisa, ndi zwa ndeme u sumbedza uri *ḽitheretsha* a si mafhungo a uri phindulo dzone ndi dzifhio lini: muhumbulo wa uri, tsumbo, tshirendo tshi nga kona u amba zwiḽwe na zwiḽwe arali muthu a tshi nga kona u zwi sumbedza, zwi nga vho amba uri *ḽitheretsha* ndi mazwifhi nahone zwi ita uri muthu a vhe na kuelekanyeke ku si na ndavha na uri *ḽitheretsha* i shuma hani. Tshibveledzwa tshoṽhe tsho fhelela tshi na zwine tsha amba, hu si zwipiḽapiḽa zwatsho lini. U vhalala tshibveledzwa nga *ḽila* yavhuḁi zwi ita uri zwo ḽwalwaho zwi kone u ṽalusea, u sikea na u dzhiea nga muthu nga u shumisa maitele one a u sedzulusa.

Dziḽwe dza ngona dza *ḽitheretsha* dzine dza nga shumiswa musi hu tshi funzwa u pfesesa zwiṽṽha zwa ndeme zwa *ḽitheretsha* **ndi ngona ya thevhekano, ya muḽwali, ya thero na ya lushaka lwa ḽitheretsha**. Ngona idzi dzi nga ṽanganyiswa.

Kha **ngona ya maitele** ndi hune vhagudi vha nga ita ṽoḽisiso vha ṽanganyisa tshikhala kana tshifhinga tsha *ḽitheretsha* na zwiwo zwo iteaho kale kana zwa ḽivhazwakale zwo iteaho nga tshenetsho tshifhinga.

Kha **ngona ya muḽwali** vhagudi vha nga shela mulenzhe kha u guda nga ha muḽwali, nga maanḽa ho sedzeswa kha vhurendi, vha ṽumanya vhurendi hawe na tshifhinga tsha ḽivhazwakale tshenetsho.

Kha **ngona ya thero** vhagudi vha nga lavhelesa thero dzine dza nga sa vhulamukanyi, u bvelela, lufuno, vhugevhenga, nz. Kha vhunzhi ha zwirendo kana tshaka dzo fhambanaho dza *ḽitheretsha* vha dovha vha zwi ṽumanya na nyimele ya kutshilele kwa ḽuvha ḽiḽwe na ḽiḽwe. Vha nga kona u dzhia tsheo nga ha nyito dza vhaanewa na u amba nga ha thero.

Kha **ngona ya lushaka (lwa litheretsha)** vhagudi vha nga khethekanya, u fanyisa na u fhambanyisa tshaka dzo fhambanaho dza litheretsha, tsumbo, phambano vhukati ha puloto kha nganea/nganeapfufhi/dirama/fujukulo.

Ngona dza u funza kushumisele kwa luambo

U funza Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwi tea u sedzesa kha ndila ine luambo lwa shumiswa ngayo na zwine zwa nga itwa nga luambo, tsumbo, zwine zwithu zwa amba zwone, u shumana na thaidzo na zwitakalelwa, u tufuwedza khonani na vhashumisani, khathihi na u sima matshilisano o pfumaho. U funza Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo zwi tea u vha ndila ya u ita uri zwithu zwi itee nga ngona.

U funzwa ha zwivhumbeo zwa luambo/girama hu tea u vha ho sendekwaho kha tshibveledzwa, vhudavhidzani na thanganelano/mvanganyo.

Milayo i tevhelaho i tea u dzhielwa ntha musi hu tshi funzwa zwivhumbeo zwa luambo:

- Girama i tea u funzwa u itela u vhumba zwibveledzwa musi zwi kha nyimele yazwo – nga inwe ndila i kwamana na luambo lwa vhukumakuma.
- Kushumisele kwa girama a ku tei u sedzana fhedzi na kusengulusele kwa mafhungo magede - i tea u talutshedza ndila ine mafhungo ayo a dzudzanywa ngayo u fhaṭa tshibveledzwa nga u angaredza u fana na zwitori, maanea, marifhi, mivhigo, nz, zwine vhagudi vha guda u vhala na u ṛwala musi vhe tshikoloni.
- U shumisa zwithu zwi tendiseaho, zwi no nga sa mu fhindulano, inthaviyu – zwi tea u tufuwedzwa.
- Kha hu tumananywe zwivhumbeo zwa luambo na kushumisele kwa luambo nga ndila dzo fhambanaho kha nyimele dza matshilisano dzo fhambanaho, Tsumbo, ubvisela vhupfiwa kana mihumbulo khagala, u divhadza vhathu, u amba kana u vhiga nga ha zwithu, nyito, zwiwo kana vhathu kha mupo, zwa tshifhinga tsha zwino kana tshifhinga tshi daho; u ita khumbelo; u nekedza makumedzwa; u nea zwiliwa kana zwinwiwa na u tenda kana u landula zwavhudi; u nea na u fhindula ndaela; u fanyisa na u fhambanyisa zwithu.
- Kha hu shumiswe nyito dza kijasini dzine dza elana na tshivhumbeo tsha luambo lune lwa khou shumiswa, tsumbo, tshifhinga tsho fhelaho na maanea a u anetshela na u ṛwala muvhigo.
- Kha hu sedzeswe mishumo ya ndeme. U kuvhanganya ndivho ya milayo ya girama a zwi tou amba uri zwi nga sia zwi khou konisa vhagudi u shumisa luambo nga ndila ine ya pfadza. Vhagudi vha tea u kona u shumisa milayo ya girama kha kuvhumbele kwa mafhungo avho uri a vhe na mudzio wo khwaṭhaho vhukuma uri zwine vha amba kana u ṛwala zwi ambe.
- Hu sedzwa kha mishumo i ambaho. U divha milayo ya girama ya luambo a zwi tou amba u konisa mugudi u shumisa luambo nga ndila i tumekekanaho na i pfalaho. Zwine zwa ri takadza zwi kwama tshivhumbeo na mushumo u fhirisa vhuimo ha fhungo, zwi amba ndila ine vhathu vha shumisa ngayoluambo lwa u tou amba na lwa u tou ṛwalwa (tshibveledzwa) nga ndila i pfalaho.
- Zwithu zwi ngaho mubulo wa maipfi na inthonesheni zwi so ngo netshelwe ndatiso nga nnda ha musi zwi tshi itisa uri mulaedza u si ye vhathuni.

2.2 TSHIFHINGA TSHO AVHELWAHO LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA VHUVHILI

Zwifhinga zwi tevhelaho zwo avhelwaho kha sekele ya vhege mbili ya u funza zwikili zwo fhambanaho zwa luambo.

ZWIKILI	U AVHELWA HA TSHIFHINGA NGA VHEGE (AWARA)	U AVHELWA HA TSHIFHINGA NGA SEKELE YA VHEGE MBILI (AWARA)	%
U thetshesela na U amba (Oraja)	2	1	25
U vhalala na U talela: Tholokanyondivho na Litheretsha		1	25
U nwala na U nkedza		1	25
Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo (zwo dovha zwa vanganywa kha zwikili 4)		1	25

Tshifhinga tsha u funza tsha Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili ndi awara 2 nga vhege. Magudiswa othe a luambo a funzwa kha sekele ya vhege mbili (awara 4). **Vhadededzi a vha tei u tou longondo nazwo vha sa shandikisi zwi re kha sekele iyi, fhedzi vha tea u vhona uri zwikili zwa luambo zwo gudwa zwothe nga vhuḁalo, nga maanḁa zwa u vhalala na u nwala.** Tshifhinga tsho avhelwaho zwikili zwo fhambanaho kha Gireidi dza 7 - 9 ndi vhege dza 36. Vhege nḁa ndi dza u nwala milingo – vhege mbili dza mulingo wa Fulwi na dziḁwe mbili dza mulingo wa Nyendavhusiku.

2.3 ZWISHUMISWA ZWA THIKHEDZO ZWA U FUNZA NA U GUDA

Vhagudi vha tea u vha na zwi tevhelaho kha u guda Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili kha Gireidi dza 7 – 9:

GIREIDI YA DZA 7 – 9	
Bugupfarwa dza luambo dzo randelwaho	
Dikishinari	√
Tshithihi tsha tshaka dza litheretsha dzo randelwaho/themendelwaho dzi tevhelaho:	
Nganea	√
Nganeapfufhi	√
Folukulo	√
Dirama pfufhi	√
Vhurendi	√
ZWISHUMISWA ZWA MIDIA	
Gurannḁa	√
Magazini	√
Nyambedzano dza radio/dirama	√
Mbekanyamushumo dza thelevisini/ dirama/ dokhumenthari	√

* Vhagudi vha tea u dzheniswa kha u ḁivha tshaka tharu dza litheretsha mafheloni a Vhuimo uvhu, tsumbo, lushaka luthihi lwa litheretsha nga gireidi nga gireidi.

Vhadededzi vha Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili vha tea u vha na:

- a) Linwalo la Tshitatamennde tsha Pholisi ya Kharikhulamu na u Linga
- b) Pholisi ya Luambo Pfunzoni
- c) Bugupfarwa dza luambo dzi shumiswaho nga vhagudi na dziñwe bugupfarwa sa zwiko zwa u engedza kha idzo dzo randelwaho
- d) Dikishinari/thalusamaipfi (luambo nthihi, nyambo mbili, nyambo nnzhi, thesorasi)
- e) Bugu dzo randelwaho dza tshaka dza litheretsha dzo fanelaho
- f) Zwishumiswa zwo fhambanaho zwa midia: gurannda, magazini, burotsha, fulaya, nz.
- g) U kona u swikelela kha thusedzi dza u tou vhona/thetshelesa dzine dza nga shumiswa kilasini
- h) Zwiñwe zwiko zwa midia (zwo fhambanaho zwa gurannda, magazini na burotsha)

Zwishumiswa zwa kilasini

- a) Vhunzhi ha zwibveledzwa zwi dzhenisaho vhuimo ho fhambanaho ha u vhala, tsumbo: u nangwa ha bugu dza u vhala dzi re na khophi dzo linganaho dza zwibveledzwa kha vhuimo vhuñwe na vhuñwe kilasini.
- b) Vhunzhi ha zwishumiswa zwa midia: gurannda, magazini, burotsha, fulaya, khungedzelo, phosiṭara, ndivhadzo, nz.
- c) Thusedzi dza u thetsheleswa na dza u vhonwa

KHETHEKANYO YA 3 MAGUDISWA NA PULANE DZA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO

Khethekanyo iyi khethekanywa ya vha zwipida ZWIVHILI: nyangaredzo ya zwikili, magudiwa na zwiṭirathedzhi na Pulane ya u Funza.

3.1 U THETSHELESA NA U AMBA

U thetshelesa na u amba ndi zwikili zwo fhambanaho, fhedzi zwi shuma zwoṭhe khathihi. Vhuvhili hazwo zwi nekedzwa nga ndila i si ya fomaḷa kilaṣini vhunga vhagudi vha tshi ṭanganedza mafhungo na u ita nyambedzano ngazwo. Zwoṭhe zwi nekedzwa nga ndila i si ya fomaḷa ngomu kilaṣini musi vhagudi vha tshi ṭanganedza na u amba nga ha mafhungo. U thetshelesa na u amba zwa fomaḷa zwa zwivhumbeo zwo khetheaho, tsumbo, nyedziselo kana mu fhindulano, hu ṭoda ndaela yo livhaho. U thetshelesa na u amba zwa fomaḷa na zwi si zwa fomaḷa zwi funzwa zwo vangana na u vhala, u ṛwala na kushumisele kwa luambo; hone ngeno u amba hu tshi nga tshibveledzwa tsha u ṛwala tshivhumbeo tsha oraḷa (Tsumbo, u vhalela ṛṭha).

U THETSHELESA

Maitele a u thetshelesa

U thetshelesa ndaela tshifhinga tshinzhi zwi ḡo katela u shuma na zwiteṛhwa zwa maitele a u thetshelesa. Ndi nyito ya masia mararu i sumbedzaho zwiṭirathedzhi zwa u thetshelesa u itela u wana na u u pfesesa tshipitshi na zwiṛhwe zwivhumbeo zwa u pfiwa. A si maga oṭhe a maitele ane a ḡo tevhelwa tshifhinga tshoṭhe. Tsumbo, musi vhagudi vha tshi khou thetshelesa kha ṭhalutshedzo yo rekhodiwaho vha nga tea u ita nyito ya u vhala sa nyito ya u rangela u thetshelesa ine ya vha tsivhudza kha ṭhoda ya u thetshelesa nahone zwa vha thusa u zwi ṭumanya na tshenzhemo dzavho. Nyito dza u thetshelesa dzi ḡo vha thusa uri vha kone u humbula zwidodombedzwa. Nyito ya nga murahu ha u thetshelesa i nga dzhenisa vhagudi kha u fhindula kha zwe vha zwi pfa nga u fhindula mbudziso dzi sa konḡi.

Ngowendowe dza tholokanyondivho ya u thetshelesa na u linga zwi ri ṛnea tshikhala tsha u gudisa u thetshelesa.

Maitele a u thetshelesa

1. **U rangela u thetshelesa hu** ḡivhadza vhagudi nga ha nyimele ya u thetshelesa. Hu vusuludza ṇdivho yavho ya kale nga ha ṭhoho na u vha dzudzanyela u thetshelesa.
 - U ṭuṭula/karusa ṇdivho ya siangane hu sa athu thetshelesiwa
 - U humbulela zwine tshibveledzwa tsha amba nga ha zwiwo zwi tshi bva kha ṭhoho
 - U shuma nga maipfi a ndeme kha ḡivhaipfi i so ngo ḡowelwaho nga vhagudi
 - U setha mbudziso dza u rangela u thetshelesa u itela u sedzulusa tshenzhemo ya vhagudi
 - Vhagudi vha tea u ḡidzudzanya nga u vha na tshomedzo dzi ngaho sa penisela na mabambiri a u ṛwalela.

2. Nga tshifhinga tsha u thetshelesa vhagudi vha isa muhumbulo vha tshi itela ndivho dzo fhambanaho:

(Kha hu dzhielwe nzhele uri ndi maitele a vhuḁi musi vhagudi vha tshi thetshelesa kha tshibveledzwa tshifhinga tshinzhi, vho sedza kha zwiteḁwa zwo fhambanaho tshifhinga tshoṱhe)

2.1 U thetshelesa u itela u wana mafhungo

- U ṱoḁa u itela u wana ṱhalutshedzo; u ḁivha muhumbulo muhulwane na i tikedzaho
- U dzulela u sedza u pfesesa mulaedza nga u ita na u khwaṱhisa mahumbulelwa na nga u vhudzisa mbudziso
- U ṁwala notsi dzi pfalaho; kuṁwalele, mapa, u vhekanya, u nweledza, u dovha u anetshela, u tevhedza ndaela
- U dzhiela nzhele muambi/luambo lwa muvhili lwa munekedzi na zwiṁwe zwi laedzaho zwa u vhone

2.2 U thetshelesa u itela vhuṱumani na vhaṁwe

- U shumisa milayo ya u amba nga u sielisana kha khaseledzo kana mushumo wa tshigwada
- U vhudzisa mbudziso u itela u omelela kha vhudavhidzani
- U fhindula kha luambo, ngafhadzo, u ṱanganya maṱo na luambo lwa muvhili
- U sumbedza dzangalelo na u isa muhumbulo zwavhuḁi nga u tou amba, kuimele, nz.
- U shumisa milayo ya luambo yo teaho u sumedza vhulenda na u ṱhonifha vhaṁwe

2.3 U thetshelesa u itela u takalela

- U fhindula kha zwa lunako lwa tshinbveledzwa tsha oraḁa, tsumbo, mutevhetsindo, luvhilo, zwi ḁiswaho nga mubvumo
- U fhindula kha nyimele dza vhudavhidzani
- U shumisa milayo ya u amba nga u sielisana kha khaseledzo
- U imelela vhuimo
- U vhudzisa mbudziso u itela uri nyambedzano i bvele phanda
- U fhindula kha luambo, ngafhadzo, u ṱanganya maṱo na luambo lwa muvhili
- U sumbedza u pfesesa vhushaka vhukati ha luambo na mvelele nga u sumbedza ṱhonifho ya milayo ya mvelele

3. Nga murahu ha u thetshelesa hu tevhela tshenzhemo ya u thetshelesa. Vhagudi vha:

- Fhindula mbudziso
- Sedzulusa notsi
- Ita manweledzo

- Fhirisela mafhungo u bva kha oraḷa u ya kha u tou ṛwala, Tsumbo, u shumisa mafhungo u ḷebuḷa tshifanyiso.
- Kuvhanganya mafhungo maswa vha tshi shumisa ṅdivho ine vha vha nayo
- Dzha tsheo; u ṅea muhumbulo

Vhulapfu ho anganyelwaho u ḑo shumiswa kha tholokaṅyondivho ya u thetshesela

ZWIBVELEDZWA	GIREIDI	KUṆWALELE KU FHANDEKANYAHO MAIPFI	KUṆWALELE KU PAṬEKANYAHO MAIPFI
• Zwibveledzwa zwa oraḷa, zwa u vhonwa, zwa u pfiwa na u vhonwa na u pfiwa na zwi shumisaho midia nnzhi zwi tshi bva kha midia • Zwibveledzwa zwa u tou pfiwa • Zwibveledzwa zwa vhusiki • Zwibveledzwa zwa referentsi na zwa mafhungo • Zwibveledzwa zwa nyengedzedzo • Zwibveledzwa zwa u pfiwa na u vhonwa (Mbekanyamushumo dza filimu, theḷevishini) dokhumenthari, maṭano a zwiḷaidi, zwi rekhodiwa, mbekanyamushumo dza radio, zwinepe, video dza muzika)	7	u sa vha fhasi ha mithethe ya 30	u sa vha fhasi ha mithethe ya 30
	8	u sa vha fhasi ha mithethe ya 45	u sa vha fhasi ha mithethe ya 45
	9	U sa vha fhasi ha muthethe 1	U sa vha fhasi ha muthethe 1

U AMBA

Ndaela dza u amba dzi tea dzhiela ṅṅha nyimele dza u amba dza fomḷa na dzi si dza fomaḷa nnzhi vhukuma, u bva kha u haseledza zwaho u ya kha u amba ha fomaḷa. U amba nga u tou elela, hu U amba nga u tou elela, hu ṭumekanaho, hu na vhuḑifulufheli, na hu re hone hu tea u vha hone ho livhiwaho khaho musi hu tshi funzwa u amba.

U funzwa ha u amba hu tea u dzhenisa ṅdivho ya maitele na zwiṭirathedzhi zwa vhudavhidzani.

Maitele a u amba na zwiṭirathedzhi

Maitele a u amba a na maga a tevhelaho:

- U pulana: u ita ṭhoḑisiso na u dzudzanya
- U ita ṅdowendowe
- U ṅekedza

U amba na u ṅekedza zwa fomaḷa

Maitele a u amba a fomaḷa a ḑo dzulela u dzhenisa maga mararu u bulwaho afho ṅṅha. Zwivhumbeo zwa u ṅekedza ha fomaḷa zwi nga dzhenisa tshaka dza u ṛwala na dza oraḷa dzine mudededzi a nga linga.

1. U pulana: u ita ṭhoḑisiaso na u dzudzanya

Vhagudi vha sumbedza zwikili zwa u pulana, u ita ṭhoḑisiso na u dzudzanya u itela u ṅekedza ha oraḷa. Vha:

- Shumisa matheriaḷa a zwishumiswa na referentsi u itela u wana na u nanga mafhungo

- U dzudzanya na u ṅwala mafhungo; u ṅwala notsi;
- U shumisa marangaphanda na magumo avhudi,
- U bveledza mihumbulo nga u tou amba nga maitele a lunzhedzanaho
- U shumisa zwithu, zwishumiswa zwa u pfiwa/na kana zwa u vhone u itela u tūtuwedza u takadza vhuronwane musi hu tshi ṅekedzwa.

2. U ita ṅdowendowe na u ṅekedza

Vhagudi vha sumbedza zwikili zwa u ita ṅdowendowe na u ṅekedza ha oraḷa. Vha:

- Shumisa ṅdila dzo fhambanaho dza u amba na vhathu
- Sumbedza u dzhiela nzhele vha tṅangedzaho mafhungo;
- Sumbedza u dzhiela nyimele: tshipitshi tsha fomaḷa na tshi tsha fomaḷa
- U bvisela khagala kuvhonele kwau
- Shumisa zwivhumbeo na milayo zwa luambo zwi re zwone
- Shumisa thekhiniki u amba na dza ngafhadzo kha u khwaṅhisedza phindulo, tsumbo, thounu, u bvisa ipfi, u isa ipfi ṅṅha na fhasi (moduḷesheni), luvhilo, volumu, thempho, u tṅanganya maṭo, luambo lwa tshifhaṭuwo, ngafhadzo na luambo lwa muvhili
- U lwela u amba ngamubulo wa maipfi na inthonesheni zwi pfalaho

U amba na mishumo ya tshigwada zwi si zwa fomaḷa (kha hu sedzwe “Mbonalo na milayo zwa vhu-davhidzani ha oraḷa” afho fhasi)

- U thoma na u omselela kha u haseledza (khaseledzo)
- U vhudzisa na u fhindula mbudziso u itela u omelela kha vhudavhidzani
- U shumisa milayo ya u mbs ngs u sielisana
- U bvisela khagala tṅalutrshedzo ho teaho
- U fhindula kha luambo, ngafhadzo, u tṅanganya maṭo naluambo lwa muvhili
- U sumbedza lutamo na u vhea mihumbulo zwavhudi nga u tou bvisela vhupfiwa ṅṅa nga u tou amba, nyimele na n

Mbonalo na milayo zwa u nkedza ha oraļa**1. U amba na u shumisa nga tshigwada zwa fomaļa**

ZWIVHUMBEO ZWA ZWIBVELEDZWA ZWA U AMBA/ORALA	NDIVHO	MBONALO
Khaseledzo/mu fhindulano/mushumo wa tshigwada zwa fomaļa Kha hu sedzwe maambe o shumiswaho kha khaseledzo. Mutevhe wa referentsi	U davhidzana nga tsho dzo newaho	• U thoma na u omelela kha khaseledzo • U shumisa milayo ya u sielisana musi hu tshi ambiwa • U dadza magake na u tshuwedza muambi • U bvisela khagala tshatshedzo musi zwo tea • U vhudzisa na u fhindula u itela u omelela kha vhudavhidzani • U fhindula kha luambo, ngafhadzo, u tanganya mafo na luambo lwa muvhili • U sumbedza u vha na lutamo na u isa muhumbulo nga kha u amba, kuimele ns ngafhadzo
U vhalela ntha hu so ngo lugiselwaho	U kovhekana tshibveledzwa	• U vha nga u elela nahone zwo tshi pfala • U bula maipfi hu si na u kanganyisa tshatshedzo

2. U amba na u nkedza zwa fomaļa

Kha hu sedziwevho maambiwa a nyangaredzo kha u pulana na u nkedza afho ntha.

ZWIVHUMBEO ZWA ZWIBVELEDZWA ZWA U AMBA/ORALA	NDIVHO	MBONALO
Tshipitshi tsho lugiselwaho Tshivhumbeo itshi tshi tana vhuṭanzi ha ngugiselo	zwo fhambanaho: u divhadza/kovhekana	• U ita ndugiselo/tshodiselo (risetshe) • U dzudzanya zwishumiswa (matheriala) nga ndila i tumekanaho. U nanga na u bveledza mihumbulo mihulwane na i tikedzaho hu na tsumbo. • U shumisa fomethe i re yone, divhaipfi, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo • U shumisa thounu, u bvisa ipfi, luvhilo, u tanganya mafo, kuimele na ngafhadzo • U shumisa marangaphanda na phendelo zwavhuḡi • U shumisa tshitaila na ridzhisiṭa • U tanganyisa thusedzi dza u tou vhone, zwa u thetshesela, na/kana u thetshesela khathihi na u vhone, tsumbo, tshati, phosiṭara, zwithu, zwifanyiso.
U vhalela ntha ho lugiselwaho	U kovhekana tshibveledzwa tsho nwalaho nga ene mune kana nga vhanwe, Tsumbo, u mvumvusa	• U vha nga u tou elela nahone wo isa muhumbulo zwi tshi elena na ndivho na mushumo • U bula maipfi hu si na u kanganyisa tshatshedzo • U khwathisedza tshatshedzo nga u shumisa thounu, u bvisa ipfi, luvhilo, u tanganya mafo, kuimele na ngafhadzo

3. U amba u itela ndivho/nyimele dzo khetheaho

ZWIVHUMBEO ZWA ZWIBVELEDZWA ZWA U AMBA/ORAJA	NDIVHO	MBONALO
U ŋea masia	U vhudza muŋwe uri a nga ya hani huŋwe fhethu	• U shumisesa mamudi a ndaela • U shumisa mafhungo mapfufhi nahone a pfalaho • U shumisa nzudzanyo i re na ndunzhendunzhe • U amba/sumbedza sia lo khetheaho • U amba vhukule ho anganyelwaho • U ŋea mafhungo nga ha zwigandaedzi zwi wanalaho ndilani
Ndaela	U ŋalutshedza uri u nga itisa hani mushumo/u bika zwiliwa	• U ŋalutshedza uri u nga ita hani tshithu • U bula zwishumiswa/matheriala a ŋodiwaho • U ŋea ndaela dzi tevhekanaho nga ndila i pfalaho, I re yone nahone i lunzhedzanaho • U shumisa divhaipfi yo teaho,

Tshifhinga tsho anganyelwaho tsha vhudavhidzani ha oraja

(Kha hu dzhielwe nzhele: tshifhinga tsho anganyelwaho kha vhala siaŋari lithihi la A4 kha muŋwalo u fhandekanyaho maipfi ndi minethe 3)

ZWIBVELEDZWA	TSHIFHINGA GIREIDI DZA 7-9
Khaseledzo	5 – 10 minithe ya tshigwada/kiŋasi
Mu fhindulano	1 - 2 minithe ya vhavhili-vhavhili
Masia na ndaela	1 minithe
U vhala ho lugiselwaho	1 minithe
Zwipitshi zwo lugiselwaho	1 minithe
U anetshela zwiwo	u swika kha 2 minithe
Vhudavhidzani ha oraja ha ŋuvha na ŋuvha, Tsumbo, uhumbela thuso, pfarelo	1 – 2 minithe

Tsumbo dza maambele ane a shumiswa kha vhudavhidzani/khaseledzo ya Tshivenda - Mutevhe wa referentsi

U HUMBELA THENDELO/KHUMBELO • Ndi nga...? • Ndo vha ndi tshi nga...? • Zwi nga konadzea kha ŋxe...? • Zwo luga arali...? • Zwi nga luga arali...? • Ni nga vhilaela arali nda...? • Ndi humbela u/ntendeleni/kha vha ntendele • ndi... • Ni nga tenda u...?	U DZHENELELA • Pfarelo, ndi nga...? • Pfarelo, ni vhona ndi tshi nga...? • Pfarelo, ni divha...? • Ndi humbela pfarelo, ni nga nthusa-vho...?
--	---

U NĒKEDZA THUSO • Ndi nga ni thusa? • Ndi ni thuse? • Ni khou ṭoḡa tshinwe tshithu? • Ni nga ṭoḡa thuso? • Ni a ṭoḡa thuso? • Ndi nga ni thusa nga mini ṇamusi?	U HUMBELA THUSO • Ndi nga thuswa nga...? • Ni nga nthusa nga...? • Ndi ṭoḡa thuso nga...? • Ndi humbela thuso... • Ndi humbela u farwa tshanḡa nga...
PFARELO • Pfarelo • Ndi humbela pfarelo kha... • Ndi a ḡisola • Ndi humbela khangwelo • Ndi humbela pfarelo • Mpfareleni. • Ndi humbela pfarelo	MBILAELO • Ndi farelwe u vhuya nda amba hezwi, • fhedzi... • Ndi farelwe u vhuya nda ni dina, fhedzi... • Khamusi no hangwa u... • Ndi vhona u nga ni nga vha no hangwa u... • Ndi farelwe arali ndo bva ṇḡa ha ṇḡila, • fhedzi... • Hu nga vha ho vha na u sa pfesesana nga • ha... fhedzi • Ni so ngo ntshanda,
U NĒA TSIVHUDZO • A thi vhoni ni tshi tea u... • Ni tea u... • A no ngo tea u... • Arali ndo vha ndi inwi, ndo vha... • Arali ndo vha ndi kha vhuimo haṇu, ndo vha • ndi... • Arali ndo vha ndi kha nyimele yaṇu, ndo vha • ndi... • Khwine ni tshi nga... • Ni si vhuye na...Kha zwoṭhe, ni so ngo...	U NĒA REFERENTSI • Ni nga takalela u... • Ndi nga namba nda... • Khezwi ri sa... • Ndi zwone, ṇḡe ndo vha ndi tshi nga tama.... • inwi ni ri mini? • Ni vhona ri tshi nga ita mini? • Arali zwo vha zwi kha ṇḡe ndo vha • ndi..... • Ndi vhona u nga ri nga...
U HUMBULELA/U NĒA VHUPFIWA • Ndi nga ri a nga vha e tsini na u... • I nga ḡi ṭoḡa zwiṇwe... • A nga ḡi vha... • Zwi vhone u nga... • Khamusi a nga ṭoḡa zwiṇwe... • Khamusi vha ṭoḡa u... • Zwi a konga u amba, fhedzi ndi humbulela • uri... • A thi tou vha na vhuṭanzi, fhedzi ndi • humbula...	U NĒA MAFHUNGO A SA NEMBELELI • Vha nga vha vhe... • Vha nga lingana... • Vha na tshivhalo tshihulu...humbulela • swika... • Zwi fana na... • Ndi lushaka lwa... • Ndi vha u..... • Zwi a konga u amba, fhedzi ndi humbulela... • A thi tou vha na vhuṭanzi, fhedzi ndi • humbula.....

U ONESA • Nyendo ndapfu, madalo, u bviswa • Ni vhe na lwendo lwavhudi • Ni diphine nga madalo • Ni tshimbile zwavhudi • Ni diphine nga maduvha aṅu a • vhuawelo/holodeni • Diphineni! • Ni vhe na tshifhinga tshavhudi musi ni • resituarenteni • Ni diphine ni doroboni • NDUMELISO NGA MURAHU HA LWENDO • Lwo vha lu hani lwendo lwanu/holodeni...? • No diphina (madaloni)? • No tshimbila hani/bufho/lwendo?	U DISEDZULUSA • Hezwi zwo vha zwavhudi ngauri... • Ndo zwi ita zwavhudi ngauri... • Zwo vha zwi tshi do vha zwavhudi arali ndo • vha... • Hezwi zwo vha zwi tshi nga khwinisea arali... • Hezwi zwi nga khwinisea nga... • Mvelaphanda i hone/a iho khagala ngauri... • Hezwi zwo bvelela ngauri...
--	---

3.2 U VHALA NAU TALELA

U vhala/taleta hu tlanganyisa zwiteṅwa zwivhili: (1) u guda na u shumisa zwiṭirathedzhi u itela u pfesesa tshibveledzwa: (2) u guda na u shumisa ndivho ya mbonalo dza tshibveledzwa. Vhuvhili ha zwiteṅwa izwi zwi tea u vha hone kha u vhala/taleta ndaela dza zwibveledzwa zwa litherala na zwi si zwa litherala.

Magudiswa a u vhala/taleta o dzudzanywa nga: 1) u vhala u itela u pfesesa na 2)

u engedzwa ha u vhala e ethe

Maitele a u vhala

Ndaela dza u vhala kanzhi dzi katela u shuma nga zwipiḁa zwa maitele a u vhala. Iyi ndi nyito ya maga mararu i sumbedza zwiṭirathedzhi zwa u vhala u itela u divha na u pfesesa tshibveledzwa. Fhedzi hu nga di vha na nyimele ine a i tei u shumisa lḁa lḁwe na lḁwe lini. Tsumbo, arali vhagudi vha tshi khou vhala lushaka lwa zwibveledzwa lu so ngo dowealeho, vha do tea u ita nyito ya **u rangela u vhala**, u itela u divha mbonalo dza nga nḁa dza lushaka ulu lwa tshibveledzwa, zwine zwa do sia vha tshi vho zwi konanya na tshenzhemo yavho. Nyito dza **u vhala** dzi do vha thusa u sengulusa mbonalo dza luambo na tshivhumbeo nga vhuḁalo. **Nga murahu ha u vhala**, vhagudi vha lingedza u bveledza kana u diṅwalela lushaka lwa tshibveledzwa tshe vha vhala nga hatsho nga vhone vhaṅe.

Maitele a U vhala na U talela

1. **U rangela u vhala** hu divhadza vhagudi kha tshibveledzwa. I tuṭula vhuṭumani na ndivho ya murahu

- U sikima na u sikena mbonalo dza tshibveledzwa: madzina a bugu, ṭhoho na ṭhohwana, khpusheni, zwiteṅwa zwa u vhonwa na mafhungo a nyolo, tsumbo, kuṅwalelwe kwa mafhungo, aikhoni, nyolo, girafu, tshati, dayagiramu, mapa, maipfi a ndeme, u ṭoda maipfi a ndeme, zwifanyiso, nz.
- U humbulela hu tshi shumiswa mafhungo o waniwaho kha u sikima na u sikena
- U shuma na divhaipfi iṅwe na iṅwe ya ndeme ine y nga di vha i so ngo dowealeho kha vhagudi

2. **U vhala** hu dzhenisa u wana ṭhalutshedzo ya tshibveledzwa na u tou isa muhumbulo tshoṭhe kha mbonalo dza luambo lwatsho

- U simesa u ita uri tshibveledzwa tshi ambe zwi no pfala
- U wana thalutshedzo dza maipfi a so ngo dowealeho na zwifanyiso nga u shumisa zwikili zwa u wana thalutshedzo nga u sedza zwipiḡa zwo vhumbaho ipfi na ludungela lwa mafhungo kha nyimele
- U shumisa zwiṡirathedzhi zwa u pfesesa: u ita vhuṡumani, u sala murahu kupfesesele, u shandukisa luvhilo lwa u vhala kha tshibveledzwa tshi kondaho, u vhalulula hune zwa vha zwo tea, u sedza phanda kha tshibveledzwa u itela u wana mafhungo ane a nga thusa, u vhudzisa na u fhindula mbudzisao (u bva kha vhuimo ha mbudziso dzi sa kondi u ya kha dzi kondaho), u vhona nga iṡo ḡa muhumbulo, u humbulela (u inifera), u vhala u itela u wana mihumbulo mihulwane, u lavhelesa kha kunangele kwa maipfi na zwivhumbeo zwa luambo, u ḡivha lushaka lwa tshibveledzwa nga tshivhumbeo na mbonalo dza luambo
- U ṡwala notsi kana u nweledza mihumbulo mihulwane

3. Nga murahu ha u vhala hu ita uri vhagudi vha ṡalele na u fhindula kha tshibveledzwa nga u angaredza

- U fhindula mbudziso dza tshibveledzwa u bva kha dzi sa kondi u ya kha dzi kondaho
- U vhambedza na u fhambanya
- U dzhia tsheo na kuvhonele kwau kwa zwithu
- U bveledza lushaka lwa ḡitheretsha nga maṡwalwa a vhone vhaṡe

Tsumbo dza tshaka dza mbudziso

Mbudziso dza ṡivho	<i>Nnyi...? Mini...? Ngafhi?</i>
Mbudziso dza tholokanyondivho	<i>Khotsi aṡu ndi nnyi...?</i>
Mbudziso dza u shumisa ṡivho yo wanalaho	<i>Ni nga vhumba fhungo nga ḡiti ḡi? Ni nga vhumba fhungo ḡi fanaho na ḡenel ni tshi shumisa ipfi ḡi?</i>
Mbudziso dza u sengulusa	<i>Izwi zwi a fana na...? Izwi zwi a fhambana na ...? Ndi nga mini mubvumbedzwa a tshi nga ...? Ndi zwone kana A si zwone</i>
Mbudziso dza u ṡaṡhuvha	<i>Ndi tshifhio kha izwi tshine na tshi takalela?</i>

U nanga lushaka lwa tshibveledzwa kana lushaka lwa ḡitheretsha

Vhadededzi vha tea u ita uri vhagudi vha vhale zwibveledzwa zwinzhi zwo fhambanaho na tshaka dza ḡitheretsha vhukati ha ṡwaha. Hu tea u vha u linganyisa vhukati ha zwibveledzwa zwa u vhala u itela u pfesesa, vhudavhidzani na u ḡiphina

U VHALA WO TOU FOMBE

1.1 U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwipufhi zwo tou ṡwalwaho u itela U PFESESA u shuma na maipfi

Vhagudi vha shumisa zwiṡirathedzhi zwo fhambanaho u itela u wana thalutshedzo ya zwibveledzwa. Vha fhaṡa ḡivhaipfi nga u shumisa zwikili zwa u ḡivha ipfi nga u sedza zwipiḡa zwo ḡi vhumbaho na u bvisela khagala.

- U shumisa dikishinari, thesorasi na miṡwe mishumo ya referentsi ine ya ṡea thalutshedzo, mupeleṡo, mubulo wa ipfi na zwipiḡa zwa tshipitshi tsha maipfi a so ngo dowealeho.

- U divha thalutshedzo dza thangi dzo dowealeho, (tsumbo, Ra-, Ne-, ku-, tshi-) na mitshila yo dowealeho, (tsumbo, -nyana, -lume, -kadzi)
- U nea thalutshedzo ya maipfi na vhukwamani hao na miṭa ya maipfi hu tshi shumiswa ndivho ya midzi na thangi zwo dowealeho
- U shumisa nyimele ya tshibveledzwa (tsumbo, kha thalutshedzo ya fhungo), (tsumbo, khoma, zwiḁevhe) na girafiki (tsumbo, u swifhidza ipfi) u wana thalutshedzo dza maipfi a so ngo dowealeho
- U divha na u shumisa maidioma na mirero zwo dowealeho, Tsumbo, uomba gologodo, ntsa ya la muṭawa a i humi,
- U fhambanya vhukati ha thalutshedzo dzi re khagala na dzo dzumbamaho
- U divha vhubvo na u shumisa maipfi maswa, tsumbo, luambo lwa tshiṭaraṭani, daiḽekiti, maipfi mapambwa, (tsumbo, dorobo, vhengele, tshaini, khekhe).
- U fhambanya vhukati ha maipfi ane a anzela u kanganyisa: homonimi, homogirafu, ppanywa, tsumbo, aḽushini/iḽushini
- U divha dziṇwe thukhufhadzo dza maipfi (abriviesheni)
- U shumisa ndivho ya girama u wana thalutshedzo

1.2 U vhalo wo tou fombe kha zwibveledzwa zwipfufhi zwo tou ṇwalwaho u itela U PFESESA kha u shuma na mafhungo na pharagirafu.

Vhagudi vha shumisa ndivho yavho ya girama u pfesesa u vhubwa ha mafhungo na u nzudzanyo dza zwibveledzwa. Ngudo ya tshibveledzwa kha vhuimo uvhu i ṇekedza tshikhala tsha thanganelano ya u funza zwivhumbeo zwa luambo.

- U divha na u shumisa thalutshedzo na mishumo ya Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo kha zwibveledzwa. Kha hu sedzwe Zwivhumbeo zwa Luambo – Mutevhe wa referentsi.

1.3 U vhalo wo tou fombe kha zwibveledzwa zwipfufhi zwo tou ṇwaliwaho u itela U PFESESA kha u shuma na tshibveledzwa tsho fhelelaho.

Vhagudi vha shumisa ndivho yavho ya lushaka lwa tshibveledzwa na ngudo ya tshi bveledzwa tsha fomaḽa u itela u pfesesa thalutshedzo, lutamo na zwi ḁiswaho nga tshibveledzwa tsho fhelelaho

- U vhambedza tshibveledzwa na tshenzhemo dzavho
- U dzhia tsho; u vhuba na u imelela muhumbulo wau

1.4 U vhalo wo tou fombe kha zwibveledzwa zwipfufhi u itela U NWELEDZA NA U ṆWALA NOTSI

Vhagudi vha shumisa u pfesesa havho ha mbonalo dza tshibveledzwa u nweledza tshibveledzwa. Kha hu sedzwe zwiṭirathedzhi zwa u vhalo afho ṇṭha

- U sikima na u sikena u itela mihumbulo mihulwane na thero
- U ita mutevhe wa mihumbulo mihulwane

- 1.5 **U vhala wo tou fombe ha ZWIBVELEDZWA ZWINE ZWA SHUMISA NḐILA NNZHI DZA VHUDAVHIDZANI NA ZWA U VHONWA,** (Zwibveledzwa zwi shumisaho nḑila nnzhi dza vhudavhidzani ndi zwine zwa shumisa zwishumiswa zwa u vhona na u ḥwala kha tshibveledzwa tshithihi, tsumbo khungedzelo, khathuni. Zwi nga ḑi dovha zwa ṭanganya izwi na luambo lwa u tou ambiwa na lwa ngafhadzo)

Vhagudi vha shumisa nḑivho yavho ya zwiteḥwa zwa zwifanyiso na zwi vhoneho u pfesesa uri zwishumiswa zwinzhi zwi tikedza hani.

U ḑivha na u amba nga ha ndivho na mulaedza wa zwibveledzwa zwa u tou vhoneho zwo sikelwaho u ḑiphina na u ḑimvumvusa, tsumbo filimu, khathuni, vidio dza muzika, vhuvhemba ha khomiki

U VHALWA HA TSHAKA DZA ZWIBVELEDZWA ZWA ḐITHERETSHA

Vhagudi vha vhala u itela u ḑiphina na u takalela tshaka dza zwibveledzwa zwa Ḑitheretsha vha dovha vha fhindula mbudzi dza tholokanyondivho. Vha a pfesesa mbonalo dza ndeme dza zwivhumbeo zwa Ḑiteretsha zwo fhambanaho, tsumbo, uri tshirendo tshi na zwiṭaluli zwo fhambanaho kha nganeapfufhi.

U VHALA/ṬALELA HO ṬANDAVHUWAHO HA MUGUDI E EṬHE

Vhagudi vha shumisa zwiṭirathedzhi zwe vha guda musi vha tshi vhala lwo ṭandavhuwaho na kha ngudo dza zwibveledzwa zwa fomaḑa u itela u wana nḑivho ya nnḑa ha magudiswa a kharikhulamu – u vhala mugudi e eṭhe u itela u ḑimvumvusa na ṭhoḑisiso. Mudededzi u tea u thusa siani ḑa u vhona uri hu konwe u swikelela zwibveledzwa khathihi na u themendela tshiimo tsha bugu dzine dza nga vhalwa u itela uri mbekanyamushumo ya u vhala i bevelele.

- U kona u swikelela ḑaiburari na u ḑivha milayo ya kuvhulungele kwa bugu
- U vhala/ṭalela zwibveledzwa zwo fhambanaho nga vhuḑalo, tsumbo, bugu, magazini, guranḑa, vhubuvhisia, filimu, dokhumenthari, serisi dza TV – dzi nga itwa ngomu kḑasini kana musi tshikolo tsho no bva.

**ZWIBVELEDZWA ZWO SHUMISWAHO MALUGANA NA U FUNZA ZWIKILI ZWA LUAMBO NGA NDILA YA
ṬHANGANELANO/MVANGANYO KHA GIREIDI YA 7-9**

U engedza kha zwibveledzwa zwa ḷitheretsha zwa u guda lwa fomaḷa, zwibveledzwa zwine zwa ḡo gudwa kha Gireidi dza 7-9 hu katelwa zwibveledzwa zwa u tou ṛwala, u vhonwa na zwa midia zwa ndivho dzo fhambanaho. Zwiṛwe zwibveledzwa zwi ḡo gudwelwa vhuḡi hazwo ha zwa lunako; zwiṛwe zwibveledzwa sa dzitsumbo kana sa modeḷe wa maṛwalwa.

Mutevhe wa zwibveledzwa zwa ḷitheresi zwine zwa tea u vhalwa Tshaka dza zwibveledzwa zwo themendelwaho Tshaka dza zwibveledzwa zwo themendelwaho zwi tevhelaho sa zwo katelwaho kha Khathaḷogo ya Lushaka ya Ḷitheretsha: Nganeapfufhi Zwiṭori zwipufhi/ Foḷukulo (Gireidi ya 7 – tshiṭori 1) (Gireidi ya 8 – tshiṭori 1) (Gireidi ya 9– zwiṭori 2) Ḍirama pfufhi Vhurendi (Gireidi ya 7 – zwirendo 2) (Gireidi ya 8 – zwirendo 2) (Gireidi ya 9 – zwirendo 3) Zwibveledzwa zwa nyengedzedzo Filimu Dokhumenthari kana mbekanyamushumo dzo nangwaho dza TV Ḍirama dza radio Maanea Nganeavhutshilo Nganeavhutshiloṛṇe Ngano Ngano dza tsiko na dza vhahali	Zwibveledzwa zwo ṛwalelwaho u itela u wana mafhungo Ṭhalusamaipfi (Dikishinari) Enisaikiḷopedia Shedulu Bugu ya mutevhe wa ṭhingo (founu) Bugupfarwa Thesorasi Tsumbatshifhinga Tsumbatshifhinga ya mbekanyamushumo dza TV Zwibveledzwa zwa midia/ nyandadzamafhungo Atikili dza magazini Atikili dza gurannḡa Khethekanyo ya mihumbulo Nḡivhadzo Riviyu/tsedzuluso Khungedzelo Zwivhumbeo zwa uṛwalwa zwa zwibveledzwa zwa u pfiwa Nyambedzano Zwipitshi Nyimbo Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani na zwa vhuṭumani na vhaṛwe zwa u ṛwala Marifhi Dayari Thambo E-meḷi Sms, thwita Notsi Mivhigo Zwibveledzwa zwa vhuṭumani na vhaṛwe kha vhubindudzi	Zwibveledzwa zwa midiannzhi/ zwa u vhonwa u itela u wana mafhungo Tshati, mapa Girafu, thebuḷu, phai tshati Mapa wa muhumbulo, dayagiramu Phosiṭara Fuḷaya, phamfuḷethe, burotsha Tswayo na zwiga Dokhumenthari dza TV Masiṭari a lubuvhisia, lubuvhisia, buḷoko Feisibugu na dziṛwe ṭhumanyo dza matshilisano Mutshini wa u vhonetshela data Zwivhonadzi Zwibveledzwa zwa midiannzhi/ zwa u vhonwa u itela ndivho dza zwa lunako Filimu Zwinepe Nyolo Zwibveledzwa zwa midiannzhi/ zwa u vhonwa u itela u ḡiphina na u ḡimvumvusa Filimu Mbekanyamushumo dza TV Vidio dza muzika Khathuni, zwipiḡa zwa tseiso Zwiṭiripi zwa khomiki Girafiki Zwibveledzwa zwa u pfiwa/u langa u gonya na u tsa ha ipfi Mbekanyamushumo dza radio U vhalwa ha ḡirama U vhalwa ha nganea kana nganeapfufhiZwipitshi zwo rekhodiwaho Zwipitshi zwo rekhodiwaho Khungedzelo dza radio, TV gurannḡa na magazine
---	---	---

Vhulapfu ha zwibveledzwa zwa u ṅwalwa zwine zwa tea u vhalwa wo tou fombe/tholokanyondivho na manweledzo

	GIREIDI	KUṆWALELE KWA U FHANDEKANYA MAIPFI	KUṆWALELE KWA U PAṬEKANYA MAIPFI
Tshibveledzwa tsha u vholela nṱha	7	maipfi a 200 – 250 mafhungo a 5-6 (phara 1)	maipfi a 40 -70
	8	maipfi a 250 – 300 mafhungo a 5-8 (phara 2)	maipfi a 70- 90
	9	maipfi a 300 – 350 mafhungo a 5-10 (phara 3)	maipfi a 90 - 110
Tholokanyondivho	7	maipfi a 200 – 250	maipfi a 40 – 70
	8	maipfi a 250 – 300	maipfi a 70 – 90
	9	maipfi a 300 – 350	maipfi a 90 – 110
Manweledzo	7	maipfi a 100	maipfi a 80
	8	maipfi a 120	maipfi a 100
	9	maipfi a 140	maipfi a 120

3.3 U ṆWALA NA U ṆEKEDZA: MAITELE, MAGUDISWA, ZWIṬIRATHEDZHI NA ZWIBVELEDZWA

U ṅwala na u ṅekedza hu ṱanganya zwitenwa zwiraru: (1) u shumisa maitele a u ṅwala (2) u guda na u shumisa ndivho ya zwivhumbeo na mbonalo zwa tshaka dza zwibveledzwa zwo fhambanaho (3) u guda na u shumisa ndivho zwivhumbeo zwa pharagirafu na mafhungo na ndonga zwiga.

Maitele a u ṅwala

Ndaela dza u ṅwala dzi ḡo dzulela u dzhenisa maitele a u ṅwala. Honeha, a si maga oṱhe ane a ḡo shumiswa kha nyimele dzoṱhe. Tsumbo, musi vhagudi vha tshi khou ṅwala lushaka lwa tshibveledzwa tsho ḡowealeaho, a vha nga tei u ṱwa vha tshi sengulusa tshivhumbeo na mbonalo dzatsho nga vhuḡalo. Hu nga vha na tshifhinga tshine vhadededzi vha nga tea u sedza tshivhumbeo tsha fhungo kana u ṅwala pharagirafu kana vhagudi vha ṅwala zwibveledzwa vha si na mvetomveto sa ndugiselo ya mulingo.

U nanga lushaka lwa tshibveledzwa

Vhadededzi vha tea u vhona uri vhagudiswa vha ṅwala mutevhe wa zwibveledzwa vhukati ha ṅwaha. Hu tea u vha na u linganyiswa vhukati ha zwibveledzwa na u ṅwala u itela ndivho dzo fhambanaho: zwibveledzwa zwa vhudavhidzani, zwa vhusiki, zwa vhuṅe/vhuṱumani na vhaṅwe, zwibveledzwa na zwiṅwe. Vhadededzi vha tea u nanga lushaka lwa tshibveledzwa na ṱhoho yo teaho ya u ṅwala nga hayo, tsumbo, pharagirafu ya nganetshelo/mbuletshedzo nga ha ṱhoho: “Zwiṱiwa zwine nda zwi funesa.”

Maga kha maitele a u ṅwala

U rangela u ṅwala

- U bvisela khagala vhagudi kha ḡivhaipfi na lushaka lwa tshibveledzwa i elanaho zwai fanaho.
- U ṱuṱula mihumbulo nga ṱhoho
- U pulana

- U ita pulane ya tshibveledzwa hu tshi shumiswa tshivhumbeo na mihumbulo ye ya ambiwa nga hayo kha līga la u rangela u vhala
- U ḡivha mihumbulo mihulwane, tsombo, nga u shumisa mapa wa muhumbulo
- U tevhékanya mihumbulo nga ṅḡila i ṭumekanaho u itela uri zwi ambe

U ita mvetomveto

- U ṅwala mvetomveto ya u ranga hu tshi dzhielwa nzhele ndivho, vha ṭanganedzaho mafhungo, ṭhoho na lushaka lwa tshibveledzwa
- U nanga maipfi o teaho
- U dzudzanya muhumbulo nga thevhekano i lunzhedzanaho u itela uri tshiṭori tshi pfale
- U dzudzanya mihumbulo na/kana zwifanyiso
- U vhala mvetomveto nga ṅḡila ya vhudzivha na u wana muvhigo u bvaho mudededzi.

U dovholola, u sedzulusa, u vhalulula na u khakhulula na u ṅekedza

- U shumisa maga a u sedzulusa mushumo wavho na wa vhaṅwe vha tshi itela u khwinisa
- U lugisa kunangele kwa maipfi, mafhungo na tshivhumbeo tsha pharagirafu
- U shuma na thevhekano na ṭhumanyo ya pharagirafu
- Kushumisele kwone kwa girama, mupeleṭo na zwigazwa u vhala
- U dzudzanya mvetomveto ya u fhedza ho katelwa na kuvhekanyele kwa mafhungo, tsumbo, dziṭhoho na fonto
- U ṅekedza tshibveledzwa.

Vhagudi vha shumisa ṅḡivho yavho ya Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo kha u ṅwala zwibveledzwa

Kunangele kwa maipfi

- U ḡivha na u shumisa ḡivhaipfi yo fhambanaho
- U ḡivha uri ipfi li kha thinwaipfi-de na uri li nga shumiswa hani kha fhungo
- U ḡivha arali ipfi li fomaḡa, kana luambo lwa tshitaratani (kana luambo lwa maṭamba) na uri lu nga shumiswa hani zwavhudi (kana lu si shumiswe tshoṭhe)
- U peleṭa maipfi ngandila yone
- U shumisa dikishinari ya luambo luthihi na ya nyambo mbili na thesorasi u itela u engedza ḡivhaipfi
- U vhulunga dikishinari kana bugu ya ḡivhaipfi zwa vhune u itela u engedza ḡivhaipfi

Kuvhumbele kwa fhungo

- U űwala mafhungotswititi na mafhungombumbano
- U shumisa mařanganyi u řanganya mafhungodavhi kha mafhungombumbano: tsumbo, na , fhedzi, kana, hone, zwino

Ndongazwiga

- U řivha na u kona u shumisa zwiga zwa u vhala zwi tevhelaho nga ndila yo teaho nahone nga vhuronwane: tshithoma, khoma, khořoni, semi-khořoni, tshifhandi, deshe, luřala(apositřofi), tshivhudzisi, tshigagarukela, zwitangi, zwiřevhe, zwiga zwa khotsheni

Kuřwalele kwa pharagirafu

- U űwala pharagirafu dzo řumekanaho dza dovha dza tevhokanywa

Ridzhisiřa

- U shumisa ridzhisiřa yo teaho

Tshaka dza zwibveledzwa – zwivhumbeo na mbonalo dza luambo

Thebuřu dzi re afho fhasi dzi řaluswa tshaka dza zwibveledzwa dzine vhagudi vha tea u funzwa u zwi űwala kha Gireidi dza 7 - 9; zwiřwe zwibveledzwa zwi nga ři dzheniswavho hune zwa vha zwo tea.

Zwibveledzwa zwa vhusiki

LUSHAKA LWA TSHIBVELEDZWA	NDIVHO	TSHIVHUMBEO TSHA TSHIBVELEDZWA	MBONALO DZA LUAMBO
Nganetshelo	U mvumvusa	Mveledziso ya pharagirafu yo řumekanaho	U űwalwa nga kha muthu wa u thoma kana muthu wa vhuraru U űwalwa nga tshifhinga tsho fhelaho kana tsha zwino Zwiwo zwi řaluswa nga u tevhokana Hu nga shumiswa maitale a mu fhindulano
Mbuletshedzo	U řaluswa tshiřwe tshithu-	řhaluso: tsumbo, Hu khou itea mini kha tshifanyiso?	U űwalwa nga tshifhinga tsha zwino U sika tshifanyiso nga maipfi U shumisa mařaluli, mařadzisi

Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu na zwipfufhi

LUSHAKA LWA TSHIBVELEDZWA	NDIVHO	TSHIVHUMBEO TSHA TSHIBVELEDZWA	MBONALO DZA LUAMBO
U űwala dayari	U rekhoda tshenzhemo ya vhuře/u pulanela phandā	Kanzhi i űwalwa kha bugu yo khetheaho (dayari kana dzhenāřa) Zwi űwalwaho zwi űwalwa tshifhinga tshořhe, (tsumbo, řuvha řiřwe na řiřwe kana vhege iřwe na iřwe) Zwi űwalwaho zwi űwalwa na datumu	Kanzhi i űwalwa nga tshifhingav tsha zwino/tsho fhiraho/tshi řaho Tshitaila ndi tshi si tsha fomala hone tshi si na mařamba Muřwali u khou tou űwalela ene muře

Lushaka lwa tshibveledzwa	Ndivho	Tshivhumbeo tsha tshibveledzwa	Mbonalo dza luambo
Vhurifhi ha vhukonani	U ḡivhadza na u omelela kha vhushaka	Ḍiresi, datumu na theshano Tshivhumbeo tsha mulaedza tshi ḡo fhambana zwi tshi ya nga ndivho, (Tsumbo, uṭalusa muta kana muḡi wau, magumo, dzina ḷa muṅwali)	Kanzhi tshitaila tshi vha tshi si tsha fomaḷa Mbonalo dza luambo dzi ḡo fhambana zwi tshi nga ndivho ya mulaedza
Mu fhindulano	Vhudavhidzani	Mathomo na magumo Mbonalo dzo khetheaho dza mu fhindulano	Ndongazwiga Tshipitshi tsho livhaho Maipfi a mbudziso Tshifhinga tsha zwino na tshi ḡaho
Garaṭa dza thambo	U ramba muṅwe muthu kha vhuṭambo kana u ita tshiṅwe tshithu	Dzi nga dzhia tshivhumbeo tsha vhurifhi ha vhuṅe kana u shumisa garaṭa ya thambo Dzi katela: Tshivhumbeo tsha tshiwo/vhuṭambo Fhethu hune ha ḡo farelwa hone Datumu na tshifhinga Hu nga katelwa na ku ambarele Madzina a vho rambiwaho Hu nga katelwa na u fhindula thambo Dzi nga vha na tshitenwa tsha u vhonwa, u dizaina	Dzi nga vha fomaḷa kana dza si vhe fomaḷa Dzi tea u vha pfufhi nahone dzi sa monamoni
Posigaraṭa/ Mulaedza/e-meḷi	U ḡivhadza na u davhidzana	Theshano, ḡiresi kana tshivhumbeo tsha e-meḷi	Tshifhinga tsha zwino/tshi ḡaho/tsho fhiraho

Zwibveledzwa zwa u engedza ndivho

LUSHAKA LWA TSHIBVELEDZWA	NDIVHO	TSHIVHUMBEO TSHA TSHIBVELEDZWA	MBONALO DZA LUAMBO
U itela u engedza ndivho: U ḡadza fomo	Tsumbo dzo fhambanaho, u ita khumbelo ya garaṭa ya ḷaiburari	Zwi ḡo fhambana u ya nga ndivho, tsumbo, Dzina, Ḍiresi, Miṅwaha, Tshikolo	Muthu ane a khou ḡadza fomo u tea pfufhihadza, u ita nga vhuronwane, u vha fomaḷa, u vha na vhudele (u ṅwala zwi vhonealaho)
Fuḷaya	U fhembeledza muṅwe muthu u renga tshinwe tshithu kana u shumisa tshumelo	Saizi ṭhukhu, tsumbo, bammbiri ḷa A5 Ṭhoho dza mafhungo dzi kungaho maṭo Ṭhaluso pfufhi nga ha tshibveledzwa Mutevhe wa mbuelo kana zwifhiwa Zwidodombedzwa zwa vhukwamani, tsumbo, lubuvhisia U vha na zwiteṅwa zwa u vhonwa, zwa dizaini kana nyolo	I amba tswi na muvhali Luambo lupfufhi Luambo lu shumiswa u itela u sumbedza ndeme kha muvhali, tsumbo, tsumbo, maḡadzisi (maḡadzamaiti), maṭaluli (maḡadzadzina)
Khungedzelo	U kwengweledza muṅwe uri a renga tshithu kana a shumise tshumelo	I nga dzhia zwivhumbeo zwo fhambanaho Kanzhi i vha na zwiteṅwa zwa u vhonwa, zwa nyolo, I shumisa thekhiniki dza u kungedzela U shumisa nyolo u ita uri khungedzelo i vhe i kungaho maṭo na uri i humbulee	U vha ya ndeme kha muvhali tsumbo, maḡadzadzina, U shumiswa ha ndongazwiga

LUSHAKA LWA TSHIBVELEDZWA	NDIVHO	TSHIVHUMBEO TSHA TSHIBVELEDZWA	MBONALO DZA LUAMBO
U űea ndaela, masia na milayo	U űalusa kana u űea ndaela ya uri tshiűwe tshithu tshi itiswa hani hu tshi tevhelwa maga a tevhekanaho	Ndaela dzi lunzhedzanaho u itela u swikelela tshipikwa.	U űwalwa kha űimudi űa ndaela, tsumbo, Ni khuyele kha tsha monde vhengeleni Kha u tevhokana hu re na ndunzhendunzhe, Tsumbo, uthoma... ha tevhela... U shumisa nomboro na zwithoma zwi sumbedzaho mbuno kha u sumbedza thevhekano

Vhulapfu ha zwibveledzwa zwa u űwalwa zwi teaho u bveledzwa

ZWIBVELEDZWA	GIREIDI	KUűWALELE KU FHANDEKANYAHO MAIPFI	KUűWALELE KU PAűEKANYAHO MAIPFI
Pharagirafu: nganetshelo na mbuletshedzo (űhaluso)	7	maipfi a 70- 100	maipfi a 30 - 50
	8	maipfi a 90-120	maipfi a 50 - 70
	9	maipfi a 110-140	maipfi a 70 - 90
Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu: Vhurűhi ha vhukonani/ mu fhindulano	7 – 9	maipfi a 70 - 90 (magudiswa fhedzi)	maipfi a 50 - 70 (magudiswa fhedzi)
Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipufhi: khungedzelo/u űwala dayari/ Garaűa/Garaűa dza thambo/u űadza fomo/Masia/Ndaela/ Fuűaya/Phosiűara/e-meűi/ mulaedza	7 – 9	Maipfi a 40 – 60 (magudiswa fhedzi)	Maipfi a 30 – 40 (magudiswa fhedzi)

3.4 ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO – MUTEVHE WA REFERENTSI

Zwivhumbeo zwa luambo zwi tevhelaho zwi űo funzwa kha nyimele ya u vhalu na u űwala, zwa dovha hafhu zwa funzwa zwi kha mbekanyamushumo ya girama yo tou vhekanywaho. Zwiűwe zwa zwivhumbeo zwi űo vha zwo no itiwa kha gireidi dza fhasi, hone hu űi tea u itwa ndovhololo-

Kha hu dzhielwe nzhele: Mbonalo dza ndeme dza luambo dzi tea u dzhielwa nűha. Nga nűhani ha zwenezwo, mbonalo dzine dza shuma fhedzi kha luambo lukene dzi tea u dzhielwa nűha kha tshibveledzwa tshi re afho fhasi.

Madzina	Zwi vhaleaho (tsumbo: <i>tshidulo/zwidulo</i>) na madzina a zwi sa vhalei (tsumbo: <i>muhumbulo</i>) Mbalo/tshivhalo (vhuthihi na vhunzhi) tsumbo: <i>tshidulo/zwidulo</i> Madzina ane a si shanduke kha mbalo musi a kha tshivhumbeo tsha vhuthihi tsumbo: <i>vhutshilo, maűi, nz.</i> Madzinazwao (tsumbo: <i>musadzi</i>) na madzina vhukuma (tsumbo: <i>Maemu, Masindi, nz</i>) Madzina khumbulelwa, tsumbo: <i>lufuno, nyofho, űhompfo, fulufhelo</i> Madzina a vhuűe, tsumbo: desike ya <i>Takalani</i>, desike dza <i>vhagudi</i>, zwiűambiswa zwa vhana Madzinaguűe na űhaluso, tsumbo: <i>guma űa űotshi, murivha ndi wa zwiűoni</i>
---------	--

Zwiṭalusi	Masumbi: <i>tshino, itshi, tshiḽa, izwo, izwi</i> (tsumbo: Heyo bugu ndi yanga) Vhunzhi 1: woṭhe, zwiṅwe, vhunzhi, si na (tsumbo: Vhunzhi ha vhagudi vho pfesesa ngudo) Vhunzhi 2: zwoṭhe, kana (tsumbo: <i>Vhagudi vhoṭhe vho ima</i>) Vhunzhi 3: <i>vhunzhi, zwiṭuku, zwinzhi, zwiṭukuṭuku</i> (tsumbo: Tshikolo tshi na vhagudi vhanzhi.) Vhunzhi 4: <i>zwinṅwe, tshinṅwe, tshinṅwe na tshinṅwe</i> (tsumbo: Tshidina tshinṅwe na tshinṅwe tsho ima zwavhuḽi.)
Masala	Masala a vhathu sa nefhungo: Nṅe, inwi/iwe, ene, tshone, riṅe, vhone (tsumbo; Ene u khou vhala bugu) Masala a vhathu sa tshiitwa tsho livhaho kana tshi so ngo livhaho: <i>nṅe, iwe, inwi ene, tshone, riṅe, vhone</i> (tsumbo: Ene o ṅea nṅe tshone) Masala a vhuḽiambi: <i>nṅe muṅe, iwemuṅe/inwi muṅe, ene muṅe, riṅevhane, vhoiwi vane/vhoiwevhane</i> (tsumbo: O ḽiṭanzwa ene muṅe nga tshisibe) Masala a vhushaka: <i>tshine, ane, ane</i>, (tsumbo: Munna ane a vhone o ima fashiṭereni ndi Mudededzi wanga) Masala a mavhudzisi: <i>nni, mini, tshifhio, tsha nni</i>, (tsumbo: Ndi bugu ya nni?)
Maṭaluli	Vhuimo ha maṭaluli/vhuṭaluli tsumbo: <i>Munna muḽwane</i> (lo rangela dzina); Mutukana mulapfu o wa Maṭaluli ane a fhela nga –ho (maitimaṭaluli), tsumbo, mangadzaho, boraho, takadzaho, lwalahi, nz, sa: Bugu i takadzaho Maṭaluli ane a vha namasala a vhushaka, tsumbo; Mutukana <i>ane a mangadza</i>, mutukan ane a bora, musidzana ane a lwala Maṭaluli a no shumisa tshivhumbi no: <i>Munna a no shuma o swika</i> Mbambedzo ya maṭaluli, sa dakalo ḽihulu, dakalo ḽihulusa; thanya, thanyesa, thanyesesa; (tsumbo: <i>Lo vha ḽuvha ḽa dakalo ḽihulwanesa</i> vhutshiloni hanga; Ndi ene ane a vha musidzana o thanyesesa)
Maḽadzisi	Maḽadzisi a maitele, tsumbo: <i>ṅangavhedza, zwavhuḽi, vhuronwane, vhulenda, ṭavhanyedza, sa U tshimbila nga u ṭavhanyedza</i> Maḽadzisi a tshifhinga, tsumbo: <i>mulovha, matshelo, mahoḽa, vhege yo fhelaho, ḽinṅwe ḽuvha, sa: O ḽa mulovha</i> Maḽadzisi ambalotsumba: tshifhinga <i>tshoṭhe, kanzhi, dzulela, tshinṅwe tshifhinga, na luthihi, sa: Fhano ha kandi na luthihi, U ya lunzhi tshikoloni</i> Maḽadzisi a nyombedzelo/khwaṭhisedzo, tshoṭhe, ṭhamusi, vhukuma, sa: No shuma vhukuma Maḽadzisi a khonadzeo, tsumbo: nga kha ḽi, khamusi, sa: U ḽo ḽa khamusi Maḽadzisi a ndangatshifhinga, tsumbo: kha ḽi, athu na khathihi, sa: U kha ḽi shuma Maḽadzisi a fhethu, tsumbo: <i>ngadeni, ṅṅa ha ṭafula</i>, sa: U khou shuma ngadeni
Thangeladzina	Fhethu na sia tsumbo: <i>ṅṅa, fhasi, ngomu, kha, ṅṅa, murahu, vhukati, nga tsini</i>; sa: Tsho sera fhasi ha ṭafula Maṭaluli na thangeli, tsumbo: <i>mulapfu kha</i>, sa Uyu ndi mulapfu kha Takalani Dzina na thangeli: <i>ṭhonifho kha; mulandu kha</i>, sa: U sumbedza <i>ṭhonifho kha</i> vhaḽulwane
Maiti	Maitimafukeli na maiti a sa pfukeli, tsumbo: O renga peni/ḽuvha lo kovhela. Maiti ane a vha na zwiitwa zwiivhili (o livhaho na a so ngo livhaho) tsumbo: O mpha bugu, O rengela ṅwana rokho

Zwifhinga zwa maiti	Tshifhinga tsha zwino tsumbo: Ndi tamba thenisi vhege inwe na inwe/Nowa ndi zwikokovhi. Tshifhinga tsha zwino tshine tsha kha di ya phanda (kana tshi sa gumi) tshifhinga tsumbo: U khou talela thelevishini zwino. Tshifhinga tshino tsho fhiraho tsumbo: Ndo tshila Miluwani vhutshilo hanga hothe. Tshifhinga tshino tshine tsha kha di ya phanda (tshi sa gumi), tsumbo: U khou di guda nga maanda vhege yothe. Tshifhinga tsho fhelaho, tsumbo: O vuwa thovhoni nga matsheloni. Tshifhinga tsho fhelaho tshine tsha kha di ya phanda, tsumbo: Muṭa wo vha wo edela musi mulilo u tshi nanga Tshifhinga tshino tsho fhelaho, tsumbo: O ya hayani ngauri o vha o hangwa khii dzawe. Tshifhinga tshino tsho fhelaho tshine tsha kha di ya phanda (tshi sa gumi) tsumbo: Ndo vha ndo no lindela awara mbili musi a tshi swika. U sumbedza tshifhinga tshi daho: ḡo + liiti tsumbo: Mufumakadzi Vho Marandela vha ḡo funza Gireidi ya 10./Ndi na fulufhelo uri ni ḡo takadza nga baisikopo. U ya + dzinaliiti tsumbo: Vha khou ya u dalela vhomakhulu wawe/Ndi vho na u nga i khou ya u na matshelo. Tshifhinga tsha zwino tshine tsha shumisiwa u amba nga ha tshidaho tsumbo: Matshelo ndi holodei.
	Tshifhinga tshidaho tshine tsha kha di ya phanda tsumbo: Ndi ḡo vha ndi khou shuma vhege i daho yothe. Tshifhinga tshino tshidaho tsumbo: Vhege i daho ndi ḡo vha ndo fhedza mushumo. Tshifhinga tshidaho tshine tsha kha di ya phandatsumbo: Nwaha u daho ndi ḡo vha ndo funza kha hetshi tshikolo miṇwaha ya mahumi mavhili
Lipfanisi	Pfano ya lipfanisi la nefhungo, tsumbo: U kha di bva u swika zwino/vha kha di bva u swika zwino; Ndo vha ndi tshi khou tuwa/vho vha vha tshi khou tuwa. Ndovhololo
Mamudi	U sumbedza u konadzea/u sa konadzea ha nyitoa, tsumbo, Ndi nga ḡa/Ndi nga si ḡe; A nga kona u vhuelela mushumoni/A nga si kone u humela mushumoni. U sumbedza thendelo tsumbo: Ndi nga shumisa nṇḡu thukhu? Ndi nga tuwa u tavhanya? Ndi nga vhudzisa mbudziso? Ee, vha nga kona. U sumbedza ndaela/khumbelo: Vha nga vula fasiṭere/Ndi nga tendelwa u dzhena. U sumbedza khonadzeo/u sa konadzea tsumbo: Hezwi zwi nga vhanga thaidzo. Ni khou amba ngoho. Vh nga vha khou amba ngoho. Ho ngo kona u zwi ḡivha. U sumbedza khonadzeo/u sa konadzea, tsumbo: Ri tea u swika Thohoyandou nga 10 p.m/Ri fanela u swika Thohoyandou nga 10 p.m/A ho ngo tea u vha na thaidzo/A ho ngo fanela u vha na thaidzo. U sumbedza zwone zwone tsumbo: Vha fanela u vha vho hangwa.
Mafhungo a nyimele	Nyimele ya u thoma i sumbedzaho khonadzeo tsumbo: Arali ya na, ri ḡo imisa lwendo Nyimele ya vuvhili i sumbedzahotshithu tshine tsha nga si sokou itea kana u konadzea, tsumbo: Arali nda nga wina lotto ndi ḡo rengela mme anga nṇḡu ya kamara dza fumi. Nyimele ya vhuraru i sumbedzaho tshithu tsha khumbulelwa tsumbo: Arali ndo vha ndo shumesa ndo vha ndi tshi ḡo vha ndo phasa matiriki.
Maambwaita na Maambwaitwa	Tshifhinga tsha zwino, tsumbo: Gethe li valwa nga awara ya vhurathi madekwana maṇwe na maṇwe. Tshifhinga tsha zwino tshine tsha kha di ya phanda tsumbo: Lufhera lu khou kuniswa zwino. Tshifhinga tshino tsha zwino tsumbo: Suphamakete muswa wo vuliwa uno ṇwaha. Tshifhinga tsho fhelaho tsumbo: Laiburari yo vha yo valwa nga holodei. Tshifhinga tsho fhelaho tshine tsha khou ya phanda tsumbo: Vho ḡo tea u lindela ngauri moḡoro wo vha u kha di lugiswa Tshifhinga tshino tsho fhiraho, tsumbo: O jiswa mulimo nga khomba yawe. Tshifhinga tshidaho: tsumbo: Nwakni kilasi i ḡo funzwa nga Vho-Mudau/Nwakani laiburari ntswa i khou ya u fhatiwa.

Tshipitshi tsho vhwahwa	Mbudziso dza maambiwa, tsumbo: <i>O mmbudzisa uri ndi ngani ndo lenga ngauralo/o mmbudzisa uri ndi takalela nyimbo-de.</i> 'Fhungodavhi la 'Uri': O amba uri ha zwi divhi/O mmbudza uri o xedza bugu.
Zwivhumbeo zwa mafhungo	Zwitatamennde Mbudziso Lilaeli/Ndaela
Mupeleto	Phetheni dza mupeleto, milayo ya mupeleto na milayo ya luambo, abriviesheni, akhironimi
Mveledziso ya divhaipfi na figara dza muambo	Pfanywa, mafhambanyi, makateli Figara dza muambo, (lifanyisi, limetafore, lifanyamuthu, lifhambanyi, tshigodo, mathakhetshandwa, phani) (Nyengedzedzo: <i>okizimoroni, mavhuvhisi, onomatopia, likaluli/linanedzi, tshiga, litatathino, litotesi, , Linyefuli, liimeli</i>) Maambele: maidioma/mirero Maipfi mapambwa
Ndongazwiga	Tshifhandi, kholoni, semi-kholoni, lunala (aphositirofi), zwiqevhe, parathesisi, elipisisi

3.5. PULANE DZA U FUNZA

Linhwalo ili li tsivhudza uri mumono muhwe na muhwe u do katela yuniti nthihi kana nnzhi dzo sedzaho kha tshinwe na tshinwe tsha zwikili: u thetshesela, u amba, u vhala, u talela, u hwala, u nekedza na Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo. Mumono muhwe na muhwe u do nea nyito u itela uri vhagudi vha dzi gude, u vhala kana u talela vhunzhi ha zwibveledzwa zwa ora, zwa u hwalwa na zwa u vhone. Kha mumono muhwe na muhwe nyito dzi do isa mihumbulo ya vhagudi kha u lulamisa girama na tshaka dza zwibveledzwa. Kha hwaha, mimono i linganaho 18 i do katela zwitwa zwothe zwa kharikhulamu nga vhege dza 36. Nthani ha izwi, vhuimo ha vhuleme kha masia othe vhu do engedzea themo nga themo nahone hwaha nga hwaha kha Vhuimo ha Ntha. U sielisana ha konda ha magudiswa hu do vha tshipida tsha nzudzanyo ya mbekanyamushumo ya u guda. Tshivhumbeo itshi tshi nea vhagudi na vhadededzi tshifhinga tsha u fha nyimele, u kuvhanganya divhaipfi, na u dowela zwivhumbeo zwa luambo kha dzivhege vha sa athu pfukela kha zwinwe zwikili. Nga tshenetsho tshifhinga i dovha ya nekedza zwinzhi i dovha ya kona u itwa uri i elane na dzangalelo la tshigwada. Tsumbo, "Zwiambaro" ndi thero ya u funza yo dowealeho, hone i nga tevhelwa nga mumono wa nga ha mutsho.

U funza luambo ha mvanganyo: mumono (sekele) wa u funza

Kha kushumele, mvanganyo i tsivhudza u fhambana ha zwithu: u fhambana ha zwivhumbeo, ha nyito, ha zwibveledzwa na thero (kha hu sedzwe Thero dzo anganyelwaho – Mitevhe ya Referentsi zwi re afho fhasi). Musi hu tshi dizainiwa mumono wa vhege mbili u vanganaho, mudededzi a nga tanganya nyito u mona na thoho, tsumbo, Mitambo. U tevhkana ya u ngudo dza mumono wa vhege mbili i nga tevhela nzudzanyo inwe na inwe, tsumbo, mumono u nga thoma nga u vhala, wa bvela phanda nga u ita nyedziselo (u amba) zwine zwa tevhelwa nga u hwala. Tshibveledzwa tshinwe na tshinwe tshi nga shumiswa kha nyito dzo sumbedzwaho afho fhasi.

Mudededzi u tea u nanga tshibveledzwa u itela ngudo. Izwi zwi nga vha zwirendo, nganea thukhu, nganeapfufhi kana dirama thukhu (kha hu sedzwe "Zwibveledzwa zwo shumiswaho kha mvanganyo ya u funza zwikili zwa luambo"). Mudededzi a nga nanga u funza zwibveledzwa nga ndila inwe na inwe. Arali mudededzi a nanga tshibveledzwa tshilapfu tshi bvelaho phanda tshi ngaho sa nganea thukhu kana dirama thukhu hu tsivhudziwa uri tshi funzwe hu sin a u ima u itela vhagudi vha si hangwe zwidodombedzwa zwa mulaedza. Arali nganea thukhu kana dirama thukhu yo nangiwa, mudededzi u do tea u khethekanya tshibveledzwa tsha bva yunithi nnzhi nga hune tshifhinga tsha mu tendela ngaho. Zwiwida zwa nyengedzedzo zwa mushumo zwi do vhalwa sa tshunwahaya kana sa tshipida tsha mushumo wa u vhala ha nyengedzedzo.

Kharikhulamu iyi i nekedza u funzwa ha girama ho diimisaho nga hothe. Kha kushumele ukwu, girama (uambo) i do shumisa awara nthihi kha vhege mbili dziinwe na dziinwe; hune hafu ya do funzwa kha nyimele ya u hwala na u vhala, ngeno hafu i tshi do funzwa kha i re khagala yo diimisa nga yothe. Nga ntha ha u funzwa ha girama ho tou pulaniwaho, hu do vha na u funza ha dzilafho kana ndovhololo ya luambo zwo bva kha vhukhaxhi ho itwaho nga vhagudi.

THERO DZO DZINGINYWAHO – MUTEVHE WA REFERENTSI	
• Phukha • Muvhili • Zwiambaro • Mivhala • Maḡuvha na miḡwedzi • Nyanyuwo • Muḡa • Zwiḡiwa • Ndumeliso • Zwithu zwine muthu a zwi takalela	• Nḡdu • Zwi funiwaho na zwi sa funiwi • Muzika • Tsiko/mupo • Fhethu • Tshikolo • Mitambo • Tshifhinga • Vhuendedzi • Mutsho na khalaḡwaha

U shandukisa Pulane dza u Funza dzi tshi ya nyito dza u funza na u guda

Tsumbo yo sendekwaho kha PULANE YA U FUNZA Gireidi ya 7, Themo ya 1, Vhege 1 na 2

(6 x ngudo ya dza minethe ya 40) = 4 awara dza u funza

GIREIDI YA 7 THEMO YA 1 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṬALELA AWARA 1	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBELO NA MILAYO ZWA KUSHU- MISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VAN- GANYA NA HU RE KHAGALA)
1 na 2	U thetshelesa u itela u pfesesa: U funza mbonalo dza u thetshelesa u itela u pfesesa Vhagudi vha thethelesa kha, Tsumbo, urekhodiwa ha mu fhindulano kha muḡangano kana ndumeliso U amba hu si ha fomaḡa Vhagudi vha ita ḡḡowḡḡowe ya u ḡangana na u lumelisana nga vhavhili-vhavhili	U vhalu u itela u pfesesa kha vhuimo ha maipfi na ha mafhungo: Tsumbo, Muḡhidulano vhukati ha vhathu vhane vha khou lumelisana lwa u thoma, vha tshi vhudzisana uri ndi vho nnyi na uri vho vuwa hani	Vhusiki Pharagirafu ya ṭhaluso/mbuletshedzo Tsumbo: U ḡivhadza maitele a u Ṇwala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho • U dzudznya na u Ṇwalulula • U Ṇekedza U Ṇwala mafhungo u tshi ita ḡḡowḡḡowe ya u ḡivhadza kana u ṭalusa muḡwe - u bva afho wa Ṇwala pharagirafu ya ṭhaluso hu tshi shumiswa mafhungo aya nga ḡḡila i lunzhedzanaho.	Maḡaluli a si gathi a sa konḡi U shumisa mafhungo a sa konḡi e kha tshifhinga tsha zwino ḡivhaipfi kha nyimele

Thero ya Sekele: U țangana na U lumelisana

Ngudo ya 1: (U thetshesa na U amba fhedzi)

- Marangaphanda: U lumelisa kilasi na u țidivhadza. U funza vhagudi uri vha nga țidivhadza hani.
- Ȑivhaipfi i elanaho na thero.
- U funza mbonalo dza u thetshesela u itela u wana mafhungo

Ngudo ya 2: (U thetshesa na U amba fhedzi)

- U thetshesela kha zwifhinga zwo fhambanaho zwine vha zwi shumisa musi vha tshi lumelisana.
- Vhagudi vha ita ndowe-ndowe ya u lumelisana nga vhavhili-vhavhili.

Ngudo ya 3: (U vhala fhedzi)

- U sedza zwifanyiso, madzina a bugu na țhoho dza mu fhindulano.
- Vhagudi vha vhalela mbiluni, nga murahu mudededzi a dovholola nga u vhalela nțha, ngeno vhagudi vha tshi lingedza u pfesesa mu fhindulano.
- Mudededzi u țalutshedza girama na țivhaipfi
- Tshuňwahaya: Vhagudi vha dovha u vhala mu fhindulano na u fhindula mbudziso, tsumbo, ee/hai.

Ngudo ya 4: (Zwo vangana)

- Dziňwe mbonalo dza mvanganywa dza girama dza tshibveledzwa
- U țalutshedza maitete a u ñwala
- Vhagudi vha vhala tsumbo dza pharagirafu dza mbuletshedzo
- Tshuňwahaya: Vhagudi vha ita ndowe-ndowe ya u ñwala mafhungo a sa konđi a u țivhadza na u buletshedza nga ha muňwe muthu, vha tshi shumisa girama sa zwe zwa țalutshedzwa.

Ngudo ya 5: (U ñwala fhedzi)

- Vhagudi vha ñwala pharagirafu ya mbuletshedzo

Ngudo ya 6: (U ñwala)

- Vhagudi vha dzudzanya na u ñwalulula mvetomveto ya u thoma ya pharagirafu dzavho

Kha masiațari a tevhelaho Pulane dza u Funza dzo ñekedzwa afho fhasi kha gireidi dza 7, 8 na 9. Kha hu dzhielwe nțha uri hedzi dzi tou vha TSUMBO fhedzi dza u ri nzudzanyo ya u funza Luambo lwa u Engedza lwa Vhuvhili dzi nga itwa hani kha ñwaha.

3.6 THEBUĽU YA PHADALADZO YA ZWIBVELEDZWA

VHEGE	GIREIDI YA 7	GIREIDI YA 8	GIREIDI YA 9
THEMO YA 1			
1 na 2	Tshibveledzwa tsha mafhungo – khungedzelo	Tshibveledzwa tsha mafhungo – khungedzelo	Mu fhindulano
3 na 4	Luimbo kana tshirendo	Raimi, luimbo, tshirendo	Raimi, tshirendo/luimbo
5 na 6	Tshibveledzwa tsha mafhungo: tsha u vhonwa, tsumbo, khaenda	Tshibveledzwa tsha mafhungo tsumbo, zwifanyiso	Tshibveledzwa tsha mafhungo – u gadza fomo
7 na 8	Tshibveledzwa tsha mafhungo: mu fhindulano	Tshibveledzwa tsha u vhonwa, tsumbo zwifanyiso, khuthuni	Tshibveledzwa tsha u vhonwa - zwifanyiso
9 na10	Tshibveledzwa tsha u vhala	Tshibveledzwa tsha mafhungo	Tshibveledzwa tsha mafhungo – mu fhindulano/tshipitshi
THEMO YA 2			
1 na 2	Tshibveledzwa tsha mafhungo – khungedzelo	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, tshifanyiso nganeapufhi/ folukuḽoo	Ndaela , Tsumbo, u nea masia
3 na 4	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, mapa	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, shedulu/dayari/ tsumbatshifhinga	Tshibveledzwa tsha mafhungo, Tsumbo, u nea masia
5 na 6	Tshibveledzwa tsha mafhungo: tsumbo, tsha u vhonwa	Tshibveledzwa tsha mafhungo tsumbo, zwifanyiso	Tshibveledzwa tsha mafhungo – muvhigo wa mutsho, mapa, tshirendo, luimbo
7 na 8	Tshirendo kana luimbo	Tshibveledzwa tsha mafhungo tsumbo, mitambo na mu fhindulano	Tshibveledzwa tsha mafhungo – muvhigo wa mutsho, mapa, tshirendo, luimbo
9 na10	U LINGA HA SAMETHIVI		
THEMO YA 3			
1 na 2	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani, tsumbo, vhurifhi	Tshibveledzwa tsha divhaipfi	Tholokanyondivho na tshibveledzwa tsha u vhala
3 na 4	Tshibveledzwa tsha u vhonwa, tsumbo, tshifanyiso	Tshibveledzwa tsha ndaela, tsumbo, risipi, mu fhindulano	Tshibveledzwa tsha u vhonwa
5 na 6	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, mu fhindulano	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, mbekanyamushumo dza radio/TV	Tshibveledzwa tsha u vhonwa
7 na 8	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, mapa tshirendo, nganeapufhi, nganea kana dirama	Tshibveledzwa tsha mafhungo tsumbo, mu fhindulano	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, mu fhindulano, zwifanyiso
9 na 10	Tshitori, zwirendo, nyimbo, khuthuni, dirama na nganea	Nganeapufhi/zwirendo/Nyimbo/ dirama pfufhi/ nganea thukhu	Nganeapufhi/nyimbo/dirama/ nganea/tshirendo
THEMO YA 4			
1 na 2	Tshibveledzwa tsha u vhonwa	Zwibveledzwa zwa divhaipfi	Tshibveledzwa tsha u vhonwa
3 na 4	Tshibveledzwa tsha mafhungo	tshirendo/luimbo/tshitori	Tshibveledzwa tsha mafhungo, tsumbo, mu fhindulano
5 na 6	Tshibveledzwa tsha mafhungo	Tshibveledzwa tsha u vhonwa/ tshirendo	Tshibveledzwa tsha divhaipfi
7 na 8	Luimbo, tshirendo	Tshibveledzwa tsha vhusiki na vhudavhidzani	Luimbo, tshirendo
9 na10	U LINGA HA SAMETHIVI		

3.6.1 GIREIDI YA 7

GIREIDI YA 7 THEMO YA 1 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ጁALELA AWARA 1	U ጁWALA NA U ጁEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
1 na 2	U thetshhelesa u itela u pfesesa: U funza mbonalo dza u thetshhelesa u itela u pfesesa Vhagudi vha thetshhelesa kha, tsumbo, u rekhodiwa ha mu fhindulano kha mutangano kana ndumeliso U amba hu si ha fomala Vhagudi vha ita ጁdowendowe ya u tangana na u lumelisana nga zwigwada	U vhalu u itela u pfesesa kha vhuimo ha maipli na ha mafhungo: Tsumbo, Mufhidulano vhukati ha vhathu vha vha khou lumelisana lwa u thoma, vha tshi vhudzisana uri ndi vho nnyi na uri vho vuwa hani	Vhusiki Pharagirafu ya ጁhaluso/mbuletshedzo U ጁvhadza maitele a u ጁwala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho • U dzudznya na u ጁwalulula • U ጁkedza Tsumbo, u ጁwala pharagirafu ya mbuletshedzo U ጁwala, tsumbo, mafhungo u tshi ita ጁdowendowe ya u ጁvhadza kana u ጁlusa muጁwe - u bva afho wa ጁwala pharagirafu ya ጁhaluso hu tshi shumiswa mafhungo aya nga ጁጁla i lunzhezdanaho.	Maጁaluli a si gathi a sa kongi U shumisa mafhungo a sa kongi e kha tshifhinga tsha zwino ጁvhaipfi kha nyimele
3 na 4	U thetshhelesa u itela u takalela: U thetshhelesa, tsumbo, luimbo/tshirendo tsha aጁfabethe. U shumisa izwi u itela u peleጁa marwe maipli ane vha nga kona u rekhoda sa tshipiጁa tsha tholokanyondivho ya u thetshhelesa. U amba ha fomala Tsumbo, u ita nyedziselo nga ha mutangano na ndumeliso	Tshibveledzwa tsha litheretsha U vhalu tshirendo/luimbo, tsumbo, zwi no fana na zwo shumiswaho kha u thetshhelesa u itela u pfesesa na u takalela	Zwibveledzwa zwilapfu zwa vhudavhidzani: • U ጁvhadza maitele a u ጁwala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula ho khakheaho • U dzudznya na u ጁwalulula • U ጁkedza Tsumbo, u ጁwala mu fhindulano	Tshipitsi tsho livhaho Mavhudzisi Ndongazwiga U ጁvhadza maiti maswa Girama ya dzilafho i bvaho kha zwibveledzwa zwa vhagudi ጁvhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U N'EKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
5 na 6	U thetshelesa u itela u wana mafungo na u pfesesa: Tsumbo, maɖuvha a vhege, minwedzi ya n'waha na nomboro Mafungo ane a tea u ɖadzwa ngao fomo tsumbo, khalenda: Maɖuvha a vhege; Minwedzi ya n'waha U amba hu si ha fomaɓa na mushumo wa tshigwada Zwigwada zwi a vhudzisana mbudziso na phindulo hu tshi shumiswa, tsumbo, tshibveledzwa tsha u vhonwa sa khalenda	U vhala u itela u pfesesa kha vhuimo ha fungo: U ɖivhadza mbonalo dza tshibveledzwa tsha u vhonwa U talela na u amba nga ha zwiibveledzwa zwa u vhonwa zwo fhambanaho tsumbo, tshifanyiso, tshinepe Tsumbo, u talela kha tsumbatshifinga ya tshikolo na Tsumbo, u vhala nga ha thero 'Tshikolo'.	Tshibveledzwa tsha vhusiki Tsumbo, u ɖitela tsumbo, mushumo nga ha luambo lwo khethiwaho/u ɖadza fomo zwi tshi elana na ngowedzo ya u thetshelesa	Madzina Maiiti Tshifinga tsha u amba Divhaipfi kha nyimele
7 na 8	U thetshelesa u itela u pfesesa Tsumbo, u thetshelesa nyambedzano ya vhagudi vha tshi bvisela khagala uri ndi thero dzifio dzine vha dzi funa/sa U amba ha fomaɓa na u nekeda: Tsumbo, Vhagudi vha ɖivivhadza na u amba uri ndi dzifio thero dzine vha dzi funa	U vhala u itela u pfesesa Tsumbo, u vhala tshibveledzwa tsha vhagudi vha tshi bvisela khagala thero dzine vha dzi funesa na Tsumbo, u fhindula mbudziso kha tshibveledzwa tsha tholokanyondivho.	Vhusiki Tsumbo, u n'wala mafungo hu tshi shumiswa divhaipfi kha nyimele. U n'wala uri ndi thero dzifio dzine vha dzi funa.	Maiiti Maɖaluli Girama ya dzilafho i bvaho kha zwiibveledzwa zwa vhagudi Divhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U NEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
9 na 10	U thetshelesa u itela u takalela/mafungo o khetheaho: Tsumbo, Tholokanyondivho ya u thetshelesa kha thero yo nangiawaho U amba hu si ha fomaļa na mushumo wa tshigwada Tsumbo, u amba uri ndi nga mini vha tshi funa thero nkene kana U vhaleta nṯha ha tshibveledzwa kha thero yo nangiawaho	U vhalala u itela u pfesesa Tsumbo, u vhalala tshibveledzwa kha thero yo nangiawaho	Vhusiki/ Vhudavhidzani: Tsumbo, u n'wala mafungo/ U lebuļa zwifanyiso kha thero yo nangiawaho	Maiti, maṭaluli Maṭanganyi a sa kondi U khwaṭhisedza girama yo itwaho kha thero ya u thoma Girama ya dzilafho u bva kha zwo n'walwaho nga vhagudi Divhaipfi kha nyimele
MISHUMO YA U LINGA YA FOMAĻA KHA THEMO YA 1				
Mushumo wa 1: U thetshelesa kana U amba		Mushumo wa 2: U n'wala		
Mushumo wa 3: Mulingo wa 1				
Orala: Tholokanyondivho ya u thetshelesa /tshipitshi tsho lugiselwaho/u vhaleta nṯha	(Pharagiraṭu ya vhusiki/ya ṯhaluso/ zwibveledzwa zwa vhudavhidzani (zwilapfu kana zwipfufhi))	Tholokanyondivho NA/KANA	Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo NA/ KANA	Liitheretsha: Mbudziso dza phindulo pfufhi

GIREIDI YA 7 THEMO YA 2 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U NEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
1 na 2	U thetshelesa u itela u pfesesa Tsumbo, u thetshelesa mu ffindulano wa vhagudi nga uri vha bva ngafhi U amba nga ha ndivho yo tiwaho/ U amba na u nekedza ha fomaJa (U vhaJela n'ha ho lugiselwaho) Tsumbo, uvhalela n'ha ho lugiselwaho nga ha thero yo nangiwo	U vhaJa u itela u pfesesa kha vhuimo ha mafhungo: Tsumbo, u vhaJa mu ffindulano sa tsumbo, musi vhatu vha tshi bva fhethu/mashangoni o fhambanaho	Vhudavhidzani vhuupfufhi: Maitele a u n'wala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u n'walulula • U nekedza Tsumbo, u n'wala pharagrafu ya nganetshelo u tlatshedza uri vha bva ngafhi.	Thangeladzina Ndongazwiga Matanganyi Khanedza Divhaipfi kha nyimele
3 na 4	U thetshelesa u itela u pfesesa: Tsumbo, u shumisa tshibveledzwa tshi vhonevho sa mapane wa thetsheleswa khawo, u vhudzisa na u ffindula mbudziso. U amba ha fomaJa na u nekedza: U amba nga mbonalo dza tshipitshi tsho lugiselwaho Tsumbo, Tshipitshi tsho lugiselwaho	Vhala u itela u pfesesa kha vhuimo ha mafhungo: Tsumbo, u vhaJa tshibveledzwa tshi sumbedzaho tshaka dza vhatu dzo fhambanaho.	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipitshi: Tsumbo, u n'wala u itela ndivho dzo khetheaho Maitele a u n'wala tshipitshi tsho lugiselwaho. Maitele a u n'wala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u n'walulula • U nekedza Tshipitshi tsho lugiselwaho	Girama ya dzilafho kha zwo n'walwaho nga vhagudi U n'wala Mataluli Ndongazwiga Matanganyi Thangeladzina Khanedza Divhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETTSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N̄WALA NA U N̄EKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
5 na 6	U thettshelesa u itela mafhungo o tiwaho: U thettshelesa tholokanyon̄divho U amba hu si ha fomaja Tsumbo, ðivhaipfi ya kilasini: peni, penisela	U vhala wo tou fombe ha zwibveledzwa zwi vhonwaho: U talela na talutshedzela, tsumbo, tshifanyiso tsha kilasi	Vhusiki Tsumbo, u lebuja zwifanyiso zwa kilasini wa vhumba mafhungo u tshi shumisa ðivhaipfi ntswa	L̄imudi la ndaela Tshifinga tsha zwino Maiti maswa Girama ya dzilafho u bva kha zwo n̄walwaho nga vhagudi Ðivhaipfi kha nyimele
7 na 8	U thettshelesa u itela u takalela: Tsumbo, u thettshelesa tshirendo/luimbo U amba hu si ha fomaja na mushumo wa tshigwada Tsumbo, u amba nga ha miṭa ya havho	U vhala u itela u pfesesa U vhala tshibveledzwa nga ha, tsumbo, muṭa	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi: Tsumbo, u n̄wala pharagirafu dza thaluso nga ha miṭa ya havho Maitele a u n̄wala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u n̄walulula • U n̄ekedza	Khanedza Vhunzhi Abriviesheni Masumbavhuṇe U ðivha na u khwaṭhisedza Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo Girama ya dzilafho kha zwe vhagudi vha n̄wala Ðivhaipfi kha nyimele
9 na 10	Milingo ya vhukati ha n̄waha			
MUSHUMO WA U LINGA WA FOMAJA WA THEMO YA 2				
Mushumo wa 4: U thettshelesa na U amba	Mushumo wa 5: U n̄wala na U n̄ekedza	Mushumo wa 6: Milingo ya vhukati ha n̄waha		
Oraja: Tholokanyon̄divho ya u thettshelesa/tshipitshi tsho lugiselwaho/u vhalela niṭha ho lugiselwaho	Pharagirafu ya vhusiki Nganetshelo/Mbuletshedzo/ tshibveledzwa tsha vhudavhidzani (tshipfufhi kana tshilapfu)	Tholokanyon̄divho NA/kANA Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo NA/ kANA L̄itheretsha: Mbudziso dzi re na phindulo pfufhi		

GIREIDI YA 7 THEMO YA 3 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U NEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
1 na 2	U thetshelesa u itela u takalela Tsumbo, u thetshelesa kha mubvumo u monaho na thero, tsumbo, vhuendi U amba na u nekedza ha Fomaja U vhalela n'ha ho lugiselwaho ho sedziwa ho khetheaho kha u elela, mubulo wa ipfi na thounu Tsumbo, tshibveledzwa kha thero	U vhala wo tou fombe ha tshibveledzwa u itela u pfesesa kha vhuimo ha pharagirafu Tsumbo, u vhala tshibveledzwa kha thero yo khetheaho wa fhindula mbudziso dza tholokanyondivho Na Tsumbo ya vhurifhi ha vhukonani kana pharagirafu	Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu: U divhadza na u amba nga ha mbonalo dza u n'wala vhurifhi ha vhukonani/ muledza/e-meiji/ pharagirafu ya nganetshelo/mbuletshedzo U n'wala vhurifhi ha vhukonani/ muledza/ e-meiji/pharagirafu ya nganetshelo/ thaluso (mbuletshedzo) nga ha tsumbo, hune nda khou ya hone namusi Hu sedzwa kha maitele a u n'wala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u n'walulula • U nekedza	Thangeladzina. Nzudzanyo ya maipfi Tshifhinga tsha zwino Theshano kha vhurifhi ha vhukonani/ muledza/ e-meiji Divhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U N'EKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
3 na 4	U thetshelesa u itela vhu kwamani: Tsumbo, u thetshelesa kha tshibveledzwa/mbudziso dzi elanaho na zwinyanyuli zwi vhwahwa (mmbwa i ngafni?) U amba hu si ha foma ja na mushumo wa tshigwada Tsumbo, u fhindula kha mbudziso dzi elanaho na zwinyanyuli zwa u vhwahwa	U vhalu u itela u pfesesa Tsumbo, u talela zwibveledzwa zwa u vhwahwa kha thero u itela u pfesesa na u fhindula mbudziso	Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu: (zwi bvela phanda) U divhadza na u amba nga mbonalo dza u n'wala nga vhwirifi ha vhwonani/ndivhadzo/e-meiji/pharagirafu ya nganetshelo/thaluso U n'wala vhwirifi ha vhwonani/mulaedza/e-meiji/pharagirafu ya nganetshelo/thaluso kha, tsumbo, hune nda khou ya hone namusi Hu sedzwa kha maitele a u n'wala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u n'walulula • U n'ekedza	Masumbavhuṇe Thangeladzina. Nzudzanyo ya maipfi Tshifinga tsha zwino Theshano ya vhwirifi ha vhwonani/mulaedza/ e-meiji Divhaipfi kha nyimele
5 na 6	U thetshelesa u itela u pfesesa Tsumbo, u thetshelesa kha ipfi i yaho n'ha na fhasi (mudivhitho wa akhositiki) Na U thetshelesa kha mu fhindulano kha thero ntswa tsumbo, hune nda dzula hone U amba hu si ha foma ja na mushumo wa tshigwada Tsumbo, u shumisa divhaipfi ya thero ntswa, u amba nga mudivhitho u re na muungo na u ita ndowendowe ya u amba mafhungo	U vhalu wo tou fombe ha tshibveledzwa tshine tsha tou vhwahwa: U talela tshifanyiso nga tshifinga tsho nangwaho – tsumbo, dorobo khulwane	Vhusiki U vhumba mafhungo nga u shumisa divhaipfi ntswa Na U n'wala pharagirafu ya thaluso kha, tsumbo, tshifanyiso tsho qisendekaho nga thero Hu sedzwa kha maitele a u n'wala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u n'walulula • U n'ekedza	Mataluli Mavhudzisi Maiti maswa na madzina Mupeleto Girama ya dzilafho u bva kha zwo n'walwaho nga vhwagudi Divhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U N'EKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
7 na 8	U thetshelesa u itela u pfesesa Tsumbo, u thetshelesa u itela u qivha mashango o fhambanaho a l'ifhasi/ mavundũ fhamo Afrika Tshipembe U amba hu si ha fomala U ita nyedzisele kha thero, tsumbo, mashango o fhambanaho a l'ifhasi/ mavundũ Afrika Tshipembe	U vhalu u itela u pfesesa kha vhuimo ha pharagirafu Tsumbo, u vhalu ha vhagudi nga tshavho ha pharagirafu ya thaluso yo n'walwaho kha mumono wo fhiraho kana Tshibveledzwa tsha l'itheretsha Tsumbo, u vhalu u itela u diphina, tsumbo, tshirendo/ nganeapfufhi/ qirama pfufhi/nganea thukhu	Vhusiki U lebulu mapu na u n'wala mafhungo u tshi shumisa divhaipfi ntswa	Maiti maswa na madzina Nomboro Mupelelo Vhonzhi Thangeladzina Girama ya dzilafho kha zwo n'walwaho nga vhagudi Divhaipfi kha nyimele
9 na 10	U thetshelesa u itela u takalela Tsumbo, u thetshelesa kha tshipiqa tsha tshitori tsho fhelelaho/tshitori tsho fhelelaho/ zwirendo/nyimbo/khathuni/qirama thukhu/nganea thukhu U vhalu n'ha U shuma na tsumbo, ndongazwiga na u elela	Tshibveledzwa tsha l'itheretsha Tsumbo, u vhalu tshitori/tshirendo/ nyimbo/khathuni/ qirama pfufhi/ nganea thukhu na u thindula mbudziso dzi bvaho kha tholokanyondivho	Vhusiki Tsumbo, u n'wala khepusheni ya tshitori tsha tshifanyiso tsho disendekaho kha thero na luambo lwo shumiswaho hu tshi khwathisedzwa girama yo shumiswaho kha thero .	U khwathisedza girama yotho yo itwaho kha ino thero Divhaipfi kha nyimele
MUSHUMO WA WA U LINGA WA FOMALA KHA THEMO YA 3				
Mushumo wa 7: U amba/U thetshelesa/U vhalu		Mushumo wa 8: U n'wala		Mushumo wa 9: Mulingo wa 2
Orala: Tholokanyondivho ya u thetshelesa/tshipitshi tsho lugiselwaho/u vhalu n'ha ho lugiselwaho		Pharagirafu dza vhusiki (Nganetshelo/Thaluso) /Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani (Tshipfufhi kana tshilapfu)		Tholokanyondivho NA/KANA Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo NA/ KANA L'itheretsha: Mbudziso dzi re na phindulo pfufhi

GIREIDI YA 7 THEMO YA 4 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṬALELA AWARA 1	U ṆWALA NA U ṆEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
1 na 2	U thetsheshelela u itela u pfesesa U thetsheshelela kha mu fhindulano, tsumbo, kha thero ntswa – muvhili wanga U amba ha fomaḷa U fhindula mbudziso nga murahu ha u vhala na u ṭalela tshibveledzwa tsha u vhoneḡa	U vhala wo tou fombe ha zwibveledzwa zwi vhoneḡa: U ṭalela na u vhala zwifanyiso kha thero, tsumbo, zwipiḡa zwo fhambanaho zwa muvhili	Vhusiki U ita ṇḡowendḡowe ya mafhungo a mbudziso na phindulo kha thero yo nangiḡwaho. U lebuḷa zwifanyiso zwo shumisḡwaho. Zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwilapfu: U Ṇwala pharagirafu ya ṭhaluso nga, tsumbo, muvhili wanga, Hu sedzwa kha maitele a u Ṇwala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u Ṇwalulula • U Ṇekedza	Khanedza Maṭaluli na maḡadzisi Masumbavhuṇe Mupeleṭo Vhunzhi Ḍivhaipfi kha nyimele
3 na 4	U thetsheshelela u itela u pfesesa Tsumbo, u thetsheshelela Tholokanyongivho kha thero yo nangiḡwaho kha mumono wo fhiraḡa. U amba ha fomaḷa na u Ṇekedza: Tsumbo, Tshipitshi tsho lugiselḡwaho tsho Ṇwaliḡwaho kha mumono wo fhiraḡa.	U vhala u itela u pfesesa Tsumbo, u vhala pharagirafu ya mugudi yo Ṇwaliḡwaho Kana Tsumbo, tshibveledzwa tsho nangḡwaho kha thero	Vhudavhidzani: U Ṇwala, tsumbo, Tshipitshi tsho lugiselḡwaho kha “Muvhili wanga”	Girama ya dzilafho kha zwo Ṇwalḡwaho nga vhagudi Khanedza Mavhudzisi Maṭanganyi Maṭaluli na maḡadzisi Masumbavhuṇe Mupeleṭo Vhunzhi Ḍivhaipfi kha nyimele Girama ya dzilafho kha zwo Ṇwalḡwaho nga vhagudi

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U NŴALA NA U NĚKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
5 na 6	U thetsheshelela u itela u pfesesa Tsumbo, vhagudi vha thetsheshelela u itela divhaipfi ntswa nga u shumisa tshibveledzwa tsha u vhonwa – U divhadza thero ntswa tsumbo, mivhala U amba ha fomala U ita ndowendowe ya u amba mbudziso na phindulo, tsumbo, Bugu ndi ya mu vhala ufho?	U vhala wo tou fombe ha zwibveledzwa zwi vhonwaho: Vhagudi vha vhala na u talela tshibveledzwa, tshifanyiso tsha mivhala yo fhambanaho na mu fhindulano kha thero yeneyo	Vhusiki Tsumbo, vhagudi vha ola zwifanyiso zwavho vha tshi shumisa mivhala yo fhambanaho vha zwi lebuja ; U ita ndowendowe ya u nŵala mafhungo a thaluso. Na Tsumbo, u nŵala pharagirafu ya thaluso u itela u talusa tshithu tsha mivhala minzhi. Hu sedzwa kha maitele a u nŵala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u nŵalulula • U nĚkedza	Mavhudzisi Matlaluli Mupeleto Vhunzhi Tshifinga tsha zwino Khanedza Masumbi Masumbavhune Divhaipfi kha nyimele Girama ya dzilafho kha zwo nŵalwaho nga vhagudi
7 na 8	U thetsheshelela u itela u takalela Tsumbo, u thetsheshelela luimbo/tshirendo/pharagirafu ya thaluso yo nŵalwaho nga vhagudi kha mumono wo fhiraho U amba ha fomala Tsumbo, u khwaṭhisedza mbudziso na mafhungo o itwaho nga maitele a oraḷa kha themo ino	U vhala u itela u pfesesa Tsumbo, tshibveledzwa tsho nangiwo kha thero na u fhindula mbudziso u itela u pfesesa	Ndugiselo dza mulingo: U khwaṭhisedza maitele a u nŵala a tshaka dzo fhambanaho dza tshibveledzwa sa pharagirafu dza mu fhindulano, thaluso, nganetshelo	U dovhola kuvhumbelwe kwa mafhungo na milayo ya kushumisele kwa luambo zwo gudwaho Girama ya dzilafho kha zwo nŵalwaho nga vhagudi Divhaipfi kha nyimele
9 na 10	Milingo ya mafheloni a nŵaha MUSHUMO WA FOMALA KHA THEMO YA 4 Mushumo wa 10: Milingo ya mafheloni a nŵaha			
Bambiri ḷa 1: Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo na Litheretsha, U nŵala Bambiri ḷa 2: *Oraḷa *Oraḷa, maraga dza nŵaha dzi bvaho kha U amba, U thetsheshelela na U vhala. Maraga dza u fhedzisela dzi tea u katela tshithi tsha U amba ho lugiselwaho, U thetsheshelela ho lugiselwaho na U vhalela nṱha ho lugiselwaho.				

3.6.2 GIREIDI YA 8

GIREIDI YA 8 THEMO YA 1 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U NḠWALA NA U NĖKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
1 na 2	U thetshelesa u itela vhukwamani na mu fhindulano Tsumbo, u thetshelesa kha mu fhindulano vhukati ha vathu vhavhili khathihi na u fhindula dziḱwe dza mbudziso dza mutheo dza u thetshelesa. U shumisa dikishinari ya nyambo mbili kha u wana ṭhalutshedzo dza maipfi maswa. U amba hu si ha fomaḷa na mushumo wa tshigwada Vhagudi vha ḡivha mbudziso na phindulo kha U thetshelesa vha dovha vha ita ṅdowedzonḡowe nga vhavhili-vhavhili khathihi na mudededzi.	U vhalu u itela u pfesesa mafhungo Tsumbo, u vhalu mu fhindulano vhukati ha vathu vhavhili khathihi na u fhindula dziḱwe dza mbudziso dza mutheo dza u thetshelesa. U shumisa dikishinari ya nyambo mbili kha u wana ṭhalutshedzo dza maipfi maswa.	Zwbveledzwa zwa vhudavhidzani zwipfufhi: U funza mbonalo dza u ḡadza fomo. Tsumbo, u ḡadza fomo nga mafhungo o simuwaho kha ṅḡowedzo ya tshibveledzwa tsha u thetshelesa. U khwiṅisa dikishinari ya vhuṅe nga u ṅwala madzina na maiti maswa.	Tshivhumbeo tsha fhungo (ṅefhungo – ḡiti - tshitiwa), Mafurase a vhudavhidzani o ḡowealeho Maipfi a mbudziso U bvisela khagala vhuḡipfi ha mutheo U shumisa tshifhinga tshi sa koṅḡi Divhaipfi i bvaho kha zwibveledzwa Masala a vathu Thenda/Khanedza Mapfanisi, Mupeleṭo Ndongazwiga Vhuthihi/vhunzhi Madzina na maiti U shumisa dikishinari ya huṅe

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U N'EKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
3 na 4	U thetshelesa u itela u takalela: U thetshelesa kha raimi/luimbo/ tshirendo U amba hu si ha fomala na mushumo wa tshigwada Tsumbo, u rwela ngomani raimi/luimbo na u n'ekedza nga zwigwada. Kana vhavhili-vhavhili. Vhagudi vha shuma nga ndongazwiga, thounu, mutevhetsindo, nz	Tshibveledzwa tsha jiitheretsha Tsumbo, u vhalala raimi/zwirendo/nyimbo u itela u pfesesa na u takalela U ffindula mbudziso dza mutheo kha zwibveledzwa zwi re afho n'ha. U shuma nga dikishinari ya nyambo mbili kha u wana thalutshedzo.	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu: U funza mbonalo dza pharagirafu dza mu ffindulano/thaluso/nganetshelo U n'wala pharagirafu ya mu ffindulano/ thaluso/nganetshelo nga mafhungo o newaho tsumbo, zwidodombedzwa zwa vhuṇe zwa vhabvumbwedzwa vhavhili (hu nga lingiwa) U ḡivhadza u n'wala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u n'walulula • U n'ekedza U dzudzanya dikishinari ya vhuṇe	Zwivhumbeo zwa mafhungo (Nefhungo – jiti - tshitiwa), Mafurase a vhudavhidzani o ḡowealeaho. Maipfi a mbudziso U bvisela khagala vhuḡipfi ha mutheo. U shumisa tshifhinga tshi sa konḡi Ḋivhaipfi i bvaho kha tshibveledzwa tsho shumiwaho natsho Masala a vhatshu Thenda/Khanedza Mapfanisi Mupeleḡo Ndongazwiga Vhuthihi/Vhunzhi Girama ya dzilafho kha zwo n'walwaho nga vhagudi u bva kha u ḡadza fomo. U shumisa dikishinari ya vhuṇe

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U NEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
5 na 6	U thetsheshelela u itela u wana mafhungo na vhlukwamani: Tsumbo, vhaḡudi vha thetsheshelela kha tshibveledzwa tsha u pfiwa kana kha mudededzi a tshi khou talusa vhuḡipfi ha vhatu vho fhambanaho. Vhaḡudi vha thetsheshelela na u lingedza u baḡekanya thaluso na zwifanyiso zwi sumbedzaho vhuḡipfi ho fhambanaho (u dinalea, u takala, u dzhaha, nz) (hu nga lingiwa) U amba hu si ha fomaḡa na mushumo wa tshigwada Vhaḡudi vha shumisa zwifanyiso u vhudzisana uri muḡwe khou ḡipfisa hani. Vhaḡudi vha fhindula nga ḡivhaipfi ntswa u bviselekhagala vhuḡipfi/nyanyuwo	U vhala u itela u pfesesa kha u shuma na maipfi na mafhungo: Tsumbo, u vhala mafhungo a elanaho na vhuḡipfi na nyanyuwo. U shumisa dikishinari ya nyambo mbili u itela u wana thalutshedzo dza maipfi maswa.	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipufufhi/tshibveledzwa tsha vhusiki Tsumbo, vhaḡudi vha ḡwala mu fhindulano nga u ḡadzisa magake o salaho nga maipfi o teaho. Hu sedzwa kha u shumisa luambo na ḡivhaipfi ntswa yo ḡudiwaho kha u bvisele khagala nyanyuwo. U khwaḡhisedza mbonalo dza mu fhindulano. U khwiḡifhadza dikishinari ya vhuḡe.	U ḡivhadza ḡivhaipfi ntswa: tsumbo, nyanyuwo na vhuḡipfi. U shumisa masala a vhatu Mupeleḡo na Ndongazwiga Thenda Khanedza Girama ya dzilafho kha zwo ḡwalwaho nga vhaḡudi, u ḡwala pharagirafu ya muḡinulano/thaluso/nganetshelo.
7 na 8	U thetsheshelela u itela u takalela: Vhaḡudi vha thetsheshelela kha luimbo/tshirendo kana raimi yo ḡisendekaho kha thero ntswa. ḡivhaipfi ntswa i a ḡivhadzwa. U amba hu si ha fomaḡa na mushumo wa tshigwada Vhaḡudi vha vhala maipfi maswa vha ita ḡdowengowe na vhashumisani kana vhaḡudi ngavho. U thetsheshelela u itela u pfesesa: Vhaḡudi vha thetsheshelela kha ndima u tela u wana mafhungo o khetheaho Tsumbo, vha thetsheshelela kha mafhungo a sumbedzaho fhehu ho khetheaho. U amba hu si ha fomaḡa na mushumo wa tshigwada Vhaḡudi vha fhindula kha he ha livhiswa mbudziso zwo ḡisendeka kha u thetsheshelela kha ndima.	U vhala wo tou fombe kha wibveledzwa zwi vhonwaho: U ḡivhadza mbonalo dza tshibveledzwa tsha u vhonwa Tsumbo, Tshifanyiso/khathuni, i tevhelwaho nga tshibveledzwa tsha u ḡwalwa. U fhindula mbudziso dza tholokanyongivho kha khathuni/tshifanyiso. (hu nga lingiwa) U shumisa dikishinari ya nyambo mbili u itela u wana thalutshedzo dza maipfi maswa	Tshibveledzwa tsha vhusiki U funza mbonalo dza pharagirafu ya thaluso na ya nganetshelo. Tsumbo, vhaḡudi vha ḡwala pharagirafu yo ḡisendekaho kha tshibveledzwa tsha u vhonwa. Hu sedzwa kha maitele a u ḡwala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u ḡwalulula • U ḡekedza U ḡwala maipfi maswa kha mafhungo/u baḡekanya mafhungo na zwinyanyuli zwa u vhonwa/u ḡwala khepusheni/u lebuḡa zwifanyiso/u ita phambanyamaipfo/u ḡwala dikishinari ya vhuḡe. (hu nga lingiwa)	Ndongazwiga Thangeladzina Mupeleḡo Maipfi a mbudziso Maḡanganyi Tshifhinga tsha zwino Thenda na Khanedza ḡivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U N'EKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
9 na 10	U thetshelesa u itela u takalela/mafhungo o khetheaho: Tsumbo, u thetshelesa kha pharagirafu dza vhusiki nga vhavhili-vhavhili na nga kilasi yothe. U amba ho lugiselwaho na u n'ekedza: Tsumbo, vhagudi vha vhaleta n'ha pharagirafu. (hu nga lingiwa)	U vhalwa wo tou fombe u itela u pfesesa kha vhuimo ha pharagirafu: Tsumbo, vhagudi vha vhalwa pharagirafu dza vhagudi ngavho/tshibveledzwa tsha nyengedzedzo dzo disendekaho kha thero yo nangwaho.	Vhudavhidzani: Tsumbo, ndowedzo ya u n'wala yo disendekaho kha thero ya tshifhinga tshenetsho i todaho uri vhagudi vha shumise divhaipfi na girama zwo itwaho nga themo U khwinisa dikishinari ya vhuṅe.	Girama ya dzilafho i bvaho kha ndowedzo na pharagirafu zwo itwaho nga vhagudi. U ita ndovhololo ya girama khathihi na divhaipfi zwo itwaho.
MUSHUMO WA FOMALA SI NA THEMO YA1				
Mushumo wa 1: U thetshelesa kana U amba		Mushumo wa 2: U n'wala		Mushumo wa 3: Thesit e ya 1
Orala: U thetshelesa/Tholokanyondivho/mu fhindulano/Tshipitsi tsho lugiselwaho/U haseledza/U vhaleta n'ha ho lugiselwaho		Pharagirafu ya (Nganetshelo/Mbuletshedzo)/Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani (Tshipufhi kana tshilapfu)		Tholokanyondivho NA/KANA Zwishumiswa na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo NA/KANA L'itheretsha: Mbudziso dzi re na phindulo pfufhi

GIREIDI YA 8 THEMO YA 2 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ጁALELA AWARA 1	U ጁWALA NA U ጁEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
1 na 2	U thetshelesa u itela u takalela Tsumbo, u thetshelesa kha tshiጁori tshi sa kongi/lungano U amba hu si ha fomaጁa na mushumo wa tshigwada Vhagudi vha fhindula nga maitele a oraጁa kha tshiጁori tsha tshifanyiso/ mbudziso dzi elanaho na u thetshelesa. Vhagudi vha nga dovha vha ጁጁowedza u vhalela nጁha.	Tshibveledzwa tsha ጁtheretsha U vhala nganea pfufhi/lungano lu sa kongi. • U ጁivhadza mbonalo dza ndeme dza nganea pfufhi/lungano. • U rangela u vhala • U vhala Nga murahu ha u vhala U fhindula mbudziso kha tshiጁori. (hu nga lingiwa) U vhala ha nyengedzedzo (inwe nganea pfufhi u itela uri vhagudi vha vhale nga vhoጁhe)	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi: U ጁwala u itela ndivho yo khetheaho. Tsumbo, u dovha u ጁlutshedza tshiጁori hu tshi shumiswa zwifanyiso sa zwinyanyuli. Hu sedzwa kha maitele a u ጁwala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u ጁwalulula • U ጁekedza (hu nga lingiwa) U khwiጁisa dikishinari ya vhuጁe.	Ndongazwiga: ጁimudi ጁ ndaela Matanganyi a mutheo Thangeladzina Tshifhinga tsha zwino Thenda Khanedza ጁivhaipfi kha nyimele Mupeleጁo Mapfanisi
3 na 4	U thetshelesa u itela u pfesesa: U thetshelesa kha ጁivhaipfi ntswa u thetshelesa kha tshibveledzwa u itela mafhungo o khetheaho. Tsumbo, Sheduጁu ya vhege/dayari ya muጁwe – themo ya tshikolo U amba hu si ha fomaጁa na mushumo wa tshigwada. Vhagudi vha fhindula mbudziso nga maitele a oraጁa kha ndima ya u thetshelesa vha dovha vha vhudzisa mbudziso dzi elanaho na vhone vhaጁe.	U vhala wo tou fombe tshibveledzwa tsha u vhone na tsha u ጁwalwa: Vhagudi vha vhala tshibveledzwa tsha u vhone, tsumbo, tsumbamushumo. Nga murahu vha fhindulaha mbudziso. (hu nga lingiwa)	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi: Vhagudi vha ጁivhadzwa kha mbonalo dza zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwipfufhi. Tsumbo, vhagudi vha konou ጁwala dayari i re na nyito dzo lugiselwaho u itwa kha vhege i tevhelaho. Hu nga shumiswa tshifhinga tsha zwino kana tshi ጁaho. (hu nga ጁi lingiwa)	Girama ya dzilafho kha zwo ጁwalwaho nga vhagudi/u dovha u anetshela Ndongazwiga ጁimudi ጁ ndaela Maipfi a mbudziso Maipfi a tshifhinga sa, lini, nga tshifhinga-ጁe, nga ጁa vhungana, nz. Tshifhinga tsha zwino Tshifhinga tshi ጁaho ጁivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U NŴALA NA U NĚKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
5 na 6	U thetsheslea u itela u wana mafhungo o khetheaho: U thetsheslea u itela u pfesesa (hu nga lingwa) U amba ha fomaļa na u nĕkedza: Tshipitshi tsho lugiselwaho. Vhagudi vha amba nga uri vha ǫo ita mini vhege i tevhelaho.	U vha u itela u pfesesa kha vhuimo ha mafhungo na ha pharagirafu: U shumisa zwinyanyuli zwi a u vhonwa/ pharagirafu sa nǫowedzo ya u vhalala kha thero ntswa. U fhiindula mbudziso dzo ǫisendekaho kha pharagirafu. (hu nga lingwa)	Vhudavhidzani: Tsumbo, nǫowedzo ya u nŵala nga ha thero ya tshifhinga tsha zwino i ǫǫdaho uri vhagudi vha shumise ǫivhaipfi na girama yo gudiwaho – tshikolo na tshifhinga tshi ǫaho. (u vanganya girama na u nŵala). (hu nga lingwa) U khwiṅisa dikishinari ya vhuṅe.	U bvisela khagala zwine wa zwi vhenga na zwine vha zwi funa kha thero. Girama ya dzilafho i bvaho kha zwo nŵalwaho nga vhagudi; dayari/mutevhe Tshifhinga tsha zwino/tshi ǫaho Maipfi a elanaho na tshifhinga tshiswa Maipfi a mbudziso ǫivhaipfi kha nyimele
7 na 8	U thetsheslea u itela u takalela/ mafhungo o khetheaho/ vhuḡwamani: Tsumbo, vhagudi vha thetsheslea kha luimbo lu ǫivhadzaho ǫivhaipfi ntswa/u tamba mutambo nga u thetsheslea kha, na u tevhedza ndaela zwi tshi elana na mafurase a sumbaho fhethu. U amba hu si ha fomaļa na mushumo wa tshigwada U fhiindula kha mbudziso dza oraļa dzi elanaho na zwinyanyuli zwa u vhonwa. Mushumo wa vhavhili-vhavhili na wa kilaši yoǫhe. Mafurase a sumbedzaho fhethu.	U vhalala u itela u pfesesa Tsumbo, u vhalala mu fhiindulano wo ǫisendekaho nga thero ya tshifhinga tshino na khontseputi ntswa ya girama. U fhiindula mbudziso dza tholokanyondivho (hu nga lingwa). U shumisa dikishinari ya nyambo mbili u itela u wana ǫalutshedzo ya maipfi maswa.	Vhusiki Vhagudi vha nŵala pharagirafu ya ǫhaluso yo ǫisendekaho kha tshibveledzwa tsha u vhonwa, Tsumbo, tshinepe/tshifanyiso. Maitele a u nŵala: • U pulana • U ita mvetomveto • U vhalulula u itela u khakhulula na u nŵalulula • U nĕkedza (hu nga lingwa) Ndovhololo – U nŵalwa ha mafhungo a dzhenisaho ǫivhaipfi ntswa na (girama yo vanganyiwaho na u nŵala).	Mafurase a sumbedzaho fhethu a ngaho sa, vhukati, ngomu, murahu, tsha monde, tsha u la, murahu, nz. Maipfi a mbudziso Vhunzhi Ndongazwiga ǫivhaipfi kha nyimele
9 na 10	Milingo ya vhukati ha nŵaha			
MUSHUMO WA FOMAĻA KHA THEMO YA 2				
Mushumo wa 4: U thetsheslea na U amba		Mushumo wa 5: U nŵala na U nĕkedza		Mushumo wa 6: Milingo ya vhukati ha nŵaha
Oraļa: Tshipitshi tsha fomaļa tsho lugiselwaho/Mu fhiindulano/U vhalala nŵha ho lugiselwaho		Pharagirafu ya vhusiki (Nganetshelo/Mbuletshedzo)/ Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani (Tshipufhi kana tshilapfu)		Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo, Tholokanyondivho, Litheretsha, U nŵala

GIREIDI YA 8 THEMO YA 3 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ጁALELA AWARA 1	U ጁWALA NA U ጁEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
1 na 2	U thetshhelesa u itela u takalela U thetshhelesa maipfi maswa na mibvumo i elanaho na thero ntswa Tsumbo: Zwiጁiwa U amba hu si ha fomaጁa ha zwigwada: U guda maipfi maswa na u shumisa mafhungo a sa konጁi u ጁalusa zwiጁanyiso zwi elanaho na thero ntswa. U sedza kha mubulo wa maipfi na thounu.	U vhalwa ha tshibveledzwa wo tou fombe u itela u pfesesa kha u shuma na pharagafu Tsumbo: U vhalwa tshibveledzwa nga ha thero yo khetheaho na u fhiindula mbudziso dza tholokanyondivho. (hu nga lingwa) U shumisa dikishinari ya nyambo mbili	Vhudavhidzani vhulapfu: U ita nyambedzano nga ha mbonalo dza mu fhiindulano Vhagudi vha ጁwala mu fhiindulano vha tshi shumisa ጁivhaipfi ntswa na girama. U sedza kha maitele a u ጁwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ጁekedza (hu nga lingwa) U khwinisa dikishinari ya vhuጁe.	Dzinajiti Ndongazwiga U bvisela khagala zwi funiwaho na zwi sa funiwi Mupeleጁo Maipfi a dzulelaho u kanganyisa kha u a fhiambanya ጁivhaipfi kha nyimele
3 na 4	U thetshhelesa u itela u takalela Tsumbo: U thetshhelesa mu fhiindulano u tshi khou vhalwa nga vhaጁwe vhagudi U amba na U ጁekedza ha fomaጁa: Tsumbo: Vhagudi vha vhalela nጁha mu fhiindulano (nyito iyi i tea u lingwa)	U vhalwa wo tou fombe u itela u pfesesa kha u shuma na mafhungo na pharagirafu: U vhalwa ha ndaela dzo khetheaho dzi elanaho na thero ntswa Tsumbo: Maitele a u ita tshijiwa kana tshinwiwa tshikene.	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi: U ጁivhadza na u ita nyambedzano nga ha mbonalo dza u ጁwala tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi u itela ndivho yo khetheaho U ጁwala ndaela, tsumbo: Ya u ita tshijiwa kana tshinwiwa tshine na tshi funesa. U sedza kha maitele a u ጁwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ጁekedza (hu nga lingwa)	Girama ya dzilafho i bvaho kha zwe vhagudi vha ጁwala zwa mu fhiindulano Tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha u fhiedzisela, nga murahu ha izwo, ha tevhele, na zwiጁwe Ndaela Ndaela dzi tevhekanaho Dzinajiti Ndongazwiga Mupeleጁo Maipfi a dzulelaho u kanganyisa kha u a fhiambanya Kushumisele ku re kwone kwa ጁipfanisi ጁivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U N'EKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
5 na 6	U thetshhelesa u itela u takalela: Vhagudi vha thetshhelesa mikumedzo ya vhanwe vhagudi ngavho Tsumbo: Maitele a u ita tshijiwa tshi funeswaho U amba na u n'ekedza ho lugiselwaho Vhagudi vha n'ekedza tshipitshi tsho lugiselwaho. Tsumbo: U nea ndaela dza u khunyeledza mushumo wo khetheaho (nyito iyi i nga lingwa)	U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwa u vhonwa: U talela tshibveledzwa tsha u vhonwa khathini na u thetshhelesa tshibveledzwa tsho sendekwaho kha thero ya tshifhinga tshenetsho Tsumbo: Mbekanyamushumo ya mabekele ya TV. U fhindula mbudziso nga murahu ha u talela	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipufuhi: U jebula tshifanyiso tsha, Tsumbo: Nyimele ya u bika. U n'wala mutevhe wa zwine zwa do rengwa U sedza kha maitele a u n'wala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u n'ekedza U khwinisa dikishinari ya vhuṇe	Girama ya dzilafho i bvaho kha zwe vhagudi vha n'wala u itela ndivho yo khetheaho Tsha u thoma, tsha vhuvhili, tsha u fhedzisela, nga murahu ha izwo, ha tevhele na zwiṇwe Ndaela Ndaela dzi tevhekanaho Dzinaḽiti Ndongazwiga Mupeleṭo Maipfi a dzulelaho u kanganyisa kha u a fhambanya Kushumisele ku re kwone kwa ḽipfanisi ḽivhaipfi kha nyimele
7 na 8	U thetshhelesa u itela mafhungo/u takalela: U thetshhelesa mu fhindulano Tsumbo: Murengi na murengisi U amba hu si ha fomala na mushumo wa tshigwada. U fhindula mbudziso dzi elanaho na u thetshhelesa	U vhala u itela u pfesesa kha u shuma na pharagirafu Tsumbo: U vhala pharagirafu ya mbuletshedzo kha thero ya tshifhinga tshenetsho na u fhindula mbudziso (hu nga lingwa u pfesesa)	Vhudavhidzani: U n'wala mafhungo o sendekwaho kha u thetshhelesa mu fhindulano Tsumbo: Zwithu zwo rengwaho nga murengi na mitengo yazwo U n'wala mafhungo/ Khepusheni ya tshifanyiso tsho sendekwaho kha thero na luambo lwo gudwaho.	Zwivhumbeo zwa ḽiresi Khumbelo ya vhulenda Thangeladzina Maipfi a mbudziso a ngaho sa, ngafhi, vha na, zwi ngana, ndi vhubgai, na zwiṇwe Maiti na madzina maswa Nomboro Mamudi Abriviesheni Mupeleṭo Vhunzhi ḽivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U NEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
9 na 10	U thetshesela u itela u takalela Tsumbo: U thetshesela zwipida zwa/ tshiŋtori tsho fhelelaho/zwirendo/nyimbo/ dirama pfufhi/nganeapfufhi U amba hu si ha fomaŋa na mushumo wa tshigwada Tsumbo: U fhindula nga nḡila ya oraŋa/u humbulela nga ha dzina ŋa bugu/ zwifanyiso Na U amba na u nekeda ha fomaŋa: U vhalela nḡha ho lugiselwaho Tsumbo: Tshiŋtori/tshirendo/ luimbo na zwiḡwe	Tshibveledzwa tsha ḡitheretsha Tsumbo: U vhala tshiŋtori/zwirendo/ nyimbo/dirama pfufhi/nganeapfufhi na u fhindula mbudziso dza tholokanyondivho. (hu nga lingwa)	Vhusiki: Tsumbo: U ḡwala khepusheni ya tshiŋtori tsha tshifanyiso tsho sendekwaho kha thero na luambo lwo gudwaho u itela u kwaḡhisa girama yo itwaho kha themo yoḡhe. (hu nga lingwa)	Girama ya dzilafho i bvaho kha zwe vhagudi vha ḡwala U kwaḡhisedza girama yoḡhe yo itwaho kha themo iyi Ḋivhaipti kha nyimele.
MISHUMO YA U LINGA HA FOMAḲA KHA THEMO YA 3				
Mushumo wa 7: U amba/U thetshesela/U vhala	Mushumo wa 8: U amba		Mushumo wa 9: Thesite ya 2	
Oraŋa: U vhala ho lugiselwaho/mu fhindulano /tholokanyondivho ya u thetshesela/tshipitshi tsho lugiselwaho	Vhusiki (Nganetshelo/pharagirafu ya mbuletshedzo/ tshibveledzwa tsha vhudavhidzani (tshipfufhi kana tshilapfu)		Tholokanyondivho NA/KANA Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo NA/ KANA Ḳitheretsha: Mbudziso dza phindulo pfufhi	

GIREIDI YA 8 THEMO YA 4 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHESLESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U NEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA) AWARA 1
1 na 2	U thetshelesa u itela u pfesesa: U divhadza divhaipfi ntswa nga ha thero kha mibvumo i re na muungo Tsumbo: Mibvumo ya zwiendedzi zwo fhambanaho. U amba hu si ha fomala U ffindula kha mbudziso nga murahu ha u thetshelesa mibvumo i re na muungo. Tsumbo: Tshaka dza zwiendedzi.	U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwa u shuma na mafhungo: U talela na u vhala maipfi maswa kha thero Na U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwa u shuma na mafhungo na pharagirafu: U vhala mu ffindulano kha thero dzo nangwaho, tsumbo, muhwe muthu u khou toḡa u bva kha A a ya B a tshi shumisa tshiendedzi tshikene U ffindula mbudziso dza u itela u pfesesa kha mu ffindulano.	Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani: U ita ndowendowe ya u n'wala maipfi maswa kha dikishinari dza vhuṇe /u ita phambanyo ya maipfi/u lebuḷa zwifanyiso/u n'wala khepusheni ya zwifanyiso.	Zwivhumbeo zwa giresi Khumbelo ya vhlenda Malaeli Maipfi a u vhudzisa Maṭanganyi Tshivhalo Mupeleḡo Vhunzhi Abriviesheni Maṭaluli na maḡadzisi Tshifinga tsha zwino Tshifinga tshi ḡaho Zwifinga na maḡuvha a vhege Mamudi Divhaipfi kha nyimele
3 na 4	U thetshelesa u itela u takalela U thetshelesa tshirendo/luimbo/tshitori tsho sendekwaho kha thero U amba hu si ha fomala na mushumo wa tshigwada: Vhagudi vha guda na u imba luimbo kana u ita tshirendo U sedza kha mubulo wa ipfi, mutevheisindo, luambo lwa muvhili na ngafhadzo.	U vhala u itela u pfesesa: Tshibveledzwa tsha litheretsha Vhagudi vha nga vhala zwirendo zwo engedzwaho/tshibveledzwa kha thero dzo nangwaho U ffindula mbudziso dzi no toḡa u pfesesa tshibveledzwa U sedza divhaipfi ntswa kha dikishinari ya nyambo mbili	Tshibveledzwa tsha vhusiki: Vhagudi vha n'wala tshibveledzwa tsha vhusiki tsho sendekwaho kha zwinyanyuli zwa u vhonwa Tsumbo: Nyimele ya ḡorobo U sedza kha maitele a u n'wala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nekeda	Ndongazwiga Mupeleḡo Thangeladzina Tshifinga tsha zwino na tshi ḡaho Thenda na khanedza Maḡurase a u sumbedza fhethu Maṭaluli na maḡadzisi Divhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U NEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA) AWARA 1
5 na 6	U thetsheshelela u itela u takalela Vhagudi vha thetsheshelesa maanea a vhusiki o vhalwaho nga vhanwe vhagudi ngavho U amba na u n'ekedza ho lugiselwaho Mugudi u vhalala tshibveledzwa tsho lugiselwaho tsha vhusiki kana tshirendo.	U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwa u vhonwa: Vhagudi vha talela zwibveledzwa zwa u vhonwa na u fanyisa mafhungo na izwo zwi bveledzwa zwa u vhonwa.	Tshibveledzwa tsha vhusiki: Vhagudi vha n'wala khepusheni ya tshiṭori tsha tshifanyiso U sedza kha maitele a u n'wala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u n'ekedza	Girama ya dzilafho i bvaho kha zwe vhagudi vha n'wala U ita nḡowe-nḡowe kha zwipiḡa zwa girama yo itwaho Mavhudzisi Maṭaluli Mivhala Khumbelo ya vhulenda Mupeleḡo Vhunzhi Tshifinga tsha zwino Khanedza Masumbi Masumbavhuṅe Divhaiṭfi kha nyimele
7 na 8	U thetsheshelela u itela mafhungo/u takalela: Ndovhololo ya nyambedzano ya ṭhoho dzo itwaho kha n'waha. U amba hu si ha fomaḡa Vhagudi vha fhindula mbudziso dzo sendekwaho kha mushumo wo itwaho.	U vhala u itela u pfesesa Tshibveledzwa tsho nangwaho u itela ndovhololo ya thekhiniki dza u pfesesa Ndovholo ya zwibveledzwa zwa ṭitheretsha	Zwibveledzwa zwa vhusiki na vhudavhidzani: U dovholola na u khwaṭhisa maitele a u n'wala zwibveledzwa zwa tshaka dzo fhambanaho zwi ngaho sa, mu fhindulano, mbuletshedzo/paragirafu dza nganetshelo na tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshipfufhi.	Ndovhololo ya Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo khathihi na ḡivhaiṭfi Girama ya dzilafho i bvaho kha zwe vhagudi vha n'wala Khepusheni ya tshiṭori tsha zwifanyiso
9 na 10	Milingo ya mafheloni a N'waha MISHUMO YA U LINGA YA FOMAḡA YA THEMO YA 4 Mushumo wa 10: Milingo ya mafheloni a N'waha			
Bambiri ḡa 1: Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo kha Nyimele, ṭitheretsha na U n'wala Bambiri ḡa 2: *Oraḡa * Maraga dza n'waha woṭhe dza Oraḡa dzo itwaho kha U amba, U thetsheshelesa na U vhala. Maraga dza u fhedzisela dzi tea u katela mushumo wa u amba ho lugiselwaho hu si ho fhasi ha muthihi, mushumo muthihi wa u thetsheshelesa na muthihi wa u vhalela nṭha ho lugiselwaho.				

3.6.3 GIREIDI YA 9

GIREIDI YA 9 THEMO YA 1 MAGUDISWA				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U NŴALA NA U NĒKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
1 na 2	U thetshelesa u itela vhu kwamani na mu fhindulano: Nga vhavhili-vhavhili na nga kilasi yothe: U qivhadza mugudi-ngae hu tshi shumiswa mafhungo o nēkedzwaho. Tsumbo: Murafho Dzina Minwaha Gireidi Vhubvo U amba na u nēkedza ha Fomaja U vhaleta ntha ho lugiselwaho	U vha u itela u pfesesa: Mafhungo Tsumbo: thaluso nga ha munwe muthu/ tshifanyiso tsha munwe muthu	Tshibveledzwa tsha vhusiki/ tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tshilapfu: Pharagirafu/mu fhindulano Tsumbo: U nŵala pharagirafu ya thaluso/mu fhindulano U nēa mafhungo nga nŵala i lunzhedzanaho U sedza kha maitele a u nŵala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nēkedza	Tshivhumbeo tsha fhungo (Nefhungo – jiti (nyito) - tshitwa) U shumisa tshifinga tsha zwino Qivhaipfi i bvaho kha zwibveledzwa zwo no itwaho
3 na 4	U thetshelesa u itela u takalela U amba hu si ha Fomaja Mushumo wa tshigwada: Tsumbo: U rwela ngomani raimi/luimbo na u nēkedza nga zwigwada	Tshibveledzwa tsha jitheretsha 1: Tsumbo: U vha raimi/zwirendo/nyimbo u itela u pfesesa na u takalela U amba nga ha tshibveledzwa	Tshibveledzwa tsha vhusiki: U nŵala pharagirafu ya nganetshelo U sedza kha maitele a u nŵala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nēkedza	U qivhadza maiti maswa Girama ya dzilafho i bvaho kha zwe vha gudi vha nŵala Qivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U NEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
5 na 6	U thetsheshelela u itela u wana mafhungo na u pfesesa: U amba hu si ha fomaja mushumo wa tshigwada: U funza mbonalo dza u thetsheshelela u itela mafhungo Tsumbo: Mafhungo ane a tea u dladzwa kha fomo: Nomboro ya phera dza u egela Ngade Khishini/tshitangani Lufhera lwa u tãmbela	U vhala u itela u pfesesa kha u shuma na'nga maipfi na mafhungo: Tsumbo: U thoma thero ntswa: U vhala tshibveledzwa nga ha "Hayani ha hashu"	Vhudavhidzani vhuufuvhi/tshibveledzwa tsha vhusiki: Tsumbo: U dladza fomo u ya nga ndowedzo ya u thetsheshelela Tsumbo: U n'wala pharagirafu ya nganetshelela nga ha hayani ha mugudi U sedza kha maitele a u n'wala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza	Madzina Maiti Divhaipfi kha nyimele
7 na 8	U thetsheshelela u itela vhuqkwamani na mafhungo U amba u itela ndivho dzo fhambanaho/u amba hu si ha fomaja Tsumbo: Tshifanyiso tsha hayani tshi shumiswa kha u vhala: U vhudzisa nga ha tshifanyiso na u fhindula mbudziso	U vhala wo tou fombe kha zwibveledzwa zwa u tou vhone: U divhadza mbonalo dza tshibveledzwa dza u vhone Tsumbo: Tshibveledzwa tsha tshifanyiso tsha hayani	Vhudavhidzani vhuufufhi Tsumbo: U funza mbonalo dza mu fhindulano/tshipitshi tsho lugiselwaho U n'wala mu fhindulano/tshipitshi tsho lugiselwaho U sedza kha maitele a u n'wala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza	Ndongazwiga: Thangeladzina Mavhudzisi Tshipitshi tsho livhaho Girama ya dzilafho i bvaho kha zwe vhaudi vha n'wala Divhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U N'EKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
9 na 10	U thetshesela u itela u takalela/mafungo o khetheaho: Tsumbo: Tholokanyondivho ya u thetshesela U amba ho lugiselwaho na u n'ekedza: Tsumbo: Mu fhindulano kana tshipitshi tsho lugiselwaho	U vhala u itela u pfesesa: Tsumbo: U vhala pharagirafu U talela/vhona na u amba nga ha zwibveledzwa zwo fhambanaho zwa u tou vhonwa Tsumbo: Tshifanyiso tsha tshinepe	Vhusiki/Vhudavhidzani: Tsumbo: U n'wala fhungo/ U lebulu zwifanyiso	Maiti, Maṭaluli na Madzina – ndovhololo yo ṭanganelaho na u vhala na u n'wala U pindulela mafhungo u itela u linga girama yo funzwaho U ṭalutshedza ṭhalutshedzo dza maiti, maṭaluli na madzina ane a khou shumiswa U khwaṭhiswa ha girama yo swikelelwaho nga themo ya u thoma Girama ya dzilafho kha zwo n'waliwaho nga vhagudi Divhaipfi kha nyimele

MISHUMO YA U LINGA HA FOMALA KHA THEMO YA 1		
Mushumo wa 1: U thetshesela kana U amba	Mushumo wa 2: U n'wala	Mushumo wa 3: Thesite ya 1/Mulingo 1
Orala: Tholokanyandivho ya u thetshesela/mu fhindulano/tshipitshi tsho lugiselwaho/khaseledzo/U vhalela n'ha ho lugiselwaho	Vhusiki (Nganetshelo/Thaluso/mbuletshedzo) Pharagirafu/tshibveledzwa (tshipitfufhi kana tshilapfu) tsha vhudavhidzani	Tholokanyandivho NA/KANA Kushumisele kwa luambo NA/KANA Litheretsha: Mbudziso dzi re na phindulo pufufhi

GIREIDI YA 9 THEMO YA 2				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ጁALELA AWARA 1	U ጁWALA NA U ጁEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
1 na 2	U thetshesela u itela u wana mafhungo o khetheaho Tsumbo: U thetshesela ndaela/masia o ጁnewaho U amba u itela ndivho dzo khetheaho/u amba na u ጁekedza ha Fomala (U vhalela ጁጁha ho lugiselwaho) Tsumbo: U ጁnea ndaela kana masia (u nga bva hani kha A u ya kha B) nga zwigwada/nga muthihi-muthihi kana U vhalela ጁጁha ho lugiselwaho - tsumbo dza ndaela kana masia	U vhala u itela u pfesesa kha u shuma na mafhungo U vhala tsumbo dza ndaela kana masia	Vhudavhidzani vhpufufhi U sedza kha maitele a u ጁwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ጁekedza Tsumbo: U ጁwala masia kana ndaela	Ndongazwiga Ndaela Maጁtanganyi Zwiጁtanganyi zwi lunzhedzanaho zwine zwa sumbedza zwiitisi (<i>Tsumbo: ጁngauri, ጁngauralo, ጁhoneha</i>) na tshifhinga (<i>tsumbo: zwino, ha tevhele, nga murahu</i>) Thangeladzina (ndovhololo) Khanedza Divhaipfi kha nyimele
3 and 4	U thetshesela u itela u wana mafhungo o khetheaho Tsumbo: U thetshesela kha masia/ndaela dza tholokanyondivho ya u thetshesela/kha zwiipitshi tsho lugiselwaho U amba na u ጁekedza ha Fomala U ita nyambedzano nga ha mbonalo dza tshipitshi tsho lugiselwaho Tshipitshi tsho lugiselwaho Tsumbo: U ጁnea masia/ita tshiጁnwe tshithu (ndaela)	U vhala u itela u pfesesa kha u shuma nga maipfi na mafhungo: U vhala u itela u ጁivha na ita nyambedzano nga ha kushumisele kwa, tsumbo, ndaela, thangeladzina zwo ጁivhadzwaho	Vhudavhidzani vhpufufhi Tsumbo: U ጁwala u itela ndivho dzo fhambanaho Maitele a u ጁwala tshipitshi tsho lugiselwaho. U sedza kha maitele a u ጁwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ጁekedza Tshipitshi tsho lugiselwaho (u itela ጁdivho)	Girama ya dzilafho i bvaho kha zwe vhagudi vha ጁwala Ndongazwiga Ndaela Maጁtanganyi Zwiጁtanganyi zwi lunzhedzanaho zwine zwa sumbedza zwiitisi (<i>Tsumbo: ጁngauri, ጁngauralo, ጁhoneha</i>) na tshifhinga (<i>Tsumbo: zwino, ha tevhele, nga murahu</i>) Thangeladzina (ndovhololo) Khanedza Divhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U N'EKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
5 na 6	U thetsheshelesa u itela mafhungo o khetheaho Tholokanyondivho ya u thetsheshelesa U amba hu si ha Fomaja U amba hu si ha Fomaja. Tsumbo: mutsho	U vhala u itela u pfesesa kha u shuma na mafhungo na pharagirafu: U vhala na u talutshedzela mbonalo dza Tsumbo: khathuni, mapa wa mutsho, muvhigo wa mutsho, tshirendo, luimbo	Vhudavhidzani: Tsumbo: U lebuja muvhigo wa mutsho/zwiga zwa mutsho/zwifanyiso	Zwivhumbeo na milayo zwa mafurase na mafhungo Tshifhinga tsha zwino/tshi daho Maiti maswa Maidioma Girama ya dzilafho i bvaho kha zwe vhagudi vha n'wala Divhaipfi kha nyimele
7 na 8	U amba na u n'ekedza ha Fomaja Tsumbo: Nyedziselo/muvhigo wa mutsho U thetsheshelesa u itela u takalela: Tsumbo: U thetsheshelesa kha muvhigo wa mutsho/nyedziselo	U vhala u itela u pfesesa: U vhala ha vhagudi nga tshavho ha mivhigo ya mutsho /mu fhindulano	Vhudavhidzani: Tsumbo: U n'wala muvhigo wa mutsho/mu fhindulano U sedza kha maitele a u n'wala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u n'ekedza	U qivha na u khwaṭhisa phambano vhubkati ha Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo Vhunzhi Abriviesheni Girama ya dzilafho kha zwo n'waliwaho nga vhagudi Divhaipfi kha nyimele
9 na 10	Milingo ya Vhubkati ha N'waha			
MISHUMO YA U LINGA HA FOMAJA YA THEMO YA 2				
Mushumo wa 4: U thetsheshelesa na U amba		Mushumo wa 5: U n'wala na U n'ekedza		Mushumo wa 6: Milingo ya vhubkati ha n'waha
Oraja: Tshipitshi tsho lugiselwaho tsha fomaja/mutsho/Mu fhindulano/u vhalela nṭha ho lugiselwaho		Vhusiki (Nganetshele/Mbuletshedzo/thaluso) Pharagirafu/ Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani (tshipufufhi kana tshilapfu)		Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo, tholokanyondivho, iṭheretsha, u n'wala

GIREIDI YA 9 THEMO YA 3				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U ṬALELA AWARA 1	U ṆWALA NA U NEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
1 na 2	U thetshelesa u itela u takalela Tsumbo: U thetshelesa mibvumo i monaho na thero Tsumbo: bulasi U amba na u ṇekedza ha Fomaja U vhalela ṇṭha ho lugiselwaho kha u vhala nga u eiela, mubulo wa ipfi na thounu Tsumbo: Tshibveledzwa nga ha thero	U vhalwa wo tou fombe kha tshibveledzwa u itela u pfesesa kha u shuma na pharagirafu Tsumbo: U vhala tshibveledzwa nga ha thero yo khetheaho na u fhiindula mbudziso dza tholokanyonḍivho	Vhudavhidzani vhulapfu U ḍivhadza na u amba nga ha mbonalo dza u ṇwala vhurifhi ha khonani/nganetshelo/pharagirafu ya mbuletshedzo/ṭhaluso, Tsumbo: Madalo anga a u ya bulasini U sedza kha maitele a u ṇwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza	Thangeladzina. Nzudzanyo ya maipfi Masumbavhuṇe Maṭaluli na maḍadzisi Mbambedzo Ndongazwiga Ḳipfanisi Tshifhinga tsha zwino/tsho fhiraho Theshano ya vhurifhi ha khonani Ḳivhaipfi kha nyimele
3 and 4	U thetshelesa u itela vhwamani: Tsumbo: U thetshelesa mbudziso dzi elanaho na zwinyanyuli zwa u tou vhonwa (tshifanyiso tsha bulasi) U amba hu si ha fomaja na mushumo wa tshigwada: Tsumbo: U fhiindula mbudziso dza oraja dzi elanaho na zwinyanyuli zwa u tou vhonwa	U vhalwa u itela u pfesesa: U vhalwa ha tshibveledzwa tsha Ḳitheretsha u itela u wana mafhungo na u pfesesa Kana Tsumbo ya vhurifhi ha khonani kana pharagirafu	Vhudavhidzani vhulapfu (vhu bvela phanda) U ḍivhadza na u amba nga ha mbonalo dza u ṇwala vhurifhi ha khonani/ Nganetshelo/Mbuletshedzo/ṭhaluso pharagirafu U ṇwala vhurifhi ha khonani/ Nganetshelo/pharagirafu ya mbuletshedzo/ṭhaluso, tsumbo: Madalo anga a u ya bulasini U sedza kha maitele a u ṇwala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u ṇekedza	Thangeladzina. Nzudzanyo ya maipfi Masumbavhuṇe Maṭaluli and maḍadzisi Mbambedzo Ndongazwiga Ḳipfanisi Tshifhinga tsha zwino/tshi ḡaho Ḳivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U N'EKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
5 na 6	U thetshelesa u itela tholokanyondivho Tsumbo: U u thetshelesa kha ipfi ji yaho n'ha na fhasi (mudivhitho wa akhosifiki) Na U thetshelesa mu fhindulano kha thero ntswa, tsumbo, giratshi kana vhengele U amba hu si ha foma ja na mushumo wa tshigwada: Tsumbo: U shumisa qivhaipfi ya thero ntswa, u amba nga ha mibvumo i re na muungo na u ita ndowe-ndowe ya u amba mafhungo	U vhalwa wo tou fombe kha zwibveledzwa zwa u tou vhone: U sedza tshifanyiso nga ha thero yo nangwaho – tsumbo: giratshi	Vhusiki: U lebulu tshifanyiso tsha, tsumbo, giratshi Kana Vhudavhidzani: U dazisa nga mafhungo o tshelaho o sendekwaho kha mu fhindulano wa u thetshelesa Na U n'wala pharagirafu ya mbuletshedzo/thaluso nga ha, tsumbo: tshifanyiso sendekwaho kha thero U sedza kha maitele a u n'wala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u n'ekedza	Girama ya dzilafho kha zwo n'waliwaho nga vhagudi Khumbelo ya vhulenda Ndovhololo ya ndaela Mavhudzisi Maiti maswa na madzina Mamudi Mupeleto Qivhaipfi kha nyimele
7 na 8	U thetshelesa u itela u takalela U thetshelesa nyedziselo ya vhagudi U amba na u n'ekedza ha foma ja Nyedziselo nga ha thero, tsumbo: giratshi	U vhalwa u itela u pfesesa kha u shuma na pharagirafu Tsumbo: U vhalwa ha pharagirafu ya mbuletshedzo/thaluso yo n'waliwaho kha sekele yo fhiraho nga vhagudi nga tshavho (u itela u diphina) Kana Tshibveledzwa tsha jitheretsha Tsumbo: U vhalwa u itela u diphina, Tsumbo: tshirendo/nganeapfufhi/girama pfufhi/nganea thukhu	Vhusiki U n'wala mafhungo/khepusheni ya tshifanyiso tsho sendekwaho kha thero na luambo lwo no gudwaho.	Girama ya dzilafho kha zwo n'waliwaho nga vhagudi Khumbelo ya vhulenda Ndovhololo ya Ndaela Mavhudzisi Maiti maswa na madzina Nomboro Mamudi Abriviesheni Mupeleto Vhunzhi Qivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U NEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
9 na 10	U thetshhelesa u itela u takalela Tsumbo: U thetshhelesa kha zwiipida zwa/tshiitori tsho fhelelaho/zwirendo/ nyimbo/ḡirama pfufhi/nganea ṭhukhu U amba hu si ha fomaḷa na mushumo wa tshigwada Tsumbo: U ffindula nga u tou amba/u ita khumbulelo kha ṭhoḥo/zwifanyiso Na U vhaḷela nṭha U shuma na, Tsumbo, ubula ipfi na u elela	Tshibveledzwa tsha ḷitheretsha Tsumbo: U vhala tshiitori/zwirendo/ nyimbo/nyimbo/ḡirama pfufhi/nganea ṭhukhu na u ffindula mbudziso dza ṭholokanyondivho	Vhusiki Tsumbo: U ṅwala khepusheni ya tshifanyiso tsha tshiitori tsho sendekwaho kha thero na luambo lwo gudwaho u itela u khwaṭhisa girama yo gudwaho kha thero yoṭhe	U khwaṭhisa girama yoṭhe yo itwaho kha themo iyi Divhaipfi kha nyimele
MISHUMO YA U LINGA HA FOMAḷA YA THEMO YA 3				
Mushumo wa 7: U amba/u thetshhelesa/U vhala		Mushumo wa 8: U ṅwala		Mushumo wa 9: Thesite ya 2
Orala: U vhala ho lugiselwaho/mu ffindulano/ ṭholokanyondivho ya u thetshhelesa/tshipitshi tsho lugiselwaho		Vhusiki (Nganetshele/Mbuletshedzo/ṭhaluso) pharagiraḑu/ Tshibveledzwa tsha vhudavhidzani (tshipifufhi kana tshilapfu)		ṭholokanyondivho na Zwivhumbeo na Milayo zwa Kushumisele kwa luambo NA/KANA ḷitheretsha: Mbudziso dza phindulo pfufhi

GIREIDI YA 9 THEMO YA 4				
VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U NEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
1 na 2	U thetshelesa u itela u pfesesa U thetshelesa mu fhindulano, Tsumbo: kha thero ntswa – muñwe muthu u vhekanya zwiñiwa resitaurente U amba hu si ha fomala U fhindula mbudziso nga murahu ha talela na u vhalala tshibveledzwa tsha u tou vhonwa	U vhalala wo tou fombe kha zwebveledzwa zwa u tou vhonwa: U talela na u vhalala zwiñanyiso/menyu kha thero, tsumbo: Tshaka dzo fhambanaho dza zwiñiwa Na U vhalala mu fhindulano kha thero dzo nangwaho, Tsumbo: Nyimele ya resitaurente kana u renga zwiñiwa U fhindula mbudziso dza tholokanyondivho kha mu fhindulano.	Vhusiki: U ita ndowendowe ya mbudziso na u fhindula mafhungo a re kha thero yo nangwaho U lebulu tshifanyiso tsho shumiswaho Vhudavhidzani U n'wala nga ha mu fhindulano nga ha Tsumbo: Nyimele ya resitaurente U sedza kha maitele a u n'wala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u nekedza	Khanedza Mavhudzisi Khumbelo ya vhlenda Zwi funeaho na zwi sa funei Matanganyi Zwivhumbeo zwa dresi Mamudi U bisela tshivhalo khagala Matluli na madadzisi Masumbavhuñe Masumbi Mupeleto Vhunzhi Abriviesheni Divhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U N'EKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
3 na 4	U thetsheshelesa u itela mafhungo o khetheaho Tsumbo: Tholokanyondivho ya u thetsheshelesa kha thero yo nangiwa kha sekele yo fhiraho. U amba na u n'ekedza ha Fomaja Tsumbo: Mu fhindulano/nyedziselo sa zwe zwa n'walwa kha iyi sekele na kha yo fhiraho.	U vhalu u itela u pfesesa Tsumbo: U vhalwa ha mu fhindulano wo n'walaho nga vhagudi Kana Tsumbo: Tshibveledzwa tsho nangwaho kha thero	Vhudavhidzani: U n'wala, Tsumbo: Mu fhindulano wa vhathu vhararu vha re resitaurente – weitha/hweṭa na vharengi vhavhili	Girama ya dzilafho kha zwo n'waliwaho nga vhagudi Khanedza Mavhudzisi Khumbelo ya vhulenda Zwi funeaho na zwi sa funei Maṭanganyi Zwivhumbeo zwa ḡiresi Mamudi U bvisela tshivhalo khagala Maṭaluli na maḡadzisi Masumbavhuṇe Masumbi Mupeleṭo Vhunzhi Abriviesheni Ḋivhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U N'EKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
5 na 6	U thetshhelesa u itela mafhungo o khetheaho Tsumbo: Vhagudi vha thetshhelesa divhaipfi ntswa nga u shumisa tshibveledzwa tsha u tou vhone – U divhadza thero ntswa, tsumbo: zwiambaro U amba hu si ha fomaja U ita ndowe-ndowe ya u amba mbudziso na phindulo. Tsumbo: O ambara mini? Rokho iyi yo rengwa nga vhugai?	U vhalo wo tou fombe kha zwiibveledzwa zwa u tou vhone: Vhagudi vha talela na u vhalo tshibveledzwa, Tsumbo: Tshifanyiso tsha vhatu vho ambara zwiambaro zwo fhambanaho. Vha nga, tsumbo, fanyisa tshibveledzwa na zwiifanyiso.	Vhusiki: Tsumbo: U lebuja zwiifanyiso; U ita ndowendowe ya u n'wala mafhungo a mbuletshedzo/thaluso. U ita ndowendowe ya u n'wala mbudziso na phindulo Tsumbo: O ambara mini? Rokho iyi yo rengwa nga vhugai? Na Tsumbo: U n'wala pharagirafu ya mbuletshedzo/thaluso u talusa uri muhwe muthu o ambara mini kana u renga mini. U sedza kha maitele a u n'wala • U pulana • U ita mvetomveto • U ita ndovhololo • U dzudzanya • U vhalulula u itela u khakhulula na u n'ekedza	Mavhudzisi Mataluli Mivhala Khumbelo ya vhulenda Mupeleto Vhunzhi Tshifinga tsha zwino Khanedza Masumbi Masumbavhuṇe Divhaipfi kha nyimele

VHEGE	U THETSHELESA NA U AMBA AWARA 1	U VHALA NA U TALELA AWARA 1	U N'WALA NA U NEKEDZA AWARA 1	ZWIVHUMBEO NA MILAYO ZWA KUSHUMISELE KWA LUAMBO AWARA 1 (U VANGANYA NA HU RE KHAGALA)
7 na 8	U thetsheslesa u itela u takalela Tsumbo: U thetsheslesa luimbo/ tshirendo/pharagirafu dza mbuletshedzo dzo hwalwaho nga vhagudi kha sekele yo fhelaho U amba hu si ha fomala Tsumbo: Khwaṭhisedzo ya mbudziso na mafhungo zwo itwaho nga u tou amba kha themo iyi.	U vhala u itela u pfesesa Tsumbo: Tshibveledzwa tsho nangwaho kha thero i re na mbudziso dza u pfesesa dzine dza tea u fhindulwa	Ndugiselo ya mulingo: U khwaṭhisa maitele a u h'wala zwbiveledzwa zwa tshaka dzo fhambanaho zwi ngaho sa, pharagirafu dza mu fhindulano, mbuletshedzo/ thaluso, nganetshelo	U dovholola u vhumba fhungo na milayo ya luambo zwo gudwaho Girama ya dzilafho kha zwo h'waliwaho nga vhagudi Divhaipfi kha nyimele
9 na 10	Milingo ya mafheloni a N'waha			
MUSHUMO WA U LINGA HA FOMALA KHA THEMO YA 4				
Mushumo wa 10: Milingo ya mafheloni a N'waha				
Bammbiri ya 1: Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo, Litheretsha na U h'wala Bammbiri ya 2: *Oraḽa *Maraga dza h'waha woṭhe dza Oraḽa dzo itwaho kha U amba, U thetsheslesa na U vhala. Maraga dza u fhedzisela dzi tea u katela mushumo wa u amba ho lugiselwaho hu si ho fhasi ha muthihi, mushumo muthihi wa u thetsheslesa na muthihi wa u vhalela nṭha ho lugiselwaho.				

KHETHEKANYO YA 4 U LINGA KHA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA VHUVHILI

4.1 MARANGAPHANDA

U linga ndi maiitele o pulaniwaho a bvelaho phanda a u dīvha, u kuvhanganya na u tlatshedzela mafhungo nga ha kushumele kwa vhagudi. Zwi dzhia maga maṅa: u bveledza na u kuvhanganya vhuṭanzi ha vhukoni; u tlatusa vhuṭanzi; u rekhoda mawanwa na u shumisa mafhungo aya u pfesesa na u thusa kha mveledziso ya mugudi u itela u khwinisa maitele a u guda na u funza.

U linga hu tea u katela maitele oṭhe mavhili ane a vha a fomaḷa (U linga Vhagudi) na a si a fomaḷa (U linga ha Vhugudi). Kha nzulele dzoṭhe idzi mbili vhagudi vha tea u vhiḡelwa mishumo yavho murahu tshifhinga tshoṭhe u khwaṭhisedza tshenzhemo ya u guda

U linga zwikili zwo fhambanaho zwa luambo zwi so ngo vhone sa nyito i re thungo lini, hone sa nyito nthihi yo vanganaho. Ngauralo, rubriki dza u linga dzi tea u livhanywa na zwikili zwo fhambanaho zwa luambo kha mushumo wo ṅewaho.

4.2 U LINGA HA DUVHA LIṆWE NA LIṆWE KANA HU SI HA FOMAḷA

U linga ha u guda hu na ndivho ya u kuvhanganya mafhungo tshifhinga tshoṭhe nga ha vhukoni ha vhagudi vhune vhu nga kona u shumiswa u khwinisa u guda havho.

U linga hu si ha fomaḷa ndi mushumo wa dūvha liṅwe na liṅwe wa u lavhelesa mvelaphanda ya vhagudi. Izwi zwi itwa nga u lavhelesa, nyambedzano, tsumbedzo dza phurakhithikhala, khoniferentsi dza vhadededzi na vhagudi, u tlangana hu si ha fomaḷa kijasini, nz. U linga hu si ha fomaḷa hu nga leluwa u fana na u ima u isa phanda na u funza nga tshifhinga tsha ngudo a lavhelesa kushumele kwa vhagudi kana u amba na vhagudi uri u guda hu khou bvela hani phanda. U linga vhukoni ha luambo hu dlo vha nga tshivhumbeo tsha u lavhelesa, mishumo ya u ṅwala, nyito dza oraḷa na u ṅekedza, thesithe dza u tou ṅwala, u vhaḡela ṅṅha na zwiṅwe zwivhumbeo zwa u linga. U linga hu si ha fomaḷa hu tea u shumiswa u ṅekedza muvhigo kha vhagudi na u thusa kha kupulanele kwa u funza, fhedzi a zwi tei u rekhodiwa. Zwi so ngo vhone zwo fhambana na u nyito dza u guda dzi iteaho kijasini. Vhagudi kana vhadededzi vha nga koreka iyi mishumo ya u linga.

U dilinga na u linga mugudi-ngae zwi dzhenisa vhagudi kha u linga. Izwi ndi zwa ndeme sa izwi zwi tshi tendela vhagudi u guda na u vhuisa mihumbulo nga ha kushumele kwavho. Mvelelo dza mishumo ya u linga i si ya fomaḷa dza dūvha liṅwe na liṅwe a dzi rekhodiwa lwa fomaḷa nga ṅṅda ha musi arali mudededzi a tshi tṱoda u ita nga u ralo. Mvelelo dza mishumo ya u linga i si ya fomaḷa dza dūvha liṅwe na liṅwe a dzi shumiswi/dzhielwi ṅṅha kha ndivho dza u phasisa na kha u wana tṱanziela.

4.3 U LINGA HA FOMAḷA

Mishumo yoṭhe ya u linga ine ya ita mbekanyamushumo ya fomaḷa ya u linga ya ṅwaha i dzhiwa sa u Linga ha Fomaḷa. Mishumo ya u linga ha fomaḷa i korekiwa na u rekhodiwa lwa fomaḷa nga mudededzi ndivho i ya uri mugudi a bvele phanda. Mishumo yoṭhe ya u Linga ha Fomaḷa i tea u modarethiwa ndivho i ya u itelavhuṭanzi ha uri mushumo u kha maimo o teaho na uri zwitandadi zwo teaho zwi khou tevhelwa.

U linga ha fomaḷa hu thusa vhadededzi kha u tḥaṭhuvha ha sistemiki u itela u vhona uri vhagudi vha khou bvela hani phanda kha gireidi na thero yeneyo. Tsumbo dza u linga ha fomaḷa dzi katela thesite, milingo, mishumo ya u tou itwa, phurojekiti, mukumedzo wa oraḷa, u ita nga u sumbedza (tsumbo, sa u dovha u anetshela tshiṭori, u vhambedza), u edzisela (u tamba ḡirama/filimu), maanea, u dzhenelela kha mishumo ya oraḷa (i ngaho sa mu fhindulano, khaseledzo, nyambedzano), mishumo ya u ṅwala

(i ngaho sa u ḡadza bammbiri ḷa u shumela, u ṅwala pharagirafu kana dziṅwe tshaka dza zwibveledzwa), nz. Musi u ita ndugiselo ya mishumo ya u linga ya fomaḷa hu tshi nga ḡi itwa nḡa ha kiḷass, mushumo wa u fhedza u tea u itwa kha nyimele i laulwaho ngomu kilasini

Mishumo ya u linga ya fomaḷa i vhumba tshipiḡa tsha Mbekanyamushumo ya u Linga ya ṅwaha woṭhe ya gireidi iṅwe na iṅwe na theroiṅwe na iṅwe.

Thebuḷu i tevhelaho i ṅea tḥoḡea dza u linga dza Luambo lwa u Engedzedza lwa Vhuvhili:

Thebuḷu ya 1: Gireidi ya 7 – 9

U INGA HA FOMAḷA		
VHUKATI HA ṅWAHA	MILINGO YA MAFHELELONI A ṅWAHA	
40%	60%	
U linga ha Tshifhinga tshoṭhe ha Tshikoloni (LTT) –	Mabammbiri a Milingo ya mafheleloni a ṅwaha	
40%	35%	25%
Thesite 2 Mishumo ya6 Mulingo 1 (vhukati ha ṅwaha)	Milingo ya u tou ṅwalwa Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo, zwibveledzwa zwa vhusiki/vhudavhidzani na ḷitheretsha (awara 1½)	Mishumo ya u Linga ya Oraḷa: Tholokanyondivho ya u thetshesela U amba ho lugiselwaho U vhalela nṭha ho lugiselwaho Mishumo ya oraḷa yo itwaho vhukati ha ṅwaha i vhumba u lingwa ha ngomu tshikoloni ha mafheloni a ṅwaha.

Tshaka dza u linga dzo shumiswaho dzi tea u elana na miṅwaha na vhuimo ha nyaluwo zwa vhagudi. Dizaini ya mishumo iyi i tea u angaredza magudiswa a thero ya dovha ya katela mishumo yo fhambanaho yo dizainelwaho u swikelela ndivho dza thero.

U linga ha fomaḷa hu tea dzhenisa maimo a kuhumbulele na kupfesesese (khoginitivi) na vhukoni ha vhagudi sa zwe zwa sumbedziswa zwone afho fhasi:

Thebuḽu ya 2

VHUIMO HA KHOGINITIVI	NYITO	PHESEN-THEDZHI YA MUSHUMO
Mbudziso dza phindulo dzi re khagala (Litheraḽa) (Vhuimo ha 1) U dzudzanyulula (Vhuimo ha 2)	Mbudziso dzi shumaho na maffhungo o tou bviselwaho khagala kha tshibveledzwa. • U bula zwithu, vhathu, fhethu/ • U ḽivha vhathu • U ita mutevhe wa mbuno • U ṽalusa fhethu, muthu • Ndi nnyi? • Muthu o ita mini? • Ndi nga mini muthu? • Zwo itea lini? • Zwo itea ngafhi? Mbudziso dzi ṽoḽaho u dzudzanywa ha madffhungo e a tou bulwa zwi khagala kha tshibveledzwa. • U bula mihumbulo mihulwane • U ḽivha muthu/vhathu • U ṽalutshedza zwae zwa itea • U ṽalusa nyimele/vhupo/vhathu.....	Vhuimo ha 1 na 2: 80%
U ṽaṽhuvha (Vhuimo ha 3)	Mbudziso idzi dzi shuma na u dzhia tsheo zwi tshi elana na vhuḽi na ndeme ya tshithu. Izwi zwi katela u dzhia tsheo zwi tshi elana na ngoho, u fusha, shumisea, u tevhelelea mbuno, u farea, u lunzhedzana. Na zwithu zwi ngaho u funea na u ṽanganedzea ha tsheo dzo dzhiwaho zwi tshi elana na vhuḽi ha mikhwa. • U a tendelana naa na kutshilele kwa mubvumbedzwa/tshitatamennde? • Maime/matshilele/nyito zwa mubvumbedzwa zwi a tendisea? U ṽea vhungani ha phindulo yau. • U ita tsenguluso-tsatsaladzo ya kutshilele kwa mubvumbedzwa. • U nanga maipfi ane a ṽalusa mvumbo ya mubvumedzwa khwiṽe ...	Vhuimo ha 3: 20%

4.4 MBEKANYAMUSHUMO YA U LINGA

Mbekanyamushumo ya u linga i dizainiwa u itela u phaḁaladza mishumo ya u linga ha fomaḁa kha thero dzoṱhe tshikoloni kha themo yoṱhe.

4.4.1 Nyangaredzo ya ṱhoḁea

Thebuḁu dzi tevhelaho dzi nea nyangaredzo dza ṱhoḁea dza Mbekanyamushumo dza u Linga dza themo inṱwe na inṱwe dza Nyambo dza u Engedza dza u Thoma:

Thebuḁu ya 4.1: Gireidi ya 7 – 9

MBEKANYAMUSHUMO YA U LINGA				
GIREIDI	LTT NGA THEMO			MILINGO YA MAFHELELONI A ṼWAHA
7 - 9	Themo ya 1: Thesite ya u ṁwala ya 1 + Mishumo 2	Themo ya 2: Mishumo 2 + Mulingo wa vhukati ha ṁwaha 1	Themo ya 3: Thesite ya u ṁwala 1 + Mishumo 2	Themo ya 4: Mulingo wa ngomu tshikoloni wa mafheleloni a ṁwaha 1
Gireidi	Tshivhumbeo tsha mabambiri a Milingo			
7 - 9		Bambiri ḁa 1 Luambo kha Nyimele - tholokanyondivho, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo, ḁitheretsha na u ṁwala		1 Mulingo wa ngomu tshikoloni wa mafheleloni a ṁwaha u vha na mabambiri 2: Bambiri ḁa 1: Oraḁa Bambiri ḁa 2: Luambo kha nyimele - tholokanyondivho, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo, ḁitheretsha na u ṁwala
Gireidi dza 7- 9 Maraga dza Themo (Themo dza 1 – 3): Themo inṱwe na inṱwe, u ṱanganya maraga dzi so ngo itwaho tshithu na ṱhanganyelo zwa iswa kha % u itela maraga dza themo. Maraga dza u phasisa: U ṱanganya maraga dzi so ngo itwaho tshithu na ṱhanganyelo zwa mishumo ya LTT i bvaho kha Themo ya 1 u ya kha Themo ya 3 dza iswa kha 40%, U isa maraga dza oraḁa (Bambiri ḁa 1) kha 25% U isa Bambiri ḁa 2 kha 35%				

Thebuḽu ya 4.2: Gireidi ya 7-9

MBEKANYAMUSHUMO YA U LINGA		
Miishumo ya Linga ya Fomaḽa kha hemo ya 1		
Mushumo wa 1	Mushumo wa 2	Mushumo wa 3
Oraḽa: Tholokanyongdivho ya u thetshesela /u amba ho lugiselwaho/ U vhalela nṽha ho lugiselwah	U ṽwala: Vhusiki Pharagirafu dza(Nganetshelo/Mbuletshedzo)/ tshibveledzwa tsha vhudavhidzani (Tshipfufhi kana tshilapfu)	Thesite ya 1: Tholokanyongdivho na Kushumisele na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo
Mishumo ya u Linga ya Fomaḽa Themo ya 2		
Mushumo wa 4	Mushumo wa 5	Mushumo wa 6
Oraḽa: Tholokanyongdivho ya u thetshesela/u amba ho lugiselwaho/ U vhalela nṽha ho lusiselwaho	ḽitheretsha: Mbudziso dzi re na phindulo pfufhi	Milingo ya vhukati ha ṽwaha: Luambo kha nyimele – tholokanyongdivho, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo, ḽitheretsha na u ṽwala
Mishumo ya u Linga ya Fomaḽa Themo ya 3		
Mushumo wa 7	Mushumo wa 8	Mushumo wa 9:
Oraḽa: Tholokanyongdivho ya u thetshesela /u amba ho lugiselwaho/ U vhalela nṽha ho lusiselwaho	U ṽwala: Vhusiki Pharagirafu dza(Nganetshelo/Mbuletshedzo)/ tshibveledzwa tsha vhudavhidzanil (Tshipfufhi kana tshilapfu)	Thesite ya 2: Tholokanyongdivho na Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo KANA ḽitheretsha: Mbudziso pfufhi
Mishumo ya u Linga ya Fomaḽa kha Themo ya 4		
Mushumo wa 10		
Milingo ya mafheleloni a ṽwaha: Bammbiri ḽa 1: *Oraḽa Bammbiri ḽar 2: Luambo kha nyimele - tholokanyongdivho, Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumele kwa Luambo,ḽitheretsha na U ṽwala		

***Oraḽa:** Vhagudi vha tea u ita mushumo wa u amba ho lugiselwaho muthihi, mushumo wa u thetshesela muthihi na mushumo wa u vhalela nṽha ho lugiselwaho muthihi kha ṽwaha

Kha hu dzhielwe nzhele:

Thesite kha Mbekanyamushumo ya u Linga i so ngo itwa ngazwitesite zwinzhi zwiṽuku. Thesite iṽwe na iṽwe i tea u katela magudiswa manzhi vhukuma nahone i tea u sethiwa u bva kha minethe ya 30 – 60 ya dovha ya bvisela khagala vhuimo ha khoginithivi ho fhambanaho sa zwe ya vhetsheliswa zwone u itela mulingo.

4.4.2 Milingo: Gireidi ya 7 – 9

Fomethe ya Bammbiri 1a Mulingo 1a

BAMMBIRI	KHETHEKANYO	TIME
Luambo kha nyimele, 1thetretsha na u 1nwala	A: Tholokanyondivho (Zwibveledzwa zwo fhambanaho zwi nga 1i shumiswa hu tshi katelwa zwibveledzwa zwa u vhone na zwa girafiki)	Gireidi 7 - 9 Awara 1½
	B: Luambo • Zwivhumbeo na Milayo zwa kushumisele kwa Luambo (maipfi na mafhungo) zwi tea u lingwa kha nyimele hu tshi shumiswa zwibveledzwa zwo fhambanaho. .	
	C. 1litheretsha Tshi1nwe na tshi1nwe tsha zwi tevhelaho: Tshirendo/nganeapufhi/nganea 1hukhu/1dirama 1hukhu (Mbudziso pfufhi)	
	D: U 1nwala Vhusiki (Pharagirafu dza Nganetshelo/Mbuletshedzo/vhudavhidzani (Zwibveledzwa zwilapfu kana zwipfufhi)	

Magudiswa a teaho u itwa

U linga hu kwama magudiswa sa zwe a vheiswa zwone kha 11nwalo 11i. Nga n1thani ha nyaluwo ya magudiswa zwi tshi ya nga dzigireidi, magudiswa na zwikili u bva kha Gireidi ya 7 – 9 zwi 1o lingiwa kha bammbiri 1nwaha mu1nwe na mu1nwe.

Mishumo ya Ora1a ya u Linga: Bammbiri 1a 2

Mishumo ya Ora1a ye ye itwa vhukati ha 1nwaho i vhumba u linga ha ngomu tshikoloni ha mafheleloni a 1nwaha. Zwidodombedzwa zwamishumo ya ora1a, zwine zwa tea u itwa vhukati ha 1nwaha, ndi zwi tevhelaho:

BAMMBIRI 1A 2	ZWIDDOMBEDZWA
Ora1a	*Ora1a i 1o sethiwa ngomu tshikoloni, ya lingiwa na u mo1areithiwa ngomu tshikoloni. • U vhalala U vhalala n1tha ho lugiselwaho U linga: U pfesesa tshibveledzwa, u pfukisela 1thalutshedzo, kushumisele kwa maipfi, mubulo wa maipfi u re wone • U amba: U amba ho lugiselwaho U linga: U pulaniwaa na u dzudzanywa ha tshibveledzwa, thounu, zwikili zwa u amba na u nekedza, zwishumiswa zwa u thetsheswa, luambo kwalwo • U thetsheswa Tholokanyondivho ya u thetsheswa U linga: U thetsheswa u itela u pfesesa na u wana mafhungo

*Ora1a: Maraga dza 1nwaha dza Ora1a dzo kuvhanganywaho dzi tshi bva kha u amba, u thetsheswa

na u vhalala. Maraga dza u fhedzisela dzi tea u katela mushumo wa u amba ho lugiselwaho muthihi, mushumo wa u thetsheswa muthihi, mushumo wa u vhalala n1tha ho lugiselwaho muthihi.

Mishumo ye ya shumiswa kha u linga ha foma1a i a rekhodiwa nahone i shumiswa kha sumbedza arali mugudi a tshi 1o fhirela phanda kana u phasela kha gireidi i tevhelaho.

Mudededzi u fanela u pulana na u isa Mbekanyamushumo ya u Linga ya fomaḷa ya ṅwaha kha Thimu ya Ndangulo ya Tshikolo (TNT) mathomoni a ṅwaha wa tshikolo. Izwi zwi ḑo thusa kha u ita Pulane ya u Linga ya ṅwaha kha gireidi iṅwe na iṅwe. Pulane ya u linga ya tshikolo i tea u ṅewa vhagudi na vhabebi kha vhege ya u thoma ya themo ya u thoma.

4.5 U REKHODA NA U VHIGA

U rekhoda ndi maitele ane mudededzi a ṅwala vhuimo ha vhukoni ha mugudi kha mushumo wa u linga wo tiwaho. Hu sumbedza vhukoni ha mugudi kha u swikelela ṅḑivho sa zwe zwa randelwa kha Kharikhulamu na Tshitatamennde tsha Pholisi tsha U linga. Rekhodo ya vhukoni ha mugudi i tea u ṅea vhuṅanzi ha nyaluwo ya u pfesesa ya mugudi kha gireidi na u lugela u aluwa kana u fhirela kha gireidi i tevhelaho. Rekhodo ya vhukoni ha mugudi i tea u shumiswa u khwaṭhisedza mvelaphaṅa yo itwaho nga mudededzi na mugudi kha maitele a u funza na u guda.

U vhiga ndi maitele a u amba vhukoni ha mugudi kha mugudi, vhabebi, tshikolo na vhaṅwe vhafaramikovhe. Vhukoni ha mugudi vhu nga vhighwa nga ṅḑila nnzhi dzo fhambanho. Izwi zwi dzhenisa garaṭa dza mivhigo, miṭangano ya vhabebi, maḑuvha a u dalela zwickolo, khoniferentsi dza vhabebi na vhadededzi, u foinela, marifhi, bambiri ḷa mafhungo a kiḷasi kana tshikolo, nz. Vhadededzi vha gireidi dzoṭhe vha vhiga nga phesenthedzhi u ya nga thero. Vhuimo ha sumbe ha vhukoni ho ṭaluswa kha thero iṅwe na iṅwe i re kha mutevhe wa Gireidi ya T-12. Vhuimo ha tswikelelo na bennde dza phesenthedzhi dza hone zwo sumbedzwa kha thebuḷu i re afho fhasi.

KHOUDU NA PHESENTHEDZHI DZA U REKHODA NA U VHIGA

KHOUDU YA U KALA	ṬHALUSO YA VHUKONI	PHESENTHEDZHI
7	Vhuswikeleli ha ṅaledzi	80 – 100
6	Vhuswikeleli ha ṅṱhesa	70 – 79
5	Vhuswikeleli ha ṅṱha	60 – 69
4	Vhuswikeleli hu fushaho	50 – 59
3	Vhuswikeleli ho linganelaho	40 – 49
2	Vhuswikeleli ho linganelahonyana	30 – 39
1	U sa swikelela	0 – 29

Vhadededzi vha ḑo rekhoda maraga dzone u ya nga mishumo kha bambiri ḷa u rekhodela; vha vhiga phesenthedzhi u ya nga thero kha garaṭa ya u vhiga ya mugudi.

4.6 U MODAREITHIWA HA U LINGA

U modereitha zwi amba maitele a u vhona uri mishumo ya u linga ndi yavhuxi, ndi ya ndeme na u fulufhelea. U modereitha zwi tea u itwa kha vhuimo ha tshikoloni, tshixirikini, vunduni na kha vhuimo ha lushaka. Maitele a u modereitha o anganyelaho na o teaho a tea u itwa u itela uri mishumo u vhe wa vhuimo ha ntha kha thero dzothe. Izwi zwi tea u itwa lu si ho fhasi ha luthihi nga themo.

4.6.1 U linga ha Fomala

- Thesite na milingo zwa Gireidi ya 7 na 8 zwi lingwa na u modareithiwa ngomu tshikoloni. Mueletshedzi wa thero/muofisiri o tholwaho wa tshixiriki/vundu vha tea u modareitha ssmbula ya mishumo iyi nga tshifhinga tsha musu o dalela tshikolo u itela vhona arali mishumo yo itwaho i ya maimo a ntha na u sedza arali ho vha na modaresheeni ya ngomu tshikoloni.
- Thesite na milingo zwa Gireidi ya 9 zwi tea u modareithiwa kha tshixiriki na kha vundu. Maitele aya a do langiwa nga Muhasho wa Pfunzo wa Vundu.
- Mueletshedzi wa thero/muofisiri wa vundu na tshixiriki o tholwaho u tea u modareitha sambula ya mabammbiri a thesite na mulingo phanda ha musu a tshi nwaliwa nga vhagudi u itela u pima maimo azwo. .

4.6.2 Mishumo ya u linga ya Oraja

- **Gireidi ya 7 - 9:** Mushumo wa oraja muhwe na muhwe une wa do shumiswa sa tshipiga tsha Mbekanyamushumo ya u Linga u fanela u nekzedza thoho ya muhasho kana Thoho ya thero uri u modareithiwe musu vhagudi vha sa athu u lingedza u fhindula. Vhadededzi vha do konaha u linga mishumo wa u linga wa oraja.

Mueletshedzi wa thero kana modareitha wa vundu o neiwaho maanda u tea u modareitha sambula dza mishumo ya u linga ya oraja tshifhinga tsha musu o dalela tshikolo u itela u vhona maimo a mishumo na u sedza uri modaresheeni ya ngomu tshikoloni yo itiwa naa.

Modareitha o rumelwaho nga Muhasho wa Pfunzo ya Mutheo u fanela u modareitha miashumo ya u linga ya oraja ya Gireidi ya 9.

4.7 NYANGAREDZO

Linhwalo li li tea u vhalwa kathihi na:

4.7.1 The *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement, Grades R – 12*; na

4.7.2 The *National Protocol for Assessment Grades R – 12*.

GULOZARI

a tangedzaho mafhungo- --- ndi muvhali, muthetshesi kana mutaleli wa zwibveledzwa

akhironimi ---- pfufhifhadzo i buleaho sa tshikevha (tshikhriste, kereke, vhagudi)

alitheresheni - --- U ita ndovhololo ya themba dzi fanaho, kanzhi dza mathomoni

analodzhi — u wana zwi fanaho kha zwithu zwo dowealeho u vhonala zwi sa fani

animesheni - ndi thekiniki ine ha shumiswa zwifanyiso zwo imaho zwi neaho muhumbulo wa u ri zwi khou tshimbila

cliché ---- fhungo kana muhumbulo we wa shumiseswa nga ndila yo kalulaho lune wa xedza thalutshedzo (sa lushaka lwa musengavhadzimu (*rainbow nation*))

figara dza muambo ---- maipfi kana mafurase a shumiswaho nga ndila yo dzumbamaho u itela u pfumisa luambo sa lifanisi, liedzamuthu, limethafore

foniki - vhushaka ha mibvumo na kupeletele. Foniki i shumiswa kha u vhalu na u nwala.

fonimi ---- ndi mibvumo yo fhambanaho ya luambo (“tala” na “pala” ndi fonimi dza tshivenda)

fonto --- muelo kana lushaka lwa maipfi o shumiswaho hu tshi thaiphiwa

u tamba (foregrounding) — ipfi ili li tshi shumiswa kha luambo lwa duvha liñwe na liñwe li tshi amba u vhewa ha mubvumbwedzwa

homonimi ---- ipfi li fanaho mubvumo na tshivhumbeo na liñwe hone li tshi amba zwi sa faniho nalo (tsumbo, o “fula” linngo na liño lawe li khou “fula”)

khanganyiso (ambiguity) --- thalutshedzo mbili dzi diswaho nga kushumisele kwa ipfi

kharikhatsha ---- u ola mubvumbwedzwa nga u tou nwala kana u tou edzisela ngeno nyito yazwo yo kalula

khepisheni ---- thoho ya athikili, tshifanyiso na tshinepe, n.z

khudano --- khakhathi i re hone vhukati ha vhaanewa kana vhukati ha vathu na vhulombo ho vha livhaho

kuhumbulele kwa vhusiki ---- maitete a u humbula nga ha mihumbulo kana nyimele nga ndila ya vhusiki na ndila i so ngo dowealeho hu na muhumbulo wa u todou zwi pfesesa khwine na u didzhenisa khazwo nga ndila ntswa nahone ya u khwatshisa

kuimele ---- ndila ine muthu a ima ngayo kana u dihwala ngayo musi a tshi amba

liedzamuthu --- afha ndi hune zwiito zwa muthu zwa fanyiswa na zwa tshithu tshi sa tshili

lifanyisi --- u vhambedza zwithu nga u shumisa maipfi ane a fanyisa tshithu na tshiñwe, o hula sa ndou.

limethafore ---- ndi musi hu tshi shumiswa tshiñwe tshithu u amba nga ha tshiñwe tshine tsha vha na zwi fanaho natsho

limudi — ipfi li shumiswaho kha u sumbedza zwine mubvumbedzwa a vha zwone kana nyanyuwo kha zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwa u nwala. Li sumbedza zwine mubvumbedzwa a dipfisa zwone kana tshiimo tsha muhumbulo wawe. Limudi li dovha la amba fhethuvhupo hu bveledzwaho nga thusedzi dza u vhona, mubvumo, vidio na zwiñwe-vho

linakisedzi ---- u amba zwithu zwine zwa nga vhaisa nga ndila ya u zwi nakisa

linanedzi --- u pima zwithu nga ndila yo fhiraho mpimo

linwalo la girafiki/zwifanyiso (graphic text) – linwalo line mafhungo a nekédzwa nga u tou vhona (sa kha diagiramu, girafu, n.z.)

lishandi ---- ndi ipfi line la shanda zwo ambiwaho nga maipfi a u thoma. Nga inwe ndila maipfi kana mutaladzi wa vhuvhili, u shanda zwo ambwaho nga mutaladzi wa u thoma

litanganyi --- ipfi li shumiswaho u tanganya matavhi a mafhungo kha mutaladzi

luambo lu nyanyulaho ---- luambo lu karusaho zwipfi zwiñwane

luambo lwa hayani (kha hu sedzwe na luambo lwa u engedza) - luambo lune vhagudi vha lu guda nga u lu shumisa hayani kana kha tshitshavha. Nyambo dzi fhiraho luthihi dzi nga kha di shumiswa nga ndila hei, zwi amba uri vhagudi vha nga kha di vha na nyambo dza hayani dzi fhiraho luthihi.

luambo lwa u engedza ---- luambo lu gudiwaho lu tshi engedza lwa hayani

luambo lwa u fhuredzela ---- ndi luambo lune kanzhi lwa shumiswa kha u fhuredzela

luambo-tavhi ----- ndi luambo lu shumiswaho nga vhathu vha muvhundu muthihi. Lu fhambana na lune lwa wela kha tshigwada tshithihi nalwo nga maipfi, tshivhumbeo na kubulele

lushaka lwa tshishumiswa tsha litheretsha --- lushaka lune tshibveledzwa tsha vhudavhidzani tsha litheretsha tsha wela khalwo

luvhengela mbiluni---u sa kona u kondelela kana u dzula wo nea khatshulo kha muthu, tshigwada, muhumbulo kana tshiitisi. U sa kondelela kana u tavhanya u fhelelela mbilu muthu zwi tshi bva kha uri wo di dzula wo mu fara nga mbilu

maaravhi --- maipfi ane a shumiswa kha u aravha kana u didzhenisa kha zwithu

mafambanyi ---- maipfi a re na thalutshedzo dzi hanedzanaho

maimo a u linga ---- ndi luambo, ndivho, zwikili na vhuḍi zwine mugudi a tea u zwi sumbedza mafheloni a gireidi.

maipfi mavhumbwa ---- maipfi o vhumbwaho a tshi bva kha mañwe kana kha midzi

maipfi o dowealeho (sight words) – maipfi ane muvhali a a divha nga u tou vhona.

tshibveledzwa a u pfukisela --- lushaka lwa zwi nwalawaho zwi fanaho na marifhi, minetse, ripoto, garaṭa, maambiwa)

mathakheni ----- tshipiḍa tshi takadzesaho kana tsha ndeme tsha nganetshelo tshi anzelaho u ḍa magumoni.

mathakhe-shandwa ---- musu zwo lavhumbula ho zwa nthesa zwa ndeme kana zwi takadzaho zwi so ngo tsha swikhumbula kana zwi shushaho zwa puloto ya zwibveledzwa zwo dzhenhumbula nga zwa madakalo kana mafhungo o bvaho kha mutogo wa puloto kana zwiwo zwi si na mushumo.

mapa wa muhumbulo---- ndi girafu i imelaho thero kana thoho ine maipfi na mihumbulo mihulwane zwa vha zwo dzudzanywa nga ndila ya girafu

milayo ---- maitele o tendelwaho kana milayo ine ya shumiswa kha luambo

miswaswo (anecdotes) --- u anetshelwa ha zwiwo zwipfufhi hu na ndivho ya u mvumvusa kana u bvisela khagala mubvumbedzwa.

moudu/ndila—ndi ngona, maitele ane ngawo mulaedza wa nga pfukiselwa ngayo kha vhathu. Hu na moudu yo fhambanaho ya vhudavhidzani, moudu wa u nwala, u amba, u vhona(u katela nyolo). Mafhungo a nga shandukiswa u bva kha moudu uno u ya kha ula, sa u shandukisa mulaedza u bva kha nyolo u ya kha phara

muhooyo ---- ndi tshitatamennde kana nyimele ine khayoy muhumbulo mihulwane wa vha wo fhambana na zwine zwa khou todogo ambiwa

muhooyo wa dirama ---- afha ndi musu vhaaleli vha tshi divha zwizhi nga ha mubvumbedzwa, zwi tshi katela na zwine zwa do bvelela khae ngeno ene mune a sa zwi divhi

munwalo wa u pomba (cursive writing) – u nwala hu sa thukhuwi hune malegere a nwalwa tshanda tshi so ngo takulwa

mutaladzi wa u thoma nganetshelo ---- ndi u anetshela kana tshitori kana zwiimeleli zwa zwiwo. Zwiwo zwe a humbula uri zwi vhe zwone zwa u vula tswinga

mutevhetsindo ---- mibvumo i re na vhushaka hone i na thalutshedzo dzi sa fani kha vhurendi)

ndivho ya mibvumo (phonological awareness) – vhukoni ha u talusa mibvumo ya luambo sa yo fhambanaho na thalutshedzo

ndunzhe-ndunzhe ---- mihumbulo mihulwane i re na vhushaka yo tumekekanaho. Phara i vha na ndunzhe-ndunzhe musu mitaladzi yotho yo tumekekanaho nga ndila i tevhekanaho nahone i tshi sumbedza vhuthihi.

nganetshelo ---- u anetshelwa ha zwiwo nga ndila i tevhekanaho hu tshi khou shumiswa maitele a u tou amba kana u nwala

nyedziselo ya zwiitwana (caricature) ----musu mubvumbedzwa a tshi edzisela zwiito zwa munwe nga ndila yo kalulaho a na muhumbulo wa u seisa vhathu kana u mvumvusa

nyimele --- tshibveledzwa tshi shumiswa kana u tanganedziwa tshi kha nyimele yeneyo

nyolo --- zwibveledzwa zwa vhutsila ha u ola

onomatopia—u shumiswa ha maipfi nga ndila ine a bvisela mibvumo ya zwithu khagala

oxymoron – ndi u tangelanana ha mishumo yo imelaho zwo fhambanaho zwo itwa nga khole u ri hu bvelele zwi todwaho. Kanzhi zwi itiswa nga u shumisa lidadzisi li tshi khou talula dzina li ambaho zwo fhambanaho

pfanywa ---- ipfi line la vha na thalutshedzo i fanaho kana i todaho u fana na ya liñwe tsumbo, vheula - palula .

pfufhifhadzo - tshitatamennde tsha muhumbulo tsha u khauleza ipfi

phambana ---- u sedza ndila ine zwithu zwa fambana ngayo

phani ---- u tamba nga maipfi ane a fana kana u elana kha mibvumo

pharanomi ---- maipfi kha luambo ane a vha na vhushaka nge a vha a tshi bva kha mudzi muthihi

pholisemi ---- maipfi a fanaho tshivhumbeo a fambana thalutshedzo ngeno a tshi sumbedza vhushaka

puloto ---- ndi pulane ya zwibveledzwa nga maanda kha dirama kana nganea.

puloto thukhu ---- ndi nyito i thusanaho na nyito i bvelelaho kha puloto khulwane ya dirama kana nganea.

raimi (rhyme) – maipfi kana mutaladzi kha tshirendo i no fhela nga mibvumo i no fana hu tshi dzheniswa na pfalandothe (tsumbo, ine. dzine. vhane)

raimi (rime) – tshipida tsha silabulu u bva kha pfalandothe ya u thoma u ya phanda (tsumbo, m-**apa**), tshine tsha konou raima.

raimi/pfanapheleledzo ---- maipfi kana mitaladzi kha vhurendi zwi fhelaho nga mibvumo mithihi zwi tshi katela na pfala-ndothe.

sinthekisi ---- ndila ine maipfi a vhekanywa ngayo musi a tshi vhumba zwivhumbeo zwi hulwane zwa girama

thanganedzo nga vhothe ---- mulayo une wa ita uri pfunzo i swikelelwe nga vhothe khathihi na vhaholefhalo

thanganyiso (blends, blending) – tshipida tsha foniki hune vhagudi vha guda u tanganyisa maledere mavhili kana mararu u bveledza mubvumo (tsumbo, 'fr' kha 'Afrika')

u rangelapfalandothe (onset) – tshipida tsha silabulu tsho rangelaho pfalandothe ya u thoma (tsumbo, m –apa)

theo (appropriacy)- -- arali luambo lwo tea lu vha lu tshi pfi lwo tea zwi tshi elana na vhupo vhune lwa khou shumiswa khaho

thero ---- muhumbulo muhulwane kha mushumo wa zwibveledzwa

thoni/khalo ---- thoni i bvisela nyanyuwo zwibveledzwani

Thumanyo --- u tumanywa ha mafhungo kana dziphara hu tshi khou shumiswa malungekanyi zwi fanaho na matanganyi, masala na U ita ndovhololo.

tshifanyiso tsha muhumbulo ----- maipfi ane musi o shumiswa a disa tshiñwe tshifanyiso mihumbuloni yashu

tshiga ---- ndi tshithu tshine tsha imela tshiñwe kha zwibveledzwa tsumbo, luvholela lu imela zwi vhavhaho.

tshigodo ---- thalutshedzo dzo dzumbamaho kune kwa bula zwo fhambanaho na zwine zwa khou pfiwa hu u itela u pfisa muñwe vhutungu kana u ita muñwe tshidahela.

u dzhia sia (u sedza sia lithihi) ---- ndowelo ya u funa tshithu tshithihi zwi itisaho u ri muthu a sa nee khatulo yo teaho

u linga (*assessment*) – u wana mafhungo nga ha kushumele kwa mugudiswa nga ndila ya fomaḽa kana i si ya fomaḽa

u linga ha muteo (*baseline assessment*) – u linga ha mathomoni ha u ṭodou ḡivha zwine vhagudiswa vha zwi ḡivha

u linga ha u bvela phanda(*continuous assessment*) – u linga zwine zwa vha tshipiḡa tsha u funza na u bveledza vhagudi nga vhukwamani vhu sa gumi

u ṛwala na tshigwada (*guided writing*) – u ṛwala hune ha vha hone nga murahu ha musi mudededzi o thoma a ṛea pfunzo nga ha zwipiḡa zwa kuṛwalele sa, tshivhumbeo, kushumisele kwa zwiga zwa u vhala, girama kana kuṛwalele.

u simuwa ha vhuṛwali (*emergent literacy/ growing literacy knowledge*) – zwi amba uri vhagudi vha vha na ndivho ya maipfi o ganḡiswaho. Vhagudi vha vhona khandiso vha konou ḡivha ndivho yadzo, vha guda nga ha bugu na zwiṭori nga u vhalwa nga vhaaluwa na vhagudi vhahulwane. Vha lingedza u ṛwala madzina avho nga u shumisa mihumbulo yavho sa vha konaho u vhala bugu, zwa vha ita uri vha takuwe siani ḽa vhuṛwali.

u vhala na vhagudi (*shared reading*) – nyito ine mudededzi a vhala na vhagudi kiḽasini. Mudededzi u vhala na kilasi yoṭhe. Hu nga shumiswa ḽiṛwalo ḽihulwane kana bugu khulu u itela uri mugudi muṛwe na muṛwe a kone u vhona zwine zwa khou vhaliwa.

u vhala na tshigwada (*guided reading*) – u vhala ha mudededzi na tshigwada tshine tsha vha tsho vhumbwa zwo sedza vhukoni. Mudededzi u dededza vhagudi vha tshigwada itsho sa murangaphanda.

u vhambedza --- u linga hu u ṭodou vhona uri zwithu zwi fana ngafhi

vhuḡivhi ha nyambo nnzhi vhu engedzwaho ---musi muthu a tshi guda luambo (kana nyambo) a tshi khou engedza lwawe lwa hayani. Holu luambo a lu khou dzhia vhudzulo ha luambo lwawe lwa hayani, hone lu tou gudwa nalwo. Kha mbekanyamushumo ya pfunzo yo engedza vhugudi ha nyambo mbili; luambo lwa u thoma lu dzula lwo ralo na u tikedziwa, hone luambo lwa u guda ngalwo lu funzwa nalwo. Musi luambo lwa u funza lu tshi vho ṭodou dzhia vhuimo ha luambo lwa u thoma lwa mugudi zwi vhidzwa upfi thuso ya vhuḡivhi ha nyambo mbili

vhuḡi (*aesthetic*)- --- zwi kwamaho lunako kana u takalela lunako

vhuḡivhi-nyengedzo ha nyambo nnzhi (*additive multilingualism*) - u guda dziṛwe nyambo nga nṯha ha luambo lwa hayani

zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwi tshilaho --- zwibveledzwa zwine zwa shumiswa kha ḽifhasi ḽa vhukuma, sa magazini na dzigurandḡa.

zwiko zwa mafhungo zwinzhi---Ṭhanganelo ya moudu nnzhi dzine dza nga katela zwibveledzwa zwa vhudavhidzani zwo ṛwalwaho, thusedzi dza u vhona, mubvumo, vidio na zwiṛwe-vho.

zwiko----hu wanalaho mafhungo kana zwithu

